

Український інститут національної пам'яті

**Концепція та програми
викладання історії України в школі
(проект)**

Упорядкування та редакція

Наталя Яковенко

Систематизація перебігу дискусій над програмами

Людмила Ведмідь

Київ
Видавничий дім «Стилос»
2009

ББК.....

Концепція та програми викладання історії України в школі (проекти) /
Упорядкування та редакція Наталя Яковенко, Людмила Ведмідь. Систематизація перебігу
дискусій над програмами Людмила Ведмідь. – К.: ВД «Стилос», 2009. - 87 с.

ISBN

Збірник підготовлений за результатами засідань IV та V Робочих нарад з моніторингу
шкільних підручників історії України при Українському інституті національної пам'яті та
містить проекти концепції й програми викладання історії України в середній школі.

Збірник розрахований на освітян та широкі кола громадськості.

*Випущено на замовлення
Українського інституту національної пам'яті*

З М І С Т

<i>Концепція викладання історії України в школі (проект)</i>	5
<i>Програми викладання історії України в школі (проект)</i>	
5-й клас «Вступ до історії»	13
7-й клас «Історія України: Середні віки»	20
8-й клас «Історія України: Ранній Новий час»	28
9-й клас «Історія України: XIX століття»	40
10-й клас «Історія України: 1900-1921 роки»	54
11-й клас «Історія України: 1921-1945 роки»	64
12 клас «Історія України: 1945-2010 роки»	75

Учасники дискусій над проектами програм

Яковенко Н.М. – голова Робочої групи, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії НаУКМА, *Верстюк В.Ф.* – заступник Голови Українського інституту національної пам'яті, доктор історичних наук, професор, *Волошин Ю.В.* – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка, *Баханов К.О.* – доктор педагогічних наук, проректор Бердянського державного педагогічного університету, *Гирич І.Б.* – кандидат історичних наук, завідувач відділу Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, *Гриневич В.А.* – доктор політичних наук, старший науковий співробітник Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, *Зайцев О.Ю.* – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри нової та новітньої історії України Українського католицького університету, *Запекільняк Л.О.* – доктор історичних наук, заступник директора Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, *Кравченко В.В.* – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри українознавства Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, *Мудрий М.М.* – кандидат історичних наук, доцент Львівського національного університету ім. Івана Франка, *Сокирко О.Г.* – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри давньої та нової історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка, *Павлишин О.Й.* – кандидат історичних наук, доцент Львівського національного університету імені Івана Франка, *Турченко Ф.Г.* – доктор історичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної та навчальної роботи Запорізького національного університету, *Удод О.А.* – секретар групи, доктор історичних наук, професор, директор Інститут інноваційних технологій та змісту освіти МОН.

Усіх зацікавлених осіб просимо надсилати свої відгуки та міркування на адресу Українського інституту національної пам'яті: 01021 м. Київ, вул. Липська, 16 чи електронною поштою vl@memory.gov.ua

З матеріалами також можна ознайомитися на офіційному сайті Українського інституту національної пам'яті: www.memory.gov.ua

Концепція викладання історії України в школі (проект)

Вступ

Динамічний розвиток сучасної цивілізації зі стрімкими зрушеннями в техніці і технологіях, швидким накопиченням інформації, інтелектуалізацією праці, зростанням соціальної мобільності у глобальному масштабі, піднесенням ролі особистості провадять до формування такого суспільства, яке потребує постійного оновлення. Це вимагає від сучасної освіти підготовки людини, здатної діяти у ситуації, що швидко змінюється, навченої критично зіставляти інформацію з різних джерел, реалізувати себе у полікультурному та багатоетнічному середовищі, шанувати загальнолюдські цінності й розуміти виклики часу. Україна вступає в цю смугу змін молодого демократичною державою, яка зазнала тяжких деформацій за доби тоталітарного режиму, що робить вкрай актуальним розвиток громадянської, національної та особистісної свідомості її мешканців. Особлива роль тут належить історичній освіті, адже обираючи спосіб увічнити минуле, нація водночас обирає своє майбутнє. Шкільна історія, за умови її спрямованості на формування світоглядних позицій молоді, суголосних потребам та викликам часу, може й мусить виконати свою місію з консолідації української політичної нації, стати важливим фактором стабільності й злагоди в державі, підготувати учня до життя у відкритому світі, зорієнтованому на ліберальні й демократичні цінності, а водночас прищепити йому патріотичне пошанування власної самобутності. З огляду на це переосмислення концептуальних засад шкільної історичної освіти постає як одна з найважливіших складових докорінної модернізації не лише школи, а й українського суспільства в цілому.

I. Мета і завдання історичної освіти в школі

Нормативну базу концепції шкільної історичної освіти складають основні положення законів України «Про освіту» і «Про загальну середню освіту» та нормативних актів «Національна доктрина розвитку освіти України», «Концепція загальної середньої освіти (12-річної)», «Державний стандарт базової і повної середньої освіти», «Загальні критерії оцінювання навчальних досягнень учнів». Враховано також підходи, закладені у програмі для загальноосвітніх навчальних закладів, та ідеї, сформульовані у проектах концепцій освіти середньої загальноосвітньої 12-річної школи (2000-2004 рр.).

Метою шкільної історичної освіти є:

- формування вільної особистості, яка визнає загальнолюдські та національні цінності й керується морально-етичними критеріями та почуттям громадянської відповідальності у власній поведінці;
- виховання засобами історії громадянської свідомості, зорієнтованої на патріотичне почуття приналежності до власної країни та до її спільних історичних, політичних і культурних цінностей, а також на демократичні пріоритети й злагоду в суспільстві;
- прищеплення толерантності й поваги до різних поглядів, релігій, звичаїв і культур, уміння знаходити порозуміння з іншими людьми задля досягнення суспільно значущих цілей.

Реалізація цієї мети здійснюється через розвиток основних складових історичної свідомості:

- накопичення знань про основні події, явища та процеси і їх давніші та сучасні інтерпретації;
- оволодіння способами розумових дій, необхідних для розуміння минулого, осягнення

- сучасного і прогнозування майбутнього, а саме: бачення зв'язків між історичними подіями та явищами (логічне мислення); уміння оцінювати їх під різними кутами зору (критичне мислення); знаходження нових аспектів змісту чи нових способів розв'язання проблем (творче мислення); співпереживання людям, що опинилися у вирі несприятливих історичних подій (емпатійне мислення).

Завдання історичної освіти, яка за своєю сутністю є процесом становлення історичної свідомості учня, полягають у прищепленні на основі отриманої інформації умінь:

- аналізувати найважливіші історичні явища й розрізняти спільне та відмінне в історичному розвитку різних епох і суспільств;
- самостійно пояснювати причини історичного явища й аналізувати його наслідки;
- бачити історичні процеси під різними кутами зору, усвідомлюючи, що історія – це відкритий процес, який не визначають наперед жодні закони;
- розуміти різницю між історичною подією та її інтерпретацією, усвідомлювати причини існування різних інтерпретацій одного й того самого явища та вміти критично зіставляти й оцінювати такі інтерпретації;
- виховувати на історичних прикладах патріотичну, громадянську й морально-етичну позицію людини, яка шанує загальнолюдські та національні цінності і з повагою ставиться до інших народів та культур.

II. Показники рівня та принципи побудови історичної освіти

Комплексним показником рівня історичної освіти є історична компетентність учнів, тобто здатність пізнавати минуле, заснована на знаннях і досвіді, набутих у процесі навчання. До елементів компетентності належать:

- хронологічна компетентність, тобто уміння орієнтування в історичному часі;
- просторова компетентність - уміння орієнтування в історичному просторі;
- інформаційна компетентність - уміння працювати з джерелами історичної інформації, інтерпретувати зміст джерел, виявляти та критично аналізувати розбіжності в позиціях авторів джерел;
- логічна компетентність - уміння визначати та застосовувати теоретичні поняття для аналізу й пояснення історичних подій та явищ, а також зіставляти різні інтерпретації цих подій та явищ;
- аксіологічна компетентність - уміння формулювати оцінку історичних подій та історичних постатей, суголосну до цінностей та уявлень відповідного часу чи відповідної групи людей.

Провідними принципами історичної освіти, оскільки вона є педагогічним процесом, є психолого-педагогічні підходи, а саме:

- особистісно орієнтований підхід, згідно з яким у центр навчально-виховного процесу ставляться інтереси особи-учня; цей підхід передбачає: гуманне суб'єкт-суб'єктне співробітництво всіх учасників навчально-виховного процесу; діагностично-стимулюючий спосіб організації навчального пізнання; діяльнісно-комунікативну активність учнів: проектування індивідуальних досягнень в усіх видах пізнавальної діяльності; якомога повніше врахування у доборі змісту, в методиках, стимулах навчання та системі оцінювання діапазону особистих потреб;
- компетентнісний підхід, суть якого полягає у тому, що проміжним та кінцевим результатами навчання визнається формування певних здібностей особистості (компетентностей), які знаходять прояв у комплексі умінь, заснованих на знаннях, ціннісних орієнтирах та досвіді діяльності;

- діяльнісний підхід, згідно з яким ефективність навчання залежить від включеності учнів до різноманітних видів діяльності, що дозволяє їм успішніше оволодівати суспільним досвідом та, як наслідок, забезпечує соціальну активність особистості;
- комплексний підхід, який передбачає погляд на освітній процес як на органічну єдність навчання, виховання та розвитку.

Змістовими принципами історичної освіти як такої, що спирається на поєднання здобутків і вимог історичної та педагогічної наук, є:

- загальнонауковий підхід, що передбачає ознайомлення учнів із достовірними фактами та їх інтерпретаціями з метою формування цілісного наукового світогляду;
- конкретно-історичний підхід, тобто розгляд подій і явищ у контексті відповідного історичного часу, місця, супутніх обставин та динаміки перебігу від причин до наслідків;
- альтернативно-проблемний підхід, що спирається на використання різноманітних історичних джерел та ознайомлення з різними інтерпретаціями історичних подій і явищ;
- генералізуючий підхід, що спирається на виділення в навчальному матеріалі найсуттєвішого, а також на окреслення ключових тенденцій розвитку у відповідний історичний період;
- системний підхід, вимогою якого є міжпредметна та міжкурсова інтегрованість шкільної освіти в цілому та вивчення історичного процесу зокрема в органічному поєднанні цивілізаційного, культурно-антропологічного та інших аспектів;
- аксіологічний (ціннісний) підхід, тобто прищеплення загальнолюдських морально-етичних цінностей та вироблення на їх основі особистісної системи оцінювання історичних подій, діячів, явищ тощо;
- полікультурний підхід, що акцентує увагу на органічній єдності історії, культури, мови, традицій і звичаїв, які забезпечують наступність і спадкоємність поколінь власного народу, а також на потребі шанобливого ставлення до культур і звичаїв інших народів;
- світський підхід, що передбачає ознайомлення учнів з історією релігій як феноменів культури за недопущення пропаганди окремих релігійних вчень.

Рівень стандарту визначає обов'язковий мінімум змісту історії України та всесвітньої історії. Основним завданням є формування соціальних компетентностей.

Академічний рівень передбачає уміння орієнтуватися у суспільних процесах, критично аналізувати джерела інформації. Перевага надається самостійній та творчій діяльності учнів.

Профільний рівень: Для суспільно-гуманітарного профілю навчання основним завданням виступає формування як соціальних компетентностей, так і мотиваційних, а саме: здатності до дослідницької роботи, уміння застосовувати принципи та методи історичного пізнання у відповідності до сучасного методологічного рівня історичної науки. У цих класах у більшому обсязі подаються методологічні, історіографічні та джерелознавчі знання, поглиблено вивчається історія України та всесвітня історія за рахунок курсів за вибором.

Умови реалізації концепції:

- сприйняття концептуальних засад сучасної шкільної історичної освіти широким учительським загалом та громадськістю;
- корекція навчальних програм і державних стандартів;
- створення комплексу навчально-методичних матеріалів, що ґрунтується на ідеях, закладених у концепції;

- перепідготовка вчителів історії (з філософії, історії, методології, історіографії, сучасних педагогічних технологій);
- оновлення програм підготовки вчителів історії у вищих навчальних закладах.

III. Зміст курсів історії України: загальні засади

Загальні засади оновлення змісту шкільних курсів історії України спираються на принцип антропологізації («олюднення») минулого, завдяки чому передбачається досягнути бажаного виховного ефекту, а саме: щоб учень щільно та емоційно ідентифікував себе з минулим України; щоб її історія сприймалася як цікава та позитивно насажена; щоб в уяві учня постав пластичний образ минулого в усій його різноспрямованій динаміці. Окреслені засади обумовили принципову відмову від властивого дотеперішнім підручникам канону української історії як історії століттями кривдженої нації-жертви з виопукленням страждань і втрат на користь «чужих держав». Нарівні з програвшими сторінками минулого передбачено надати чимало уваги його успішним аспектам, реалізованим у особистісних, соціальних чи культурних досягненнях конкретних людей, а також прикладам різноплановості позицій українців у державах, до складу яких входила українська територія. Таке переакцентування, по-перше, наблизить учня до реального, а не ідеологічно сконструйованого минулого, а по-друге, сприятиме формуванню позитивної самооцінки власної нації, а отже, прищеплюватиме почуття певності й стабільності щодо її майбутнього.

Безперервність (тяглість) історичного процесу, що є однією з виховних цінностей будь-якої вітчизняної історії, пропонується тлумачити не як ексклюзивну історію українців, а як фізичний, природний процес – заселену без перерви територію. Стрижнем оповіді в підручнику, поза сумнівом, має виступати український етнос як серцевинний стрижень національної історії. Разом із тим, кладучи в основу оповіді антропологічний і територіальний принципи, підручник повинен тяжіти до того, аби Україна поставала в сприйнятті учня як простір, де поруч з українцями здавна мешкали й до сьогодні мешкають інші етнічні спільноти, чиє буття є невід’ємною складовою історії України. Залучаючи до оповіді все, що колись існувало на українській території, у тому числі й «чужі» чи «ворожі» етноси та політичні утворення, підручник прищепить школяреві уміння самостійно визначати тенденції історичного розвитку, підсумовані появою незалежної Української держави, а також, що не менш важливо, пишатися культурним та етнічним багатоманіттям власної країни. Своєю чергою, територіальний принцип вимагає набагато чіткішого, ніж досі, розрізнення понять *етносу* (спільноти, з’єднаної походженням, мовою і звичаями) та *нації* (цілості нового типу, консолідованої з етносу/етносів на підставі громадянського патріотизму та усвідомлення причетності до спільної батьківщини). Позбувшись науково некоректного накладання новітніх націотворчих процесів на давніші періоди історії, підручник зможе переконливо пояснити, чому та як упродовж XIX-XX століть модерна національна свідомість зуміла втягнути в себе, окрім українців, величезну масу людей неукраїнського етнічного кореня.

Цій же меті підпорядковно потребу повніше, ніж досі, представити в підручнику розмаїття релігій і конфесій, що побутували/побутують в Україні. Адже підручник має бути «своїм» для всіх її громадян, тож кожна релігія чи конфесія мають знайти тут свою історію, а учень – усвідомити, що свобода совісті та вибору конфесії є засадничим елементом прав людини. Окремою проблемою постає представлення конфліктних сторінок минулого, пов’язаних із міжетнічними та міжконфесійними зіткненнями. «Темних плям» минулого не слід замовчувати, бо це обернеться недовірою до підручника в цілому, однак стилістика викладу тут має бути особливо коректною та нейтральною, а висновкова частина – містити роздуми про те, що суспільство успішно розвивається лише тоді, коли в ньому панує взаємна толерантність. Ці міркування варто доповнювати такими питаннями до учнів, які би стимулювали їхню самостійну оцінку антигуманної природи та згубних наслідків міжетнічних конфліктів.

З територіальним принципом також тісно пов'язане й представлення історичної специфіки окремих регіонів сучасної України: її пропонується подавати не в окремих розділах, а як вкраплення до загальної оповіді про певні явища та процеси. Це дозволить виразніше продемонструвати, як локальні відмінності доповнювали одна одну, закладаючи початок новому, спільному історичному просторові. Такі змістові вкраплення, окрім зрозумілої просвітницької функції, ще й здатні сприяти впровадженню до уяви учнів понять «великої» та «малої» батьківщини, а саме з їх гармонійного поєднання, як відомо, народжується усвідомлений патріотизм.

Антропологічний підхід, що ставить у центр уваги людину, зумовив ще одну суттєву зміну в пропозиціях щодо змістового наповнення підручників, а саме: лейтмотивом викладу пропонується бачити конкретні прояви буття суспільства, а не державу як абстрактну політичну й владну силу. Це логічно провадить до суттєвого скорочення оповіді про політичну та мілітарну історію, зокрема, звільнення підручника від другорядного фактажу, що надасть простір для обговорення політичних та військових подій здебільшого на прикладах поведінки конкретних соціальних груп, а не безособових державних чинників. Окрім того, в описах воєн належить брати до уваги й те, що всяка війна – це не лише битви, а й стратегії виживання людей, втягнутих у вир війни. Адже гуманістична спрямованість освіти, потребу в якій сьогодні годі заперечити, зобов'язує поруч із жертвними подвигами показати лихоліття та фізичні й матеріальні втрати мирного населення.

Мілітарно-політична історія, описана з перспективи «загального інтересу нації», за визначенням передбачає одновимірну «правду», а це, своєю чергою, опосередковано закладає у підручник зерно антагонізму. Адже «правильна» поведінка автоматично постулює наявність «неправильної» позиції «зрадників» чи «відступників», до яких належатиме частина власного народу. Можливість подолання цього вбачається у запровадженні до підручника оповіді про розмаїття поведінкових мотивацій різних політичних, соціальних чи локальних груп, кожна з яких керувалася власними спонуканнями. Йдеться, отже, не про замовчування розбіжностей, а про представлення суспільства як конгломерату груп і прошарків з окремими - у чомусь антагоністичними, а в чомусь спільними - інтересами й життєвими стратегіями, що були продиктовані притаманним кожній добі комплексом ідей та уявлень. Це здається особливо важливим з огляду на те, що минуле України наповнене конфліктами і що в цих конфліктах українці не раз воювали одні з одними, а тимчасом підручник мусить сприяти досягненню суспільного консенсусу - з урахуванням різних точок зору, що сьогодні роз'єднують суспільство, але й з приділенням більшої уваги тому, що не викликає відторгнення. Поза тим, у старших класах, де учень уже володіє навичками критичного аналізу джерел, спірні події та явища варто представляти багатовимірно, наводячи автентичні свідчення сучасників, що виразно ілюструють гостроту суперечностей. Така історія має поставати радше як предмет для роздумів, ніж для заучування, призвичаюючи учня до критичного аналізу та до самостійного формулювання власної позиції.

Можливість урівноваження політично-мілітарної історії вбачається також у розширенні уваги до широко витлумаченої культури – ідеологій, правничої та соціальної свідомості, історії повсякдення й аналізу світоглядних мотивів, якими керувалися люди певної доби, певної групи і т.д. Із такими акцентами щільно пов'язується й потреба запровадити до підручника сюжети, які покажуть учневі, що буття суспільства не зводиться до пасивного підпорядкування владі/державі. Цей принцип належить підкріпити наведеною у підручниках оповіддю про паростки, ранні прояви та, врешті, форми зрілого громадянського суспільства, за посередництва якого творився приватний простір і люди давали собі раду без державного втручання, а часто й усупереч йому.

Врешті, у підручниках належить наголошувати на тому, що історія України точилася на тлі європейських процесів, а відтак, її виклад потребує методичної прив'язки до паралельного курсу всесвітньої історії. Це означає, що окреслені у вступі до кожного з підручників головні тенденції періоду, про який ітиметься, слід пов'язати із загальноєвропейським контекстом відповідних подій і процесів, як-от: Реформація,

Романтизм, промисловий переворот, індустріалізація, модернізація, формування національних ідей та націоналізмів тощо.

IV. Зміст курсів історії України: структура та програми

Поліграфічне оформлення підручника: Змістове наповнення шкільного курсу історії у сьогоденній Україні переживає процес трансформації від моделі, зорієнтованої на механічне засвоєння наведеної у підручнику інформації, до моделі, яка передбачає не стільки запам'ятовування конкретного фактажу, скільки прищеплення навичок пізнавально-творчого розуміння історичного досвіду людства в цілому та власної країни зокрема. Зменшення ваги настановчо-директивної оповіді пропонується досягнути завдяки докорінній зміні поліграфічного оформлення підручника. Кожну тему передбачено подавати на розвороті або двома колонками, уміщаючи ліворуч лаконічну, коректну й позбавлену директивних оцінок авторську оповідь, а праворуч – інформаційний конвой до авторської оповіді, а саме: уривки з джерел; розгорнуті пояснення понять; ліхтарики-вставки з детальнішою розповіддю про якісь конкретні епізоди чи постаті, увагу до яких автор вважає за потрібне активізувати; карти й малюнки-схеми; візуальний матеріал: графіки, ілюстрації, карикатури, фотографії, репродукції, діаграми тощо.

Ця частина підручника має виступати невід'ємною складовою авторської оповіді, забезпечуючи баланс між інформаціями, що їх виклав автор, та інформаціями «ззовні» – з джерел, фотографій тощо. За потреби внести у виклад певної теми якісь моральні, світоглядні чи ідеологічні акценти їх належить не голосливо декларувати в авторській оповіді, а представити через відповідну підбірку джерел, зображень чи коротких ліхтариків-оповідей у правій колонці або на правій половині розвороту, апелюючи в такий спосіб до морального почуття чи світоглядних цінностей учня через його власний емоційний вибір. Окрім того, що урівноваження авторського викладу джерелами й візуально-ілюстративним матеріалом оживляє минуле й забезпечує можливість розвитку самостійного мислення, двополосна структура підручника стане корисною і для вчителя, оскільки вона створює простір маневру між різними рівнями підготовки дітей, адже при формулюванні завдань стають можливими варіації між конче обов'язковим і менш важливим та між складнішим і простішим.

Структурна послідовність тем у всіх підручниках має бути загалом ідентичною, будуючись за наскрізною схемою: 1) людина і простір (географічне довкілля, чисельність та етнічний склад населення, демографічні процеси тощо); 2) людина в суспільстві (соціальні групи, суспільне та громадське життя, економіка, політичні позиції тощо); 3) людина і влада (владні структури та їх типи й повноваження); 4) людина і світ уявлень та ідей відповідного часу; 5) людина в культурі – освітній, мистецькій та повсякденній.

Періодизація української історії в цілому зближена з періодизацією, якої дотримується програма курсів всесвітньої історії, поділяючись на стародавній, середньовічний, ранньомодерний і новий та новітній періоди, які по класах розподілено так:

- **5-й клас:** «Вступ до історії» (*пропедевтичний курс; програму повністю переглянуто*);
- **6-й клас:** «Стародавня історія світу та України» [від найдавніших часів до падіння Західної Римської імперії] (*програма цього курсу, де збігаються компетенції всесвітньої історії та археологічної історії України, не переглядалася*);
- **7-й клас:** «Історія України: Середні віки» [від Київської Русі до кінця XV ст.] (*програму повністю переглянуто*);
- **8-й клас:** «Історія України: Ранній Новий час» [XVI – XVIII ст.] (*програму повністю переглянуто*);
- **9-й клас:** «Історія України: XIX століття» (*програму повністю переглянуто*);
- **10-й клас:** «Історія України: 1900-1921 роки» (*програму повністю переглянуто*);

- **11-й клас:** «Історія України: 1921-1945 роки» (*програму повністю переглянуто*);
- **12-й клас:** «Історія України: 1945-2010 роки» (*програму повністю переглянуто*).
-

Обсяг годин переглянутих програм відповідає чинному на сьогодні розподілові навчального часу, а саме: 5-й клас – 35 год.; 7-й клас – 35 год.; 8-й клас – 52 год.; 9-й клас – 52 год.; 10-й клас – 35 год.; 11-й клас – 35 год.; 12-й клас – 70 год.

Коментар до проекту програм:

Укладаючи подані далі програми, автори дотримувалися тих загальних теоретико-методологічних принципів, про які йшлося вище. Паралельно з пропозиціями змістового наповнення навчальних тем подано й можливі візуально-інформаційні додатки до авторської оповіді, які, зрозуміло, носять попередній характер. За умови схвалення програм та в ході роботи над самими текстами підручників тут можуть бути використані інші джерела, ілюстрації, репродукції, фотографії тощо, однак за умови збереження самої засади подачі навчального матеріалу, в якому авторський текст мусить бути обов'язково доповнений інформаційним супроводом із текстових та візуальних джерел.

Концепцію уклали Олександр Удод (розділи I-II)
та Наталя Яковенко (розділи III-IV)

**Програми викладання історії України в школі
(проект)**

**5-й клас «Вступ до історії»
(5 тем [35 год.]»**

№№ тем і уроків	Описовий текст	Пояснення понять, додаткова оповідь, карти і малюнки-схеми, уривки з джерел, ілюстративний матеріал
	<u>Вступ: Що таке історія (1 год.).</u>	
	<p>Історія як наука, що вивчає життя та діяльність людей у минулі часи; історія як скарбниця досвіду людства у накопиченні знань, побутових навичок, винаходів і технічних вдосконалень [1].</p> <p>Історія як жива пам'ять: спогади бабусі й дідуся та батьків. Історія довкола нас: назви міст, сіл та вулиць; пам'ятники [2] й пам'ятки архітектури [3]; Історія України як складова європейської історії [4].</p>	<p>1. Малюнок, що показує зміну засобів пересування – від примітивної повозки до автомобіля й літака.</p> <p>2. Фото: пам'ятники.</p> <p>3. Фото: пам'ятки архітектури.</p> <p>4. Схематична карта Європи.</p>
	<u>Тема I. Як пізнають історію (8 год.)</u>	
	<p align="center"><u>Відлік часу в історії:</u></p> <p>Облік часу в різних народів: християнський, юдейський та мусульманський календарі [1]. Як рахують час історики: ера, епоха, століття [2]. Стисле пояснення підстав поділу європейської історії за культурними епохами на: історію первісних суспільств, Античність (до кінця V ст.), Середньовіччя (VI-XV ст.), Ранній Новий час (XVI-XVIII ст.), Новий і Новітній час (XIX - XX ст.) [3].</p>	<p>1. Пояснення етимології слова «календар».</p> <p>2. Пояснення етимології слів «ера» та «епоха».</p> <p>3. Умовний малюнок-схема епох.</p>
	<p align="center"><u>Джерела для вивчення історії:</u></p> <p>Літописи й хроніки [1]. Твори давніх авторів з описом сучасних їм подій; документи й листи. Археологічні знахідки. Монети, печатки й герби [2]. Художня література попередніх епох; малярство та скульптура; пам'ятки архітектури; предмети побуту [3].</p>	<p>1. Пояснення слів «літопис» і «хроніка». Репродукція із зображенням літописця / хроніста.</p> <p>2. Пояснення слова «герб». Малюнок: герб Богдана Хмельницького.</p> <p>3. Репродукції чи малюнки до кожної позиції.</p>
	<p align="center"><u>Де можна «побачити» історію:</u></p> <p>Поява перших європейських музеїв [1]. Найбільші сучасні музеї Європи [2]. Національні музеї України [3]. Музеї та історичні заповідники рідного краю [4]. Оповідь про час та обставини створення якогось із них, узятого за приклад: про мецената чи засновника-ентузіаста, спрямованість тощо [5].</p>	<p>1. Пояснення етимології слова «музей». Малюнок-реконструкція Музейону.</p> <p>2. Схематична карта.</p> <p>3. Схематична карта.</p> <p>Фото.</p> <p>4. Малюнок-схема. Фото.</p> <p>5. Фото чи портрет засновника з коментарем.</p>
	<p align="center"><u>Де можна «почути» історію:</u></p> <p>Походження понять, які ми щодня вживаємо (школа, клас, парта, книга, папір, дисципліна, директор,</p>	<p>1. Малюнок-схема із показом значеннєвих</p>

	ілюстрація, карта, машина, картина та ін.). Оповідь про етимологію цих понять, їх первісне значення та розширення чи зміну значень сьогодні [1].	модифікацій якогось уживаного поняття, для прикладу, «парта».
	<u>Наші імена – це теж історія:</u> Українські імена в дохристиянські часи; пізніша християнізація іменувань та поява т.зв. календарних імен [1]. Коли та чому до імен стали додавати прізвища; спільні принципи творення українських прізвищ та прізвищ інших європейських народів: пояснення на якомусь простому прикладі на зразок Петренко = Пьотрич = Петров = Петерсон =Петруччі. Козацькі прізвища-прізвиська. Основні способи творення українських прізвищ (на прикладі антропонімії класу) [2].	1. Вибірка із календаря святців таких імен, що популярні до сьогодні. 2. Вибірка прізвищ відомих дітям діячів, зручних для демонстрації способів творення прізвищ.
	<u>Історія у географічних назвах:</u> Історичне походження назв сучасних європейських країн [1]. Походження та зміст назви «Україна» [2]. Найвідоміші легенди, що пояснюють назви старовинних європейських міст - Рима, Кракова, Києва [3]. Локальні топонімічні легенди (за матеріалами історії відповідного регіону) [4].	1. Малюнок-схема якоїсь із країн та оповідь про походження її назви. 2. Уривок із літопису з першою згадкою. 3. Репродукція: римська вовчиця. Уривок із літопису про Кия. 4. Пояснення слова «топоніміка».
	<u>Узагальнення</u>	
	<u>Резервний час</u>	
	<u>Таблиця-перелік</u> новозапроваджених понять; <u>Завдання:</u> 1) до описової частини; 2) до ілюстративного матеріалу.	
	<u>Тема II. Зміни в житті людей від давнини до Середньовіччя (7 год.)</u>	
	<u>Мешканці давньої і середньовічної Європи:</u> Середземномор'я як колыска європейської цивілізації: стисла оповідь про греків і римлян [1]. «Варварська» Європа за межами римської держави [2]. Об'єднання племен як перша форма організованого колективного життя; їх переміщення по території Європи, у тому числі України: кельти, германці, слов'яни. Велике переселення народів [3]; терени розселення слов'ян [4]. Територія середньовічної України як історична батьківщина українського та кримсько-татарського етносів [5].	1. Схематична карта Середземномор'я. Пояснення слова «цивілізація». 2. Пояснення етимології слова «варвар». Репродукція чи малюнок із зображенням римлянина і «варвара». 3. Малюнок-схема. 4. Малюнок-схема. 5. Схематична карта. Пояснення поняття «етнос».
	<u>Суспільство й влада у середньовічній Європі:</u> Поява варварських королівств та Імперії франків [1]. Київська держава та її сусіди [2]. Стисла оповідь про засади владного устрою у середньовічних державах: правитель і його оточення. Виокремлення аристократів та воїнів-рицарів з-поміж решти	1. Схематична карта. Пояснення етимології слова «король». 2. Схематична карта. Пояснення поняття

	людності [3]. Підстави уявлень про «знатність роду»; утвердження «рицарського кодексу» поведінки.	«держава». Ліхтарик: оповідь про князів Володимира Святославича, Ярослава Мудрого і Данила Галицького. 3. Пояснення етимології слів «аристократ» і «рицар». Репродукція: зображення західного рицаря; малюнок-реконструкція руського дружинника.
	<u>Зміни у віруваннях:</u> Перехід від язичницького многобожжя до монотеїстичних релігій – юдейської, християнської та ісламської [1]. Розповсюдження християнства в Європі [2]. Перші християнські храми на території Київської держави та її західних сусідів [3]. Привнесені християнським віровченням моральні цінності. Києво-Печерський монастир як взірць християнської побожності, сюжети й герої Києво-Печерського патерика [4].	1. Пояснення поняття «монотеїзм». Малюнок-схема центрів формування монотеїстичних релігій. 2. Схематична карта з датами християнізації. 3. Фото Софії Київської та якогось польського храму. 4. Пояснення слова «патерик». Іконографічне зображення Антонія і Феодосія.
	<u>Винаходи й здобутки цивілізації:</u> Розвиток абеток на основі фінікійського першовзірця: арабська, вірменська, грецька, грузинська, єврейська, кирилична та латинська абетки [1]. Розповсюдження писемності: переписування книг та офіційна й приватна документація [2]. Вдосконалення обробітку землі [3]. Вдосконалення ремесла [4], поява регулярної торгівлі та доріг. Розширення знань з медицини [5]. Перші європейські університети [6]. Винайдення книгодрукування [7].	1. Схематичне представлення генеалогії абеток, їх зображення. Пояснення поняття «кирилиця». 2. Ілюстрації. 3. Малюнок-графік із представленням трипільної системи. 4. Ілюстрації. 5. Ілюстрація: приладдя. 6. Пояснення слова «університет». 7. Ліхтарик: оповідь про Гутенберга. Ілюстрація: сторінка з якоїсь інкунабули.
	<u>Повсякденне життя людини європейського Середньовіччя:</u> Житло простої людини й житло рицаря; розповсюдження традиції спорудження замків [1]; замки й фортеці на території України [2]. Їжа та одяг, у тому числі зміна моди [3]. Розваги знаті: полювання й рицарські турніри [4]. Розваги простих людей: свідчення давніх авторів про обрядові свята. Хвороби	1. Фото: якийсь французький замок. 2. Фото: український замок. 3. Відеоряд-підбірка. 4. Уривок із «Повчання»

	та способи їх лікування, перший український лікар Агапіт [5].	Мономаха про полювання. Репродукція: турнір. 5. Відповідний уривок із Патерика.
	<u>Узагальнення</u>	
	<u>Резервний час</u>	
	<u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей; <u>Завдання:</u> 1) до описової частини; 2) до ілюстративного матеріалу.	
	<u>Тема III. Становлення Нової Європи упродовж XVI-XVIII століть (8 год.)</u>	
	<u>Початок великих перемін:</u> Доступне на дитячому рівні представлення культурної специфіки XVI ст. як обумовленої рвучким зростанням числа університетів [1], спалахом книговидавання [2] та прискоренням обігу інформації. Зародження сумнівів у безпомилковості Церкви, початок Реформації [3] та поява протестантських церков [4]. Релігійна полеміка й війни між протестантами й католиками. Протестантські осередки в Україні [5].	1. Малюнок-схема більших університетів на території Європи. 2. Те саме – більших друкарень. 3. Пояснення поняття «Реформація». 4. Ліхтарик: оповідь про Мартіна Лютера та його портрет. 5. Малюнок-схема.
	<u>Піднесення міста:</u> Множення числа «вільних міст», започаткованих у добу Середньовіччя; основна суть здобутих городянами свобод. Перші «вільні міста» на українських теренах XIV ст.; масове розповсюдження міського самоврядування упродовж XV - XVII ст. [1]. Етнічна строкатість українського міста (на прикладі Львова й Кам'янця-Подільського) [2]. Нова організація праці ремісників [3]. Зміни в міському просторі: поява міських мурів і ринкової площі з ратушею [4].	1. Малюнок-схема. 2. Ілюстрації та фото відповідних будівель. 3. Пояснення етимології та змісту слова «цех». 4. Пояснення слова «ратуша». Фото львівської площі Ринок.
	<u>Зміни в навчанні дітей та юнацтва:</u> Мета й зміст новацій, запроваджених упродовж XVI ст. у практику шкільного навчання [1]. Поява протестантських, католицьких і православних шкіл нового типу в Україні наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. [2]. Освітні мандрівки з України до західних університетів [3].	1. Ліхтарик: переказ єзуїтського шкільного статуту про розклад уроків, перерви, домашні завдання і т.д. Репродукція: тогочасне зображення школярів. 2. Малюнок-схема. 3. Портрет Юрія Дрогобича та оповідь про нього.
	<u>Друкована книжка стає доступною:</u> Перші масові накладі друкованих видань і перші книжкові ярмарки кінця XVI ст. в Лейпцигу й Дрездені [1]. Поява книговидавання кирилицею (Венеція, Цетінє, Краків, Прага, Вільнюс) [2]. Перші друкарні в Україні (Острів, Львів) [3]. Розвиток	1. Фото: котресь із цих міст. 2. Малюнок-схема осередків; фото обкладинок. Портрет

	українського книговидання упродовж XVII ст. [4]. Здешевлення книжки та її удоступнення ширшому колу читачів.	Скорини з довідкою. 3. Ліхтарик: оповідь про Івана Федорова. Репродукція: сторінка із котрогось видання. 4. Малюнок-схема осередків. Ілюстрації з лаврських друків XVII ст.
	<u>Розширення знань про навколишній світ:</u> Великі географічні відкриття [1]. Розповсюдження здобутих у подорожах знань про світ через масову друковану книжку: перші географічні атласи, описи земель і країн, описи подорожей тощо [2]. Зображення українських міст у «Всесвітній хроніці» Шеделя [3]. Україна на мапах Гійома де Боплана [4].	1. Ліхтарик: оповідь про подорож Колумба. Малюнок-схема відкритих земель. 2. Короткий уривок із якогось опису. Репродукція: карта-портолан. 3. Ілюстрація з Шеделя. 4. Ліхтарик: оповідь про Боплана. Ілюстрації: малюнки з мапи Боплана.
	<u>Зміни у військовій справі, поява козацького війська:</u> Перехід упродовж XVI ст. від воєн рицарів до воєн професійних армій. Становлення українського козацтва як професійного війська: шлях від Запорозької Січі до реєстрового Війська Запорозького [1]. Козацький ідеал героя: на прикладі думи про князя Дмитра Вишневецького-Байду [2]. Козацькі морські походи [3]. Стисла оповідь про козацькі повстання за розширення власних прав [4].	1. Відповідні уривки з Бельського. 2. Портрет Дмитра Вишневецького з довідкою. Текст думи про Байду. 3. Уривок із Бодьє. Ілюстрація: чайки під Стамбулом за гравюрою „Віршів на погреб...”. 4. Таблиця-схема повстань.
	<u>Козацька республіка:</u> Постать Богдана Хмельницького [1]. Причини й перебіг козацького повстання, основні битви [2]. Стисла оповідь про створення та історію Української козацької держави; її суспільство та владу [3]. Козацька героїка в народній пам'яті: образ лицаря-козака як захисника рідного краю [4].	1. Портрет Хмельницького з біографією. 2. Малюнок-схема Корсунської і Берестецької битв. Гравюра із зображенням козаків у Берестецькій битві. 3. Портрет Івана Мазепи з біографією. 4. Уривок з якоїсь думи чи пісні. Репродукції з картин XIX-XX ст.
	<u>Узагальнення</u>	
	<u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей; <u>Завдання:</u> 1) до описової частини; 2) до ілюстративного матеріалу.	

	Тема IV: Нова Європа (XIX століття) (5 год.)	
	<p><u>Європейські держави XIX ст.:</u></p> <p>Велика Французька революція як початок «Нової Європи» [1]. Європейські імперії після Великої Французької революції: Австрійська, Османська та Російська – держави, до складу яких входили люди багатьох етносів [2]. Стисла оповідь про те, як і коли та які саме українські території опинилися у складі Австрійської та Російської імперій [3]. Наш край у XIX ст.: природне середовище й густота заселення [4].</p>	<p>1. Пояснення поняття «революція». Короткий уривок із Мішле.</p> <p>Ілюстрація: щось автентичне по Французькій революції.</p> <p>2. Карта-схема. Пояснення етимології та змісту слова «імперія».</p> <p>3. Схематична карта.</p> <p>4. Малюнок-схема.</p>
	<p><u>Технічні винаходи змінюють повсякденне життя людини:</u></p> <p>Технічні винаходи [1]. Зміна способів пересування: перші залізниці й пароплави, у тому числі на українській території [2]; перші автомобілі і перші трамваї [3]. Нові засоби спілкування: телеграф і телефон [4]. Винайдення електрики та поява електричного освітлення [5]. Прискорена забудова міст, поява багатоквартирних житлових будинків [6].</p>	<p>1. Ліхтарик: оповідь про головніші. Фото.</p> <p>2. Фото: перші паровози й пароплави. Ліхтарик: оповідь про винахідників.</p> <p>3. Фото: тогочасний автомобіль. Фото київського трамваю з довідкою.</p> <p>4. Фото телефонного апарата.</p> <p>5. Ліхтарик: оповідь про винахідника.</p> <p>6. Фото.</p>
	<p><u>Нові погляди на націю:</u></p> <p>Поширення нових поглядів на нації та притаманні їм особливості й права [1]; гасло «пробудження» тих народів, що не мали власних держав, входячи до складу імперій [2]. Початок національних змагань бездержавних народів Європи [3]. Початок національного руху в Україні (на прикладі Кирило-Мефодіївського братства та Руської Трійці) [4].</p>	<p>1. Ліхтарик: просте пояснення етимології та змісту поняття „нація”.</p> <p>2. Цитата про Україну з Гердера.</p> <p>3. Ліхтарик: стисла оповідь про Весну народів. Репродукції.</p> <p>4. Портрети Шевченка й Шашкевича з біографіями. Уривки з відповідних джерел.</p>
	<p><u>Нові погляди на справедливий державний устрій:</u></p> <p>Розповсюдження поглядів на демократію як найкращий устрій держави і суспільства [1]. Поява перших політичних партій, які ставили за мету зміну існуючого державного устрою революційним шляхом [2].</p>	<p>1. Пояснення поняття «демократія» у протиставленні поняттю «монархія».</p> <p>2. Пояснення поняття «партія». Портрет когось із українських революційних діячів із відповідною довідкою.</p>
	<u>Узагальнення</u>	

	<p><u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей;</p> <p><u>Завдання:</u> 1) до описової частини; 2) до ілюстративного матеріалу.</p>	
	<p><u>Тема V: Століття воєн і революцій (XX століття)</u> (6 год.)</p>	
	<p><u>Перша Світова війна:</u></p> <p>Зіткнення великих держав у Першій Світовій війні [1]. Труднощі війни й наростання незадоволення діями правителів та урядів у країнах-учасницях війни [2]. Революції в Європі 1917-1918 років [3]. Завершення війни, розпад Австрійської та Російської імперій і поява на їхніх територіях нових держав [4].</p>	<p>1. Малюнок-схема. 2. Фото демонстрацій. 3. Малюнок-схема з позначенням охоплених революціями регіонів. 4. Схематична карта.</p>
	<p><u>Українська революція 1917-1921 рр.:</u></p> <p>Проголошення Української Народної Республіки [1]. Українська держава та її лідери у 1917-1921 рр. [2]. Поразка українських національних сил і встановлення комуністичної влади в Україні. Вхід України до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР).</p>	<p>1. Уривок із IV Універсалу Центральної Ради. 2. Фото Михайла Грушевського, Павла Скоропадського і Симона Петлюри з короткими біографіями.</p>
	<p><u>Радянський Союз у міжвоєнні роки:</u></p> <p>Радянський Союз за правління Йосифа Сталіна: прискорений розвиток промисловості [1] коштом визиску селян у ході примусової колективізації [2]. Голодомор 1932-1933 рр. як трагедія українського народу [3]. Фізичне винищення інтелігенції, незгідної з комуністичними перетвореннями, у 1930-х рр. [4].</p>	<p>1. Ліхтарик: пояснення поняття «промисловість»; оповідь про спорудження Дніпрогесу. Відеоряд: фото металургійного комбінату. 2. Ліхтарик: пояснення поняття «колективізація». Відеоряд: плакат. 3. Фото. Ліхтарик: уривок із джерела. 4. Таблиця з цифрами. Фото: Соловецький табір.</p>
	<p><u>Друга Світова війна:</u></p> <p>Прихід до влади нацистів у Німеччині [1]. Початок і перебіг Другої Світової війни в Європі та СРСР [2]. Трагедія Голокосту [3]. Нацистська окупація України, примусове вивезення молоді на роботи до Німеччини. Рух Опору нацистам: європейські та радянські партизани [4]. Визвольний український рух проти нацистів та Радянського Союзу: Українська Повстанська Армія [5]. Втрати українців у війні та їх внесок у перемогу над нацистами.</p>	<p>1. Пояснення поняття «нацизм». Фото: спалення книжок та парад нацистів. 2. Малюнок-схема. 3. Пояснення поняття «Голокост». Фото Освенцима із довідкою. 4. Малюнок-схема осередків. 5. Фотографії.</p>
	<p><u>Повоєнна й сучасна доба:</u></p> <p>Відбудова західних країн Європи і початок їх об'єднання у Європейському Союзі [1]. Наростання внутрішніх протиріч та економічних труднощів у СРСР. Розпад СРСР на незалежні держави [2]. Становлення незалежної Української держави [3]. Територія сучасної України [4]. Національна і</p>	<p>1. Карта-схема держав, що стали засновницями ЄС. 2. Фото Михайла Горбачова з довідкою. 3. Уривок із Декларації. Фото підняття</p>

	державна символіка України: герб, прапор та гімн [5].	українського прапора над Київською міськрадою. 4. Карта-схема. 5. Фото: герб і прапор. Текст гімну.
	<u>Узагальнення</u>	
	<u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей; <u>Завдання:</u> 1) до описової частини; 2) до ілюстративного матеріалу.	

Програму уклала Наталя Яковенко

**7-й клас «Історія України: Середні віки»
(5 тем [35 год.]»**

№№ тем і уроків	Описовий текст	Пояснення понять, додаткова оповідь, карти і малюнки-схеми, уривки з джерел, графічний та ілюстративний матеріал
	Вступ (1 год.)	
	Періодизація європейського Середньовіччя (VI-XV ст.). Умовний поділ на «раннє» (VI-X ст.), «високе» (XI-XIII ст.) і «пізнє» (XIV-XV ст.) Середньовіччя. Обумовленість такого поділу появою перших європейських держав (раннє Середньовіччя), розвитком міст, господарства й торгівлі та утворенням християнського віровчення (високе Середньовіччя), занепадом ранньосередньовічних держав (пізнє Середньовіччя). Скоординування цього поділу з перебігом історії України: раннє Середньовіччя – легендарний період зародження Київської держави (IX-X ст.); високе Середньовіччя – доба Київської й Галицько-Волинської держав (XI-XIII ст.), пізнє Середньовіччя – входження українців у політичний та культурний світи Польського королівства й Великого князівства Литовського (XIV-XV ст.) [1].	1. Умовний малюнок-схема періодизації історії.
	<u>Тема І. Зародження Київської держави (IX – X ст.) (5 год.)</u>	
1	<u>Географічний простір, клімат і природні багатства:</u> Географічний простір, клімат і природні багатства території розселення східних слов'ян. Племінні союзи східних слов'ян після Великого переселення народів IV-VII ст. та зони їх замешкання [1]. Гіпотетичний рівень залюдненості цієї території, заняття її мешканців. Сусіди східних слов'ян на заході, півдні й сході [2].	1. Схематична карта. 2. Малюнок-схема.

2	<p><u>Слов'яни й варяги:</u></p> <p>Поява на території східних слов'ян «північних людей» – вікінгів, або, як називали їх східні слов'яни, варягів [1]. Способи організації войовничих ватаг вікінгів [2]. Збирання варягами данини зі східнослов'янської людності та її сплав по Дніпру для продажу в Константинополі [3].</p>	<p>1. Пояснення етимології слів «вікінги» та «варяги».</p> <p>Мініатюра із зображенням вікінга.</p> <p>2. Малюнок-реконструкція: човен вікінгів. Ліхтарик: оповідь про дії вікінгів на Заході.</p> <p>3. Уривок із Багрянородного з назвами порогів по-варязьки і по-слов'янськи. Малюнок-схема маршруту варягів від Швеції по Ладозі й Дніпру до Константинополя.</p>
3	<p><u>Легенда про «закликання варягів»:</u></p> <p>Легенда про «закликання варягів» як поштовх до створення держави східних слов'ян [1]. Аргументи «за» і «проти» вирішальної ролі в цьому варязьких конунгів - із залученням порівняльного матеріалу з курсу всесвітньої історії про створення королівств лангобардів, остготів, вестготів і норманів [2]. Дискусії істориків про походження слова «Русь». Зміст поняття «Руська земля» як самоназви держави. Поняття «Київська Русь» та «Україна-Русь» як умовні терміни істориків.</p>	<p>1. Уривок із літопису.</p> <p>2. Пояснення слова «конунг».</p> <p>Мініатюра із західної хроніки із зображенням нападу норманів.</p>
4	<p><u>Легендарні перекази про ранню Київську державу:</u></p> <p>Легендарні перекази як обов'язковий супровід уявлень про появу держави в дописемну добу - на прикладі легенди про «знайдення землі» Богемусом із хроніки Козьми Празького [1]. Зафіксовані літописцем легенди про зародження Київської держави: про Кия, Щека й Хорива; про прибуття до Києва Рюрика та загибель Аскольда й Діра; про помсту княгині Ольги [2]. Ідеальний герой легендарної доби – князь Святослав, його походи й загибель [3].</p>	<p>1. Ліхтарик: переказ легенд про обрання королем Пяста з хроніки Мартіна Галла та про Леха, Чеха й Руса з «Великопольської хроніки».</p> <p>2. Відповідні уривки з літопису.</p> <p>3. Уривок із Лева Диякона з описом зовнішності Святослава. Уривок із літопису про його загибель.</p>
5	<u>Узагальнення</u>	
	<p><u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей;</p> <p><u>Завдання</u>, зорієнтовані на засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.</p>	
	<u>Тема II. Київська держава наприкінці X – у середині XIII століття (10 год.)</u>	
1	<p><u>Охрещення Русі:</u></p> <p>Перші християни в Києві. Останній спалах язичництва: створення князем Володимиром Святославичем єдиного для слов'ян і варягів капища богів у Києві [1]. Хвиля охрещень IX-X ст. у країнах, сусідніх із Київською державою,</p>	<p>1. Уривок із літопису.</p> <p>2. Схематична карта охрещень IX-X ст. за східним і західним обрядами.</p> <p>3. Уривок із літопису.</p>

	через два центри християнського віровчення – Рим і Царгород [2]. Легенда про «вибір віри» князем Володимиром [3]. Охрещення Русі за візантійським обрядом [4]. Вхідження київського князя до «сім'ї християнських володарів»: ієрархія «сім'ї», перші шлюби з родичами правителів сусідніх християнських держав [5].	4. Мініатюра з Радзивилівського літопису. 5. Ілюстрація: підпис Анни Ярославни. Фото її скульптурного зображення.
2	<u>Київська держава від zenіту розвитку до подрібнення:</u> Походи Володимира Великого, розширення території Київської держави [1]. Смерть Володимира Великого, боротьба його синів за київський престол; утвердження й правління Ярослава Мудрого [2]. Міжусобиці Ярославичів та їхніх нащадків. Постать Володимира Мономаха [3]. Розпад Київської держави на територіальні держави-князівства, що ляжуть у майбутньому в основу України (Київське, Галицьке, Володимирське, Переяславське, Чернігівське), Білорусі (Полоцьке, Смоленське, Турово-Пінське) і Росії (Володимиро-Суздальське, Муромо-Рязанське, Новгородська земля) [4]. Династія Рюриковичів як символ єдності подрібненої Київської держави [5].	1. Карта-схема. 2. Скульптурний портрет-реконструкція Ярослава Мудрого. 3. Уривок із «Повчання дітям» Мономаха. 4. Карта-схема. 5. Спрощена генеалогічна таблиця.
3	<u>Суспільство Київської держави:</u> Виокремлення різних груп суспільства [1]: протиставлення «знатних» людей «простим»; наростання майнової нерівності та її оприявлення у заняттях. Бояри як нащадки варягів і слов'янської племінної знаті на верхівці суспільства [2], поява спадкового боярського землеволодіння. Княжа дружина: мішаний етнічний склад, залежність від щедрості князя, функції у військовий і мирний час, уявлення про власну вищість над «простими людьми». Вільні «прості люди»: городяни й смерди [3]. Невільники-холопи, джерела поповнення невольництва [4].	1. Пояснення поняття «суспільство». 2. Уривок із літопису з переліком свідків на угоді Ігоря з греками 944 р., коментар до нього. 3. Пояснення слова «смерд». 4. Малюнок полону із Радзивилівського літопису.
4	<u>Господарство й торгівля:</u> Міські ремісничі дільниці [1], різновиди ремесел, замовники й споживачі ремісничих виробів. Внутрішня й далека торгівля, торгові маршрути руських купців [2], купецькі спілки, ввізні та вивізні товари. Натуральний обмін та гроші й грошовий обіг [3]. Господарювання у селі: способи освоєння придатних для землеробства площ, знаряддя обробітку землі, використання угідь [4]. Господарювання вільних смердів на власній землі та праця холопів у княжому, боярському чи монастирському маєтках.	1. Ліхтарик: оповідь про київський Поділ; малюнок-реконструкція Подолу. 2. Малюнок-схема. 3. Пояснення слова «гривна»; репродукція: зображення гривни. 4. Відповідні мініатюри з Київської псалтирі.
5	<u>Влада князя:</u> Особливості владного устрою патримоніальної держави - із залученням прикладу інших	1. Пояснення поняття «патримоніальна держава».

	<p>європейських держав доби Середньовіччя [1]. Тогочасні уявлення про володаря-князя – воїна-оборонця, мудрого правителя та справедливого судді [2]. Помешкання, родина й побут князя [3]. Обсяг його влади, джерела прибутків та судові функції. Запровадження князями єдиного для держави «руського закону» («Руської Правди») замість племінних судових звичаїв [4]; порівняння Руської Правди із аналогічними «правдами» у західних королівствах.</p>	<p>2. Уривок із „Повчання володарю” Агапіта-диякона. 3. Зображення княжої родини в „Ізборнику Святослава”. 4. Таблиця-схема основних змін за формулою «до» – «після»: кровна помста – вира і т.д.</p>
6	<p><u>Становлення Руської Церкви:</u> Створення Київської митрополії та єпархій у її складі як частини Константинопольського патріархату [1]. Процедури поставлення митрополита і єпископів, майнове забезпечення Церкви князями. Поява Києво-Печерського монастиря - взірця для інших монаших спільнот [2]. Потреба в богослужбовій книзі як поштовх до переписування книг по монастирях, перші книжкові пам'ятки руського походження [3]. Церковнослов'янська мова тодішньої Церкви [4]; різниця між «книжною» (церковнослов'янською) і розмовною мовами.</p>	<p>1. Пояснення понять «патріархат», «митрополія», «єпархія/єпископ». 2. Уривок із Києво-Печерського патерика про заснування монастиря. 3. Фото. 4. Пояснення поняття «церковнослов'янська мова». Фото сторінки, писаної уставом.</p>
7	<p><u>Культура й повсякденне життя:</u> Освоєння візантійських мистецьких взірців: храмове будівництво [1], іконопис [2], церковний розпис [3]. Започаткування шкільництва: перші соборні й монастирські школи, поширення письменності [4]. Поява перших книжок світського змісту, перекладених із греки. Проповідництво [5], дружинна поезія [6]. Вплив Церкви на родинне життя та поступову зміну ставлення до слабших - жінок, дітей, калік, невільників. Матеріальна культура: зброя та одяг [7], умеблювання, житло. Поява перших засобів гігієни в містах (лазні, водогін), дерев'яне вимощення міських вулиць.</p>	<p>1. Малюнок- реконструкція первісного вигляду Софійського собору у Києві. 2. Ікона Володимирської Богородиці з коментарем. 3. Фрагмент розпису Софійського собору. 4. Фото: графіті з Софійського собору. 5. Ліхтарик: оповідь про Іларіона; уривок зі «Слова про закон і благодать». 6. Ліхтарик: оповідь про «Слово о полку Ігоревім» та уривок звідти. 7. Ілюстрації.</p>
8	<p><u>Степові сусіди Київської держави:</u> Кочові племена – сусіди Київської держави у X-XIII ст. [1]. Передісторія Монгольської імперії, утвердження при владі Чингіс-хана та завоювальницькі походи монголів [2]. Перший рейд монголів на Русь, битва на р. Калці 1223 р. [3]. Похід Бату-хана на Русь і Балкани у 1237-1242 рр. [4]. Встановлення протекторату ханів Золотої Орди над руськими князями [5]. Монгольське завоювання як поштовх на зміни в історичних долях південних (українських), західних (білоруських) та північно-східних (російських) князівств-держав, що постали з Київської</p>	<p>1. Схематична карта. 2. Малюнок-схема походів. 3. Арабська мініатюра. 4. Уривок із літопису. 5. Уривки з літопису та Сплітської хроніки. 6. Пояснення поняття «орда» та «ярлик на княжіння».</p>

	держави.	
9	<u>Узагальнення</u>	
10	<u>Резервний час</u>	
	<u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей; <u>Завдання</u> , зорієнтовані на засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.	
	Тема III. Королівство Руське (Галицько-Волинське князівство) у XIII – середині XIV століття (6 год.)	
1	<u>Територія Галицько-Волинського князівства:</u> Поступове усамостійнення Володимирського та Галицького князівств упродовж XII ст. з-під влади київського князя, більші міські центри обох князівств [1]. Об'єднання обох князівств Романом Мстиславичем [2]. Загибель князя Романа, змагання Романових синів, Данила й Василька, за повернення батькової спадщини [3]. Повторне об'єднання держави під співправлінням братів Романовичів. Західні та північні сусіди Галицько-Волинської держави [4].	1. Схематична карта. 2. Уривок із Галицько-Волинського літопису: посмертний панегірик Романові. 3. Таблиця-схема: перипетії боротьби. 4. Схематична карта.
2	<u>Данило Галицький – творець Королівства Руського:</u> Особистість Данила Галицького та його контакти із західними володарями [1]; завойовницькі походи й розширення території держави [2]; спроби скинути золотоординський протекторат. Плани Папського престолу про хрестовий похід проти Золотої Орди, очікувана роль у ньому Данила Галицького та його коронація [3]. Два ідеали правителя в тогочасних уявленнях – князь-воїн і князь-книжник [4]. «Королі Русі» - нащадки Данила Галицького [5]; вигасання династії Романовичів.	1. Уривок із ГВЛ про в'їзд Данила до Братислави. 2. Малюнок-схема. 3. Уривок із ГВЛ. 4. Уривки з ГВЛ: похвала Данилові й похвала Василькові. 5. Схема правителів.
3	<u>Поділ спадщини династії Романовичів:</u> Шлюбні контакти Романовичів з литовськими, мазовецькими, польськими та угорськими володарями [1]. Правління на Волині зятів останніх Романовичів – мазовецького князя Юрія II та сина великого князя литовського Любарта Гедиміновича. Змагання за галицьку половину спадщини Романовичів між угорським і польським королями та Любартом [2]. Усталення наприкінці XIV ст. розподілу території Галицько-Волинської держави між Польським королівством (Галичина) та Великим князівством Литовським (Волинь) [3].	1. Схема шлюбів. 2. Таблиця-схема перипетії цієї боротьби. Портрети Людвика Угорського та Казимира Великого з коментарями. Фото: Луцький (Любартів) замок. 3. Карта-схема.
4	<u>Зміни в суспільстві Галичини й Волині у XIII- XIV століттях:</u> Піднесення ролі боярських родів у політичних сум'яттях, боярське землеволодіння, перші родові герби галицьких бояр [1]. Дружинники стають	1. Зображення гербів (за Однороженком). 2. Пояснення етимології слова

	«рицарями»: поширення нового озброєння західного зразка, виокремлення важкоозброєних і легкоозброєних загонів [2]. Приплив іноземних ремісників до міст [3]. Поява у містах перших самоврядних громад німецьких ремісників і купців; перші випадки поширення права самоврядування (магдебурзького права) на всіх мешканців міста [4].	«рицар»; ілюстрація: рицар у латах. 3. Уривок із ГВЛ про заснування Холма. 4. Пояснення поняття «магдебурзьке право»; уривок із львівського привілею.
5	<u>Нові явища в культурі Галичини й Волині XIII- XIV століть:</u> Заснування Галицької митрополії та поява нових монастирів [1], пов'язаний із цим розквіт іконописання [2]. Перші католицькі храми та монастирі на території Галичини й Волині [3]. Переплетення західних мистецьких стилів (готики) та візантійської традиції у православній храмовій архітектурі [4]. Зміни у традиційному руському літописанні: елементи західної хроніки в Галицько-Волинському літописі [5]. Поява латиномовного документа у ділових взаєминах [6].	1. Малюнок-схема. 2. Ікона Холмської Богородиці з коментарем. 3. Фото Львівського кафедрального собору з оповіддю про спорудження. 4. Фото якогось із храмів з коментарем. 5. Уривок із ГВЛ: новела про євшан-зілля. 6. Ілюстрація: якийсь із латинських документів.
6	<u>Узагальнення</u>	
	<u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей; <u>Завдання</u> , зорієнтовані на засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.	
	<u>Тема IV. Українські терени у складі Польського королівства (5 год.)</u>	
1	<u>Зміни в адміністративному статусі Галицького князівства:</u> Територія князівства як приватна власність короля та її пізніша передача королем Владиславом Ягайлом «у дарунок» Польському королівству [1]; запровадження тут адміністративного поділу на Руське, Белзьке й Подільське воєводства [2]. Королівські замки на території воєводств [3]; управління територією і замками через воєвод, каштелянів і старост [4]. Військова колонізація: надання сіл довкола королівських замків «рицарям-слугам» у ленне володіння [5]. Військові повинності «рицарів-слуг» [6], їхній мішаний етнічний склад.	1. Портрет Владислава Ягайла з донаторської фрески в Люблінській каплиці. 2. Схематична карта. 3. Малюнок-схема замків. Фото: замок у Кам'янці-Подільському. 4. Пояснення слів «каштелян» і «староста». 5. Пояснення поняття «лен». 6. Уривок із привілею такого змісту.
2	<u>Привілейовані прошарки суспільства:</u> Кар'єри української знаті за нових володарів - на прикладі Даниловичів [1]. Нерівноправне становище «рицарів-слуг» порівняно зі знаттю, їхня боротьба за урівняння зі шляхтою внутрішніх регіонів королівства у праві на спадкове й необтяжене службою землеволодіння та локальне самоврядування [2]. Проголошення Єдинських привілеїв, якими це урівняння затверджувалося [3]. Запровадження сітки	1. Герб Даниловичів. Ліхтарик: переказ їхньої генеалогічної легенди. 2. Пояснення етимології слова «шляхтич». 3. Уривок із Єдинського привілею. 4. Малюнок-схема повітів у Руському воєводстві.

	самоврядних округ шляхти [4]; повноваження органів шляхетського самоврядування: виборний шляхетський суд, сеймики і сейми [5].	5. Пояснення понять «сейм» і «сеймик».
3	<p><u>«Вільне місто» й елементи самоврядування по селах:</u></p> <p>Поширення самоврядування на магдебурзькому праві у містах [1]. Склад і функції органів міського самоврядування [2]. Віросповідна та етнічна строкатість міст [3]. Єврейські громади в містах: чисельність, статус «королівських людей», заняття, самоорганізація [4]. Цехове ремесло, засади діяльності цехів [5]. Відмінності у самоврядуванні сільських громад, що жили на «руському», «волоському» та «німецькому» праві [6].</p>	<p>1. Карта-схема із позначенням самоврядних міст наприкінці XV ст.</p> <p>2. Пояснення етимології понять «війт», «бурмистр», «райця», «лавник», «магістрат».</p> <p>3. Графік етнічного складу Львова кінця XV ст.</p> <p>4. Пояснення слова «кагал».</p> <p>5. Пояснення етимології слова «цех». Уривок із якогось цехового статуту.</p> <p>6. Ліхтарик: оповідь про специфіку «волоських» сіл.</p>
4	<p><u>Нове в освіті, мистецьких уподобаннях та побуті:</u></p> <p>Заснування латинських шкіл під опікою магістратів та кафедральних соборів. Перші освітні мандрівки до Краківського університету й університетів Німеччини та Італії [1]. Поява неолатинської поезії уродженців Галичини [2]. Переписування книжок на продаж [3], перші бібліотеки. Зміни в побуті знаті, спорудження приватних замків [4]. Нова організація міського простору: міські мури, ринок з ратушею в центрі, вулиці та храми «націй», муроване житлове будівництво. Опіка над каліками й сиротами: поява міських і монастирських шпиталів [5].</p>	<p>1. Ліхтарик: оповідь про Юрія Дрогобича із його умовним зображенням.</p> <p>2. Пояснення поняття «неолатинська поезія».</p> <p>Ліхтарик: оповідь про Павла Русина; уривок із якогось його вірша.</p> <p>3. Фото покрайнього запису.</p> <p>4. Фото: замок в Олеську.</p> <p>Таблиця з переліком замків, споруджених у Галичині й на Поділлі у XV ст.</p> <p>5. Пояснення слова «шпиталь».</p>
5	<u>Узагальнення</u>	
	<p><u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей;</p> <p><u>Завдання</u>, зорієнтовані на засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.</p>	
	<u>Тема V. Українські терени у складі Великого князівства Литовського (8 год.)</u>	
1	<p><u>Перехід Київщини та Чернігово-Сіверщини під владу великих князів литовських:</u></p> <p>Розростання Литовського князівства за правління Гедиміна завдяки входженню до його складу білоруських князівств [1]. Змагання великого князя Ольгерда (Альгірдаса) Гедиміновича з ханами Золотої Орди за контроль над Київщиною та Чернігово-Сіверщиною [2]. Удільний статус обох князівств, переданих Ольгердом своїм синам – Дмитрові-Корибуту Сіверському та Володимирові Київському [3]. Зближення</p>	<p>1. Схематична карта. Ліхтарик: оповідь про Гедиміна.</p> <p>2. Уривок із літопису про битву на Синіх Водах.</p> <p>3. Ілюстрації: печатка Дмитра-Корибута й монета Володимира Ольгердовича.</p>

	литовських правителів із руською знаттю: шлюби, охрещення, засвоєння мови.	
2	<p><u>Зміни в статусі українських князівств за правління Вітовта та його наступників:</u></p> <p>Боротьба за владу у Великому князівстві Литовському після смерті Ольгерда між його сином Ягайлом та племінником Вітовтом. Укладена Ягайлом у пошукові союзників Кревська унія з польською верхівкою, його коронація польською короною [1]. Розпад унії, проголошення Вітовта великим князем литовським [2]. Заходи Вітовта із централізації держави, ліквідація удільних князівств. Династична війна за престол після смерті Вітовта [3]. Тимчасове відновлення удільного статусу Волинського і Київського князівств під владою Свидригайла та Олельковичів; перетворення обох князівств на воєводства, керовані намісниками великого князя [4].</p>	<p>1. Пояснення слова «унія». Ілюстрація: Кревський акт.</p> <p>2. Зображення Вітовта на монеті.</p> <p>3. Ліхтарик: оповідь про Свидригайла. Фото Кременецького замку.</p> <p>4. Уривок із Київського літопису про перепідпорядкування Києва. Схематична карта Київського та Волинського воєводств.</p>
3	<p><u>Суспільство Волині й Київщини у XV столітті:</u></p> <p>Піднесення волинських княжих родів – нащадків династій Рюриковичів та Гедиміновичів; замки в центрах княжих володінь та підпорядкований князям «збройний люд» [1]. Прошарок «панів» на Волині та Київщині: статус і землеволодіння. Нижча ланка військової людності - наділені землею під умовою збройної служби «бояри-рицарі», їхній строкатий етнічний склад довкола великокняжих порубіжних замків [2]. Поява перших самоврядних міст на Волині й Київщині [3]. Сільське господарювання: вільні та залежні селяни.</p>	<p>1. Таблиця з переліком основних княжих родів. Малюнок: їхні герби. Фото: Острозький замок.</p> <p>2. Малюнок-схема: порубіжні замки Київщини.</p> <p>3. Уривок із київського привілею на магдебурзьке право.</p>
4	<p><u>Православна Церква у взаєминах із язичниками й католиками:</u></p> <p>Стихійна християнізація литовської верхівки в контактах із руським оточенням; охрещення Литви за католицьким обрядом згідно з умовою Кревської унії. Православна Церква під опікою правителів-язичників та правителів-католиків [1]. Прояви щедрості знаті по відношенню до Церкви [2]. Спроба поєднання Католицької і Православної Церков на Флорентійському соборі [3]; негативна реакція на неї у Великому Московському князівстві та відділення від Київської митрополії її російської частини з осідком митрополита у Москві.</p>	<p>1. Вислів Гедиміна про вільний вибір віри.</p> <p>2. Уривок із Київського літопису про розбудову Успенського храму в Києво-Печерському монастирі. Малюнок-схема монастирів, заснованих чи розбудованих у XV ст.</p> <p>3. Ілюстрація: ображення православних учасників собору в хроніці Ріхенталя.</p>
5	<p><u>Південне пограниччя Великого князівства Литовського:</u></p> <p>Усамостійнення Кримського ханства від Золотої Орди за правління Гереїв [1]; територія, устрій і релігія кримських татар [2]. Кочові ногайські орди в степах Північного Причорномор'я [3].</p>	<p>1. Малюнок: тугра Гереїв.</p> <p>2. Фото Бахчисарайського палацу.</p> <p>3. Пояснення поняття</p>

	Завоювання Османської імперії на південному узбережжі Кримського півострова та в гирлах Дністра й Дунаю [4], перетворення кримського хана на васала турецьких султанів. «Нічия земля» - степовий простір між кочовищами татар і пограничними замками на українській території [5]. Уходи міщан із порубіжних українських міст на «нічий землі» [6].	«ногайські татари». Схематична карта території кочівель ногайських орд. 4. Фото: фортеця у Білгороді. Ліхтарик: оповідь про Білгород з перерахуванням. 5. Малюнок-схема. 6. Пояснення слова «уход».
6	<u>Зародження козацтва:</u> Походження і значення слова «козак»; козаки-татари й козаки-християни на «нічий землі»: господарські промисли та розбійництво. Перші згадки про козаків Подніпров'я [1]. Походи кримського хана Менглі-Геря на українську територію в останній чверті XV ст. [2]; започаткування набігів дрібніших ватаг кримчаків і ногайців [3]: їхня мета, тактика й узвичаєні маршрути – «татарські шляхи» [4]. Загроза з боку Кримського ханства і ногайських орд як поштовх до майбутнього розростання та самоорганізації козацтва.	1. Уривки з відповідних джерел. 2. Малюнок-схема напрямів походів. 3. Малюнок Дюрера: татарський вершник. 4. Схематична карта «татарських шляхів».
7	<u>Узагальнення</u>	
8	<u>Резервний час</u>	
	<u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей; <u>Завдання</u> , зорієнтовані на засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.	

Програму уклала Наталя Яковенко

8-й клас «Історія України: Ранній Новий час» (7 тем [52 год.]»

№№ тем і уроків	Описова частина	Пояснення понять, додаткова оповідь, карти і малюнки-схеми, уривки з джерел, графічний та ілюстративний матеріал
	<u>Вступ (1 год.)</u> Цивілізаційні зміни, що дозволяють визначати період європейської історії XVI-XVIII ст. як Ранній Новий час (спираючись на паралельний курс всесвітньої історії). Умовні рамки Раннього Нового часу для української історії: від останньої третини XVI ст., коли виразно окреслилось засвоєння українцями західної культури, до занепаду решток козацької автономії та ліквідації польсько-литовської держави наприкінці XVIII ст., внаслідок чого на українських теренах, розподілених між Австрійською і Російською імперіями, процеси розвитку в наступному, XIX ст. пішли дещо різними шляхами [1].	1. Умовний малюнок-схема періодизації історії.

	<u>Тема І. Українське суспільство XVI століття (8 год.)</u>	
1	<p><u>Українська територія та її залюдненість:</u></p> <p>Територія розселення українського етносу та іншоетнічні вкраплення всередині українського масиву; мішана етнічна специфіка порубіжних зон [1]. Чисельність населення Польського Королівства і Великого князівства Литовського, до складу яких входила більша частина української території; густота залюдненості обох держав на кінець XVI ст. [2]. Причини нерівномірного заселення українських теренів: клімат, господарська придатність, загроза татарських нападів [3].</p>	<p>1. Схематична карта.</p> <p>2. Малюнок-схема з позначенням осередків більшої та меншої залюдненості.</p> <p>3. Малюнок-схема.</p>
2	<p><u>Люблінська унія 1569 року:</u></p> <p>З'єднання Польського королівства й Великого князівства Литовського в державу федеративного типу – Річ Посполиту – за актом Люблінської унії 1569 р.: попередні невдалі спроби уній; зовнішньополітичні причини, що підштовхнули до успішного завершення перемовин [1]. Устрій новоствореної держави [2]. Зміни в державній приналежності Волині й Київщини, переданих за актом унії від Великого князівства Литовського до Польського королівства. Унійний привілей для Волині й Київщини із гарантією збереження територіальної цілості й давніх прав [3].</p>	<p>1. Пояснення поняття «федерація». Портрет короля Зигмунта Августа з коментарем; ілюстрація: акт Люблінської унії.</p> <p>2. Схема владних органів.</p> <p>3. Уривок унійного привілею. Портрет князя Костянтина Вишневецького з коментарем; уривок із його промови на Люблінському сеймі.</p>
3	<p><u>Магнати і шляхта:</u></p> <p>Скріплені законом права «шляхетно народжених» [1]. Рядова шляхта й магнати [2]. Органи шляхетського самоврядування. Рицарський кодекс поведінки як підстава дотримання «шляхетської честі». Землеволодіння як основа формування шляхетських прізвищ [3]. Шляхетські герби [4]. Уявлення про вищість шляхтича над простолюдином завдяки нібито вродженій «шляхетній крові» [5].</p>	<p>1. Таблиця-схема прав.</p> <p>2. Пояснення поняття «магнат». Портрет князя Криштофа Збараського.</p> <p>3. таблиця з відомими прізвищами та відсилкою до відповідного населеного пункту за схемою: Вигів → Виговські тощо.</p> <p>4. Пояснення етимології поняття «герб». Зображення кількох гербів.</p> <p>5. Уривок із „Політії” Станіслава Оріховського.</p>
4	<p><u>Міщани та селяни:</u></p> <p>Розповсюдження магдебурзького права на Волині й Київщині упродовж XVI ст. [1]. Міщани самоврядних міст: замкненість міської громади, процедура прийняття до «міського права» нових осіб [2]; права й обов'язки міщан. Селянські громади: поступове обмеження «права виходу» [3] з наступним перетворенням особисто незалежних землеробів на панських підданих; форми селянських повинностей на користь пана. Елементи сільського самоврядування. Селянські</p>	<p>1. Карта-схема із зазначенням більших міст на кінець XVI ст.</p> <p>2. Уривок із відповідного джерела на прикладі Львова. Гравюра із зображенням тогочасного Львова.</p> <p>3. Відповідний уривок із Литовського Статуту.</p> <p>4. Пояснення поняття «слобода».</p>

	втечі на слободи [4]; напрями селянських міграцій у пристепове пограниччя [5].	5. Малюнок-схема напрямів міграцій.
5	<u>Розростання козацтва:</u> Перетворення ситуаційних козацьких ватаг на воєнізовану спільноту мешканців степового пограниччя. Перша Запорозька Січ князя Дмитра Вишневецького (Байди) [1]. Строкатий склад козацтва [2]. Перші «гетьмани» в легендарній козацькій традиції: Остафій Дашкович, Бернард Претвич, князь Богдан Ружинський [3].	1. Ліхтарик: оповідь про загибель князя у зіставленні з думою про Байду. Портрет князя Дмитра Вишневецького. 2. Уривок із котроїсь із польських хронік про шляхетське козакування як «школу мужності». 3. Портрет Претвича та оповідь про нього.
6	<u>Осередки густішого розселення іншоетнічних груп:</u> Євреї як «королівські люди» по містах: орієнтовна чисельність, обмеження в типі занять, єврейське самоврядування (кагал і Ваад), єврейське шкільництво, синагоги й цвинтарі [1]; стосунки з християнським оточенням. Вірмени: місця густішого розселення [2], орієнтовна чисельність, т. зв. «східна торгівля» як основний вид занять, церковна організація [3]. «Службові татари» в маєтках українських князів: статус, заняття, зони розселення [4]. Співвідношення української і польської людності у Львові, напруженість стосунків через релігійні упередження та економічну конкуренцію.	1. Малюнок із зображенням євреїв. 2. Малюнок-схема. 3. Фото: вірменський храм у Львові. Малюнок із зображенням вірмен. 4. Малюнок-схема.
7	<u>Узагальнення</u>	
8	<u>Резервний час</u>	
	<u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей; <u>Завдання</u> , зорієнтовані на засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.	
	<u>Тема II. Господарське життя та побут у другій половині XVI – середині XVII ст. (5 год.)</u>	
1	<u>Міське цехове ремесло:</u> Ремісничі цехи: форми самоврядування й навчання ремеслу та організація виробництва [1]. Реалізація виробленої продукції, конкурентна боротьба з нецеховими ремісниками-«партачами» [2]. Найпоширеніші ужиткові ремесла та рідкісні фахи (на прикладі львівського малярського цеху) [3]. Процедура прийому до цеху, внутрішньоцехові звичаї та обряди [4].	1. Уривок із якогось детальнішого цехового статуту. 2. Пояснення етимології слова «партач». 3. Таблиця з переліком цехових фахів у Львові. 4. Відповідний уривок із якогось цехового статуту. Фото: цеху та скринька.
2	<u>Купецтво у внутрішній та міжнародній торгівлі:</u> Ярмарки як основний ринок збуту всередині країни [1]; ярмаркові звичаї та порядок регулювання цін. Великі торгові шляхи («королівські гостинці»), митниці на гостинцях і на дорогах, що пролягали через приватні	1. Малюнок-схема найбільших ярмарків на території українських воєводств. 2. Малюнок-схема. 3. Уривки із «Торгівлі на

	володіння; розміри й форми митних оплат. Торгівля за межами держави: напрями й міжнародні контакти купецтва [2]. Предмети ввозу й вивозу у закордонній торгівлі. Небезпеки, що чатували на купця в його торгових подорожах від розбійників, а на ярмарках від злодіїв [3].	Україні» про розбій та про ярмаркових злодюжок.
3	<u>Шляхетська торгівля:</u> Шляхта як люди, у яких є маєтки, але немає грошей: заборона під загрозою позбавлення шляхетства займатися ремеслом і торгівлею [1]. Здобування готівки шляхом продажу виробленого у власних маєтках, що не вважалося за уразу «шляхетській честі». Продукція, яку вивозили на західні ринки: збіжжя, велика рогата худоба, «лісові товари» [2]. Річковий сплав збіжжя й «лісових товарів» до Гданського порту, організація та плавзасоби [3].	1. Відповідний артикул Литовського Статуту. Гравюра із зображенням шляхтича. 2. Таблиця-схема з переліком «лісових товарів» та поясненням їх призначення. 3. Уривок із «Торгівлі на Україні» про те, як розвалилася недбало зроблена комага. Малюнок: реконструкція комаги. Малюнок із зображенням тогочасного Гданська.
4	<u>Повсякденне життя:</u> Родина: шлюбний вік і статус жінки в родині. Житло: муровані замки магнатів [1] і дерев'яні «замочки» шляхти; селянське житло як обійстя хутірною типу; дерев'яна забудова містечок і муровані будівлі у великих містах [2]. Засоби гігієни, пошесті та способи вберегтися від них. Харчування: страви й напої. Одяг: традиційне вбрання селян [3]; специфіка одягу євреїв [4]; та масове розповсюдження східного костюму серед шляхти, міщан і козаків [5]. Розваги: танці, азартні ігри. Забобони й марновірство: тлумачення незвичних природних явищ, віра у відьомство та чаклування [6].	1. Фото: Острозький замок. 2. Фото: Львівська площа Ринок. 3. Малюнок-реконструкція. 4. Тогочасний малюнок. 5. Зображення відповідно вбраного шляхтича. Пояснення етимології слів «кунтуш», «жупан», «делія». 6. Уривки з Острозького літопису про відьом і про якесь із описаних там чуд.
5	<u>Узагальнення</u>	
	<u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей; <u>Завдання</u> , зорієнтовані на засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.	
	<u>Тема III. Церква й освіта між кінцем XVI – серединою XVII ст. (8 год.)</u>	
1	<u>Реформація на теренах України:</u> Проникнення протестантських віросповідань до Польського королівства та Великого князівства Литовського [1]; перші протестанти в Галичині й на Волині. Роль реформаційної вимоги «оновлення побожності» у появі перших перекладів Святого Письма з церковнослов'янської на «просту мову»: Франциск Скорина, Василь Тяпинський, Пересопницьке Євангеліє [2]. Розмаїття конфесій як стихійна основа релігійної терпимості [3]. Узаконення релігійної терпимості Варшавською	1. Малюнок-схема із позначенням зон більшого розповсюдження. 2. Портрет-гравюра Франциска Скорини. Фото обкладинки його Євангелія. Портрет-гравюра Тяпинського. Фото: сторінка з Пересопницького Євангелія. 3. Пояснення слова «конфесія». Уривок із

	конфедерацією 1573 р. [4].	мемуарів Євлашевського. 4. Пояснення слова «конфедерація». Ліхтарик: стислий виклад обставин, за яких було укладено конфедерацію 1573 р.; велика цитата з її тексту.
2	<u>Католицька Церква в обороні своїх позицій:</u> Нерівномірна густота католицьких парафій на території України та її причини [1]. Товариство Ісуса (єзуїти) як один із виконавців програми зміцнення Католицької Церкви перед наступом Реформації. Єзуїтське шкільництво: засади відкриття колегій, принцип безкоштовності навчання та новації у навчальному процесі [2]. Поява перших єзуїтських колегій на українських теренах [3]. Привабливість безкоштовної та якісної єзуїтської школи для шляхти й міщан різних віросповідань [4].	1. Пояснення слова «парафія». Малюнок-схема густоти католицьких парафій на території України. 2. Уривок із «Ratio studiorum»; таблиця з переліком класів та предметів викладання по класах. 3. Ліхтарик: оповідь про Ярославську колегію; фото будівлі. Таблиця з переліком решти колегій станом на середину XVII ст. 4. Уривок із заповіту Василя Загоровського. Фото Віленської академії.
3	<u>Православна Церква на тлі піднесення протестантизму й католицизму:</u> Причини кризи Православної Церкви: бездіяльність верхівки, брак власного шкільництва вищого рівня, програшний на тлі релігійного оновлення західного християнства вплив на вірних через неосвіченість священників [1]. Відтік елітарної частини вірних до протестантських віросповідань та Католицької Церкви. Спроби зміцнити престиж православ'я, зініційовані мирянами: Острозька Академія та Острозька друкарня [2], Львівське церковне братство [3]. Пошук шляхів виходу з кризи церковними ієрархами, зародження плану підпорядкування Київської митрополії Папському престолові.	1. Відповідний уривок із «Треносу» Мелетія Смотрицького. 2. Фотоколлаж обкладинок видань. 3. Уривок із львівського «Статуту школьного».
4	<u>Берестейські собори 1596 року:</u> Запропоновані православними ієрархами засади з'єднання (унії) Київської митрополії з Католицькою Церквою [1]. Два паралельних собори в Бересті 1596 р. – прибічників та противників унії [2]. Початок протиборства православних та уніатів: полемічні трактати [3], опозиція православної шляхти на сеймах [4], активізація православних церковних братств по містах. Постаті лідера уніатів Іпатія Потія та лідера противників Унійної Церкви князя Василя-Костянтина Острозького [5].	1. Ліхтарик: виклад змісту Торчинських артикулів. 2. Гравюра: храм св. Миколая у Бересті. 3. Пояснення поняття «полемічний трактат». Уривок з «Перестороги». 4. Гравюра із зображенням сеймового засідання. Уривок із виступу Дем'яна Гулевича на сеймі 1597 р. 5. Портрети Іпатія Потія та

		князя Василя-Костянтина Острозького з біографіями.
5	<u>Конкуренція Унійної та Православної Церков:</u> Зміцнення унійної Київської митрополії за митрополита Йосифа Веляміна Рутського [1]. Зміцнення православної Київської митрополії за митрополита Петра Могили [2]. Реформи Петра Могили, спрямовані на впорядкування церковного життя; розбудова й реставрація київських храмів; налагодження активної роботи Київської Лаврської друкарні [3]. Спроби примирення обох церков шляхом створення спільного для православних і уніатів Руського патріархату [4].	1. Портрет Йосифа Веляміна Рутського з біографією. 2. Портрет Петра Могили з біографією. 3. Фото: обкладинка якогось із лаврських видань. 4. Ліхтарик: коротка оповідь про спроби перемовин 1626-1648 рр. Портрет Мелетія Смотрицького з біографією.
6	<u>Зміни в освіті та поширенні письменності:</u> Поява православних та уніатських шкіл, зближених за практиками навчання зі шкільництвом єзуїтів. Києво-Могилянська колегія та її філії [1]. Видатні особи, що викладали чи навчалися тут до середини XVII ст. [2]. Протестантські школи на території України: заклади середнього рівня й Киселинська академія. Загальне число християнських (усіх конфесій) та юдейських навчальних закладів середнього й підвищеного рівня [3]. Освітні подорожі до польських і західних університетів [4]. Поява шкільних і приватних бібліотек. Зростання загального рівня письменності.	1. Таблиця-схема з переліком класів у КМК та предметів викладання по класах. Портрет Інокентія Гізеля з довідкою. 2. Портрет Лазаря Барановича з довідкою. Фото: обкладинка якоїсь із його книжок. 3. Малюнок-схема густоти навчальних закладів. 4. Ліхтарик: оповідь про Замойську академію. Фото: Краківський університет.
7	<u>Узагальнення</u>	
8	<u>Резервний час</u>	
	<u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей; <u>Завдання</u> , зорієнтовані на засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.	
	Тема IV. Козацтво наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. (5 год.)	
1	<u>Перетворення запорожців на регулярну збройну силу:</u> Зростання чисельності козацтва в останній чверті XVI ст.: допливи з дрібної шляхти, бояр та міщан. Усталення звичаїв Запорозької Січі [1]. Набори перших загонів («реєстрів») козацької піхоти до королівського війська у контексті європейської «військової революції» XVI ст. [2]. Реєстрові козаки як боєздатне та ефективне піше військо в бойових операціях короля Стефана Баторія під час Лівонської війни [3].	1. Уривок із Еріха Лясоти. 2. Пояснення поняття «військова революція». 3. Ліхтарик: стисла оповідь про Лівонську війну. Портрет Стефана Баторія з довідкою.
2	<u>Перші виступи козаків на захист своїх прав:</u> Повстання Криштофа Косинського: постать козацького гетьмана [1]; причини виступу та його перебіг, каральна акція надвірного війська князів Острозьких. Повстання Северина (Семерія) Наливайка: постать козацького гетьмана [2];	1. Ліхтарик: біографічна довідка про Косинського. Фото: герб Косинських. 2. Уривок із листа Наливайка до короля (т. зв. „проект

	причини виступу та його перебіг, каральна акція коронного війська. Легенда про страту Наливайка у пізнішій козацькій традиції [3]. Полярні погляди на козацтво політичної верхівки й публіцистів Речі Посполитої кінця XVI – початку XVII ст.: «рицарські люди» чи «збунтована чернь»?	Наливайка”). 3. Уривок з хроніки Йоахима Бельського про страту Наливайка. Уривок з «Історії Русів».
3	<u>Військо Запорозьке на урядовій службі та поза нею:</u> Участь Війська Запорозького у Хотинській війні 1621 р. [1] та в Смоленській війні 1632-1634 рр. [2]. Постать Петра Сагайдачного як посередника між урядом і козацькою масою [3]. Неконтрольована урядом активність козацтва: морські походи на узбережжя Османської імперії [4]. Участь козацтва у приватних війнах: при князі Романі Ружинському під час російської Смути [5]; при князях Михайлові Вишневецькому та Самійлу Корецькому під час боротьби за молдавський престол [6].	1. Ліхтарик: стисла оповідь про цю війну. 2. Ліхтарик: стисла оповідь про цю війну. 3. Гравюра із зображенням Петра Сагайдачного. Уривок із „Віршів на погреб”. 4. Кресленик чайки за Бопланом. Гравюра із зображенням чайок під Стамбулом. 5. Ліхтарик: стисла оповідь про події Смути. Фото: герб князів Ружинських. 6. Ліхтарик: стисла інформація про зв’язок князів-зятів із родом Могил. Портрет Раїни Могилянки. Ліхтарик: оповідь про карколомні пригоди Корецького під час втечі зі стамбульського полону.
4	<u>Козацтво в боротьбі за розширення своїх прав:</u> Козацькі повстання 1625, 1637 і 1638 рр.: причини виступів, їх лідери та перебіг, каральні акції коронного війська [1]. Нові акценти у вимогах повстанців 1637-1638 рр. [2]. Масове приєднання покаянних селян та міщан Наддніпрянщини до повстань. Запровадження «Ординації Війська Запорозького» після розгрому повстання 1638 р. [3]; чисельність та підпорядкування реєстрового Війська Запорозького впродовж десятиліття «золотої спокою» (1638-1648).	1. Малюнок-схема із позначенням основних битв. 2. Текст універсалу Карпа Скидана. 3. Ліхтарик: виклад змісту Ординації. Малюнок із зображенням переможених козаків на мапі Боплана.
5	<u>Узагальнення</u>	
	<u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей; <u>Завдання</u> , зорієнтовані на засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.	
	<u>Тема V. Козацька революція середини XVII ст. (7 год.)</u>	
1	<u>Лідери козацького повстання:</u> Постать Богдана Хмельницького: біографія, характеристика особистості [1]. Історична пам’ять про «славного гетьмана» у пізнішій козацькій традиції [2]. Полковники й генеральна	1. Портрет Богдана Хмельницького. Уривок із Михайла Грушевського про «переродження» козацького

	старшина за гетьманування Хмельницького: походження, персональні прикмети [3]. Легенда про початок повстання як нібито схваленого королем Владиславом IV [4].	сотника. 2. Вірш-посвята із Грабянки. 3. Пояснення поняття «генеральна старшина». Таблиця-схема урядів. 4. Відповідний уривок із Величка. Портрет короля Владислава IV.
2	<u>1648 рік:</u> Початок повстання, налагодження союзу з кримським ханом і ногайськими татарами, поєднання реєстрових козаків із запорожцями. Битви з королівським військом під Жовтими Водами, Корсунем і Пилявцями [1]; облога Львова [2]. Масове покозачення селян та міщан [3]. Спалах селянських виступів. Українці по обидва боки воюючих сторін [4].	1. Малюнок-схема із позначенням місць битв. Уривок із хроніки Темберського про пилявецьку втечу. 2. Тогочасна гравюра. Уривок із нотаток Кушевича. 3. Уривок із Самовидця. 4. Уривок із Дробиша-Тушинського про його врятування.
3	<u>Творення Козацької держави:</u> Розширення мети повстання [1]. Продовження військових дій у 1649 р.: облога Збаража й переможна Зборівська битва [2]. Козацька автономна територія за Зборівським договором [3]. Адміністративний поділ та управління територією, сформовані в ході війни; козацькі полкові округи за Зборівським реєстром 1649 р. [4].	1. Уривок із щоденника Мясковського: промова Хмельницького на переговорах у Переяславі в січні 1649 р. 2. Фото: Збаразька фортеця. Уривок зі щоденника Збаразької облоги. 3. Малюнок-схема полкових центрів. 4. Таблиця із вказанням чисельності полків. Репродукція першої сторінки Зборівського реєстру.
4	<u>Переяславська угода 1654 р.:</u> Поразка в Берестецькій битві 1651 р. [1]. Наростання труднощів виснажливої війни, пошук Богданом Хмельницьким союзників: турецький, молдавський і російський напрями переговорів. Переяславська угода 1654 р. про прийняття протекторату російського царя, її схвалення на козацькій раді в Переяславі. Тлумачення цього акту пізнішою козацькою традицією [2]. Дискусії істориків про характер прилучення козацької території до Московії. Використання Переяславської угоди в радянській пропаганді [3].	1. Уривок із хроніки Темберського про «останнього з трьохсот». Гравюра: козацька піхота під Берестечком. 2. Уривок із поеми Семена Дідовича. 3. Уривок із «Тез до 300-ліття возз'єднання» з відповідним коментарем.
5	<u>Суспільний та людський виміри війни:</u> Здобутки козацької революції з перспективи інтересів козаків та селян: утвердження прав козацтва, ліквідація підданської залежності селян. Людські та матеріальні втрати, викликані війною: хвилі пошестей та голоду через переміщення великих армій; спустошення територій і	1. Малюнок-схема поселень на Слобожанщині, заснованих у середині – другій половині XVII ст. Умовний портрет «козака Харка» - засновника Харкова.

	вимушена міграція на степові прикордоння Московії – майбутню Слобожанщину [1]. Спалахи насильства як супутнє явище «психозу війни»: винищення євреїв улітку 1648 р. [2]; винищення шляхти без різниці конфесій та етнічної належності [3].	2. Уривок із Натана Гановера з відповідним коментарем. 3. Уривок із хроніки Йоакима Єрлича про мордування шляхти у Києві.
6	<u>Узагальнення</u>	
7	<u>Резервний час</u>	
	<u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей; <u>Завдання</u> , зорієнтовані на засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.	
	<u>Тема VI. Україна в другій половині XVII – на початку XVIII ст. (8 год.)</u>	
1	<u>Боротьба за владу серед козацької верхівки:</u> Спроба повернення до Речі Посполитої: гетьманство Івана Виговського та Гадяцька угода 1658 р. [1]. Розпад козацької території на два гетьманати: лівобережний - прибічника союзу з Московією Івана Брюховецького, та правобережний - Петра Дорошенка [2]. Поділ України за Андрусівським перемир'ям Московії з Річчю Посполитою [3]. Прийняття протекторату турецького султана Дорошенком. Початок війни між Османською імперією та Річчю Посполитою, окупація султаном Поділля [4]. Бої за Чигирин, складання Дорошенком гетьманських повноважень.	1. Портрет Івана Виговського з біографічною довідкою. Уривок із Гадяцької угоди про Велике Руське Князівство. 2. Портрети Брюховецького й Дорошенка з біографічними довідками. 3. Малюнок-схема розподілу території України. 4. Малюнок-схема території, що відійшла до Османів. Фото: мінарет біля кафедрального собору у Кам'янці-Подільському.
2	<u>Гетьманщина за правління Івана Самойловича:</u> Економічна стабілізація після багатолітніх воєн за гетьманства Івана Самойловича [1]. Самойлович як меценат церкви й освіти [2]. Наростання конфлікту зі старшиною через невідповідне старшинським уявленням походження Самойловича не з козацької, а зі священницької родини та через гордовиту вдачу, яка порушувала традицію старшинської рівності. Невдалий похід на Крим як привід до усунення гетьмана [3]. Доля Самойловича після усунення з гетьманства.	1. Портрет Самойловича з біографічною довідкою. 2. Фото: храм у Густинському монастирі. 3. Уривки із мемуарів Патріка Гордона та з хроніки Самовидця.
3	<u>Спроба усамостворення Івана Мазепи:</u> Постать Івана Мазепи: біографія, особисті прикмети, романтизація образу в літературі й малярстві [1]. Мазепа як меценат церкви й освіти [2]. Початок Великої Північної війни [3], участь у ній козацтва. Плани царя Петра I ліквідувати Військо Запорозьке [4]. Домовленості Мазепи з польським королем Станіславом Лещинським та шведським королем Карлом XII [5]; припущення істориків про зміст досягнутої угоди. Приєднання Мазепи до війська Карла XII, Полтавська битва [6], еміграція в Бендери та смерть. Анафемування Мазепи Церквою; знищення Запорозької Січі.	1. Портрет Мазепи. Уривок із поеми Байрона. Репродукція картини Делакруа із зображенням Мазепи. 2. Таблиця-перелік збудованих Мазепою храмів. Фотовибірка. 3. Ліхтарик: стисла оповідь про Велику Північну війну. 4. Уривок з описом відповідного епізоду в листі Пилипа Орлика. 5. Уривок з листа Орлика:

		присяга Мазепи. 6. Котресь із зображень битви.
4	<u>Розпад Київської митрополії наприкінці XVII ст.:</u> Фактичний поділ Київської митрополії на «гетьманську» та «королівську» частини після Андрусівського перемир'я: митрополити на боці гетьманів і митрополити, лояльні до Речі Посполитої. Підпорядкування «гетьманської» частини митрополії московському патріархові після її викупу з-під юрисдикції Константинопольського патріархату [1]. Визнання унії з Римом православними ієрархами на території Речі Посполитої як реакція на ці зміни. Обшир території Унійної Церкви станом на початок XVIII ст. [2].	1. Портрет Гедеона Четвертинського з довідкою. 2. Малюнок-схема.
5	<u>Злет «київської ученості»:</u> Києво-Могилянська колегія: від занепаду у політичних сум'яттях до нового розквіту за гетьманування Івана Самойловича та Івана Мазепи [1]. Зміст явища, що отримало назву «київської ученості»: київська професійна філософія; київська моральна теологія [2]; київське проповідництво [3]; київська шкільна драма. Вихованці КМ як ініціатори створення перших «латинських» шкіл у Москві (Симеон Полоцький та ін.). Київські професори як співтворці реформ Петра I, спрямованих на розбудову Російської імперії [4].	1. Фото: Мазепинський корпус Академії. 2. Пояснення поняття «моральна теологія». Фото: гравюра з книжки Інокентія Гізеля з довідкою «Мир з Богом чоловіку». 3. Портрет Інокентія Галятовського з довідкою. Фото: обкладинка «Ключа розуміння». 4. Портрети Феофана Прокоповича та Стефана Яворського з довідками.
6	<u>Українське Бароко:</u> Зміст поняття «бароко», світоглядна основа та візуальні прикмети барокової культури, всеєвропейське розповсюдження барокових смаків [1]. Проникнення барокових віянь в Україну за посередництва польських взірців. Барокова література: панегірична поезія [2] та духовна поезія [3]. Барокова графіка [4]. Зміни в іконописі: Йов Кондзелевич [6]. Особливості барокової архітектури [7]. Барокова стилістика історичних творів Григорія Грабянки й Самійла Величка; нові змістові акценти в описі минулого (на прикладі Величка).	1. Фото: якісь палац і храм в Італії. 2. Фото: гравюра з панегірика Пилипа Орлика на шлюб Обидовського. 3. Уривок із якогось вірша Лазаря Барановича. 4. Кілька гравюр Олександра і Леонтія Тарасевичів з довідками про обох граверів. 5. Репродукція. 6. Фото: якийсь із храмів Києва.
7	<u>Узагальнення</u>	
8	<u>Резервний час</u>	
	<u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей; <u>Завдання</u> , зорієнтовані на засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.	
	<u>Тема VII. У складі Російської імперії та Речі Посполитої (10 год.)</u>	
1	<u>Рівень залюднення та зміни державної</u>	

	<p><u>приналежності української території:</u></p> <p>Орієнтовна чисельність населення на українських теренах у XVIII ст., густота залюднення окремих регіонів [1]. Початок російського наступу на Північне Причорномор'я, російсько-турецькі війни [2], ліквідація Кримського ханства й причорноморських ногайських орд та приєднання цих територій під назвою «Новоросії» до Російської імперії [3]; початок освоєння «Новоросії» іноземними колоністами й українським населенням. Ослаблення Речі Посполитої та її поділи між сусідніми державами [4]. Розподіл української території між Росією та Австрією [5].</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Малюнок-схема. 2. Таблиця-схема воєн. 3. Карта-схема. 4. Таблиця з вказанням обширу територій і чисельності населення, переданих Австрії, Росії і Прусії. Тогочасний алегоричний малюнок: поділи Речі Посполитої. 5. Карта-схема.
2	<p><u>Суспільство Гетьманщини:</u></p> <p>Перетворення старшини на «шляхту», старшинське землеволодіння [1], старшинські родоводи та герби [2]. Поступова інтеграція старшини у владні верхи Російської імперії [3] та в інтелектуальне життя Санкт-Петербурга [4]. Роль церковної еліти Гетьманщини в розбудові Російської Православної Церкви [5]. Статус рядових козаків; протидія спробам перетворити їх на підданих [6]. Селяни-піддані («посполиті»): форми підданської залежності, прояви селянського протесту.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Таблиця обширу землеволодінь на прикладі Скоропадських і Полуботків. 2. Підбірка гербів. 3. Портрет Олександра Безбородька з довідкою. 4. Ліхтарик: оповідь про Федора Туманського. 5. Таблиця-перелік шкіл, заснованих у Росії ієрархами, вихованцями КМА. 6. Ліхтарик: оповідь про Турбаївське повстання.
3	<p><u>Владний устрій Гетьманщини:</u></p> <p>Полковий устрій Гетьманщини [1]. Гетьман і генеральна старшина [2]. Поступова звуження повноважень гетьмана й генеральної старшини; запровадження органів російської адміністрації та спроби старшинського протесту [3]. Спалах надій за гетьманства Кирила Розумовського: розбудова Батурина [4], старшинські з'їзди в Глухові. Остаточна ліквідація гетьманського уряду. Адміністративне переоблаштування Гетьманщини на загальноімперських засадах [5].</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Карта-схема полків. 2. Таблиця-перелік гетьманів з довідками. Схема підпорядкування владних органів. 3. Портрет Павла Полуботка з довідкою. Уривок «промови Полуботка» з «Історії Русів». 4. Портрет Кирила Розумовського з довідкою. Фото: Батуринський палац. 5. Карта-схема губерній (намісництв).
4	<p><u>Слобідська Україна між козацькими порядками й російською адміністрацією:</u></p> <p>Особливості заселення Слобідської України [1]: господарська привабливість південних околиць Московії для українських переселенців та зацікавленість московського уряду в залюдненні цих теренів як живого щита від татарських вторгнень. Протекційна політика уряду в освоєнні порожніх земель; економічне піднесення новозаснованих міст як центрів торівлі [2]. Козацький адміністративний поділ на полки [3],</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Малюнок-схема колонізованої території. 2. Таблиця-перелік міст із вказанням часу їх заснування. 3. Карта-схема полків. Ліхтарик: оповідь про Донців-Захаржевських. Зображення їх гербу. 4. Карта-схема нового

	підпорядкування слобідських полків російським воєводам зі збереженням самоврядування у внутрішньому житті. Поступе обмеження самоврядування, реорганізація Слобожанщини на загальноімперських засадах паралельно з аналогічними змінами в Гетьманщині [4].	адміністративного поділу. Малюнок із зображенням тогочасного Харкова.
5	<u>Запорозька Січ:</u> Життя запорожців під протекторатом кримського хана після знищення Січі Петром I [1]. Повернення на звичне місце, заснування т. зв. Нової Січі. Закріплення за Новою Січчю південної степової смуги у зв'язку з активізацією російсько-турецької боротьби за Причорномор'я. Паланковий поділ січової території [2], система управління Січчю й паланками [3]. Запорозькі самоврядні звичаї [4]. Контакти з сусідами-татарами, господарювання на зимівниках, майнове розшарування у середовищі запорожців. Ліквідація Січі після завершення російсько-турецької війни 1768-1772 рр. [5].	1. Малюнок-схема розташування Олешківської Січі. 2. Пояснення поняття «паланка». Малюнок-схема території Вольностей Війська Запорозького. 3. Таблиця-схема підпорядкування владних органів. 4. Малюнок: січова рада. 5. Ліхтарик: стисла оповідь про війну. Уривок із маніфесту Катерини II.
6	<u>Шляхта й міщани Речі Посполитої у XVIII ст.:</u> Поляризація шляхетського стану: всевладдя магнатів та збіднілі шляхетські маси їхніх слуг і клієнтів [1]. Поява «шляхетських околиць», населених залежною від магната шляхто-землеробами [2]. Заснування магнатами перших мануфактур [3], занепад неконкурентних їм цехових ремесел по містечках. Зубожіння єврейського населення, наростання майнової прірви між великим купецтвом і дрібними крамарями та ремісниками. Зародження віровчення хасидів як «віри бідних»: легендарна постать першого хасидського проповідника з Меджибожа Баал Шем Това [4].	1. Пояснення слова «клієнт». Малюнок із альбому Норблена. 2. Таблиця-перелік шляхетських сіл (на прикладі Житомирщини). 3. Пояснення слова «мануфактура». 4. Уривок із переказів учнями вчення Баал Шем Това. Фото: сучасна могила Баал Шем Това в Меджибожі.
7	<u>Соціальна напруга й соціальні потрясіння у Речі Посполитій:</u> Посилення визиску селян у зв'язку з притаманною XVIII ст. люксуризацією життя заможних верхів [1]. Зростання напруги між багатими й бідними: розбійництво опришків у гірських регіонах [2]; гайдамаччина у Наддніпрянщині після повернення на сусідні степові терени Запорозької Січі. Контакти місцевих селян із запорозькими гайдамацькими ватагами [3]. Спровокований російським урядом спалах гайдамаччини в Коліївщині: ватажки і перебіг повстання [4]; різня в Умані євреїв, поляків та українців-уніатів [5]. Спільні дії російської та польської адміністрації у придушенні виступу.	1. Пояснення слова «люксуризація». Фото: якийсь із магнатських палаців на території України. 2. Портрет Олекси Довбуша з довідкою. 3. Уривок із джерела. 4. Малюнок-схема охопленого повстанням регіону. 5. Фото: Уманська уніатська колегія.
8	<u>Освіта й культура другої половини XVIII ст.:</u> Просвітницькі погляди на відділену від церкви	1. Пояснення поняття

	освіту як запоруку прогресу (суголосно з підручником всесвітньої історії). Заходи із секуляризації освіти в Речі Посполитій та Російській імперії [1]: реформування шкіл, зміна програм навчання [2]. Перетворення Львівського єзуїтського колегіуму на університет; заснування перших університетів у Російській імперії та поступове перетворення Києво-Могилянської академії на духовний навчальний заклад. Роль вихованців КМА у становленні російської науки. Злет української духовної музики [3]. Розвиток т. зв. «високого Бароко» в архітектурі [4]. Роль «Енеїди» Івана Котляревського в утвердженні розмовної мови як літературної [5]. Постать Григорія Сковороди - мислителя, що уособлював завершення Раннього Нового часу в Україні [6].	«секуляризація». 2. Перелік предметів у секуляризованій школі. 3. Ліхтарик: оповідь про Максима Березовського, Дмитра Бортнянського й Артемія Веделя. Портрет Дмитра Бортнянського. 4. Фото: Почаївський собор. 5. Обкладинка першого видання «Енеїди». 6. Портрет Сковороди з біографією. Напис на могилі Сковороди.
9	<u>Узагальнення</u>	
10	<u>Резервний час</u>	
	Таблиці-переліки новозапроваджених понять та основних дат і постатей; <u>Завдання</u> , зорієнтовані на засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу; 3) загального підсумку періоду Раннього Нового часу в Україні.	

Програму уклала Наталя Яковенко

9-й клас «Історія України: ХІХ століття» (9 тем [52 год.]

№№ тем і уроків	Описова частина	Пояснення понять, додаткова оповідь, карти і малюнки-схеми, уривки з джерел, графічний та ілюстративний матеріал
	<u>Вступ (1 год.)</u>	
	Велика Французька революція як поштовх до модернізації у соціальній та культурній сферах життя Європи ХІХ ст. (суголосно з підручником всесвітньої історії). Зміст поняття «модернізація», стисле представлення ознак модернізації: розмивання станових перегородок, що уможливило соціальну мобільність людей [1]; дальший поступ секуляризації в освіті й культурі (з нагадуванням останнього розділу підручника історії України Раннього Нового часу); розповсюдження у міжнародному масштабі ідеологій лібералізму, консерватизму, націоналізму та соціалізму [2]. Індустріалізація як перший крок до технічного прогресу, обговорення змісту поняття «індустріалізація». Стисле представлення причин повільнішого темпу	1. Пояснення поняття «соціальна мобільність». 2. Пояснення перерахованих понять.

	модернізаційних перемін на Сході Європи, у тому числі в Україні, порівняно із Заходом.	
	<u>Тема І. Українська територія та її залюдненість (3 год.)</u>	
1	<p><u>Українські терени в ХІХ ст.: адміністративні поділи та чисельність населення:</u></p> <p>Українська територія у складі Російській та Австрійській імперій [1]. Адміністративні поділи української території упродовж ХІХ ст. та вживані на той час назви її історичних регіонів [2]. Терени густішого й меншого залюднення [3], обумовленість густоти залюднення природно-географічними та економічними чинниками. Внутрішні міграції українського населення та міграційні потоки з Росії. Переселенські рухи другої половини – кінця ХІХ ст. з українського села у Сибір, на Далекий Схід та в Північну й Південну Америки [4]. Демографічний стрибок і загальна динаміка змін у кількісних показниках населення упродовж ХІХ ст. [5].</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Карта-схема. 2. Малюнок-схема із вказанням державної приналежності. 3. Малюнок-схема. 4. Таблиці з цифрами. Фото. 5. Графічне представлення.
2	<p><u>Іншоетнічні групи на українській території:</u></p> <p>Орієнтовне співвідношення української та іншоетнічної людності [1]. Етнічна строкатість великих міст: на прикладі Києва, Харкова, Львова, Одеси, Чернівців [2]. Запровадження «смуги осілості» для євреїв підросійської України [3]; єврейські «штетли» як прикмета української території [4]; перші єврейські міграції до Сполучених Штатів Америки та Палестини [5]. Кримсько-татарське населення Криму [6]. Угорці в Закарпатті, болгарське, грецьке, вірменське й молдавське населення у Криму, Північному Причорномор'ї та Приазов'ї [7]. Німецькі та чеські колоністи й росіяни-старообрядці [8].</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Графік. 2. Графічне представлення із вказанням чисельності груп. Фотопідбірка. 3. Малюнок-схема. 4. Пояснення слова «штетл». Фото. 5. Фото. 6. Репродукції та фото. 7. Малюнок-схема зон густішого розселення. 8. Малюнок-схема розселення. Фото.
3	<u>Узагальнення</u>	
	<p><u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей;</p> <p><u>Завдання</u>, зорієнтовані на самостійний критичний аналіз та засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.</p>	
	<u>Тема ІІ. Україна в контексті міжнародних політичних подій (3 год.)</u>	
1	<p><u>Війни та революції першої половини – середини ХІХ ст.:</u></p> <p>Російсько-французька війна 1812 р. та плани Наполеона щодо України [1]. Українські ополченські полки в російській армії [2] та мешканці України на боці Наполеона в легіоні Яна Домбровського [3]. «Весна народів» та суголосні їй події в Галичині 1848-1849 рр.: перша політична організація українців – Головна Руська Рада [4]; революційні події на Буковині й у Закарпатті. Східна (Кримська) війна 1853-1856 рр.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Уривок із джерела й коментар (за Ададуровим). 2. Таблиця-перелік. 3. Ліхтарик: оповідь про легіон. Портрет Домбровського з довідкою. 4. Текст відозви. Ліхтарик: оповідь про прапор. 5. Ліхтарик: стисла оповідь

	й оборона Севастополя [5]. Героїзм українців в обороні Севастополя [6]; поставки боєприпасів з українських міст. Відлуння війни у т. зв. «Київській козаччині» 1855 р. [7].	про війну. 6. Ліхтарик: оповідь про матроса Кошку. 7. Уривок із відповідного джерела із заявами селян.
2	<u>Українська територія у планах великих держав останньої третини XIX ст.:</u> Поляризація інтересів великих держав (суголосно з підручником всесвітньої історії). Підросійська Україна у планах Австро-Угорщини: ідея створення «Київського королівства» на українській території [1]. «Підкарпатська Русь» у планах російського уряду, фінансово-організаційна підтримка ним москвофілів Галичини й Закарпаття [2]. Утворення міжнародних політичних союзів (Антанта і Троїстий Союз - суголосно з підручником всесвітньої історії); українська територія як один із чинників майбутнього збройного протистояння між ними.	1. Уривок зі статті Едуарда фон Гартмана. 2. Ліхтарик: стисла оповідь про москвофілство.
3	<u>Узагальнення</u>	
	<u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей; <u>Завдання</u> , зорієнтовані на самостійний критичний аналіз та засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.	
	<u>Тема III. Українське суспільство Нової доби (7 год.)</u>	
1	<u>Шляхетсько-дворянська верства:</u> Українські аристократи в розбудові Російської імперії [1]. Змагання колишньої козацької старшини за підтвердження дворянського статусу на початку XIX ст. [2]. Заходи російського уряду з перевірки шляхетства мешканців колишньої Речі Посполитої, подальша доля здекласованої шляхти [3]. Форми дворянського і шляхетського самоврядування у підросійській та підавстрійській Україні. Різновиди ідентичності привілейованих верств [4]: «малоросійська» ідентичність дворян підросійської України [5]; «русинська» ідентичність галицької шляхти [6]; «кресова» ідентичність польської шляхти в Україні [7].	1. Портрети Кочубеїв із стислою оповіддю про їхні кар'єри. 2. Портрет Адріана Чепи з довідкою. 3. Таблиця з цифрами (за Бовуа). 4. Пояснення поняття «ідентичність». 5. Портрет Миколи Гоголя з довідкою. Відповідний уривок із його листів до Максимовича. 6. Перелік помітніших церковних ієрархів, вихідців із шляхти. 7. Пояснення поняття «креси».
2	<u>Різночинна інтелігенція - новий соціальний прошарок Російської імперії:</u> Зміст і походження поняття «різничинець». Пом'якшення бар'єрів між станами як передумова поповнення групи різночинців за рахунок людей розумової праці, що походили з нижчих станів суспільства: лікарів, учителів, адвокатів,	1. Пояснення поняття «нігілізм». Портрет Миколи Чернишевського з довідкою. Уривок із тогочасного джерела з характеристикою

	інженерів, осіб творчих професій. Відмінності в українському, російському та польському середовищах різночинців. Молоді освічені різночинці як джерело формування протестних груп: розповсюдження нігілізму й радикальних революційних настроїв [1]; розмивання конфесійно замкнутого єврейського середовища [2].	нігілізму. 2. Портрет Льва Троцького з біографією. Фото: дім Троцьких на ринковій площі в Бобринці.
3	<u>Міщани: ремісники, торговці, підприємці:</u> Ліквідація решток магдебурзького права в Галичині та підросійській Україні [1]; запровадження системи управління через виборні магістрати й думи. Ремісничі й торгові заняття та майнове становище пересічних мешканців міста; зосередження великого купецького капіталу й осередків підприємництва у містах [2]. Доброчинна діяльність підприємців та багатих купців [3]. Етнічне й конфесійне розмаїття міського населення [4]. Контраст між бідними й багатими городянами [5]; місто як простір злочинності [6].	1. Уривок із київського «Плачу». 2. Ліхтарик: оповідь про київських купців Дегтярьових. Фото: будинок Дегтярьових. 3. Ліхтарик: оповідь на прикладі Харкова та Львова. 4. Уривок зі спогадів Шонфельда про штетл (за Магочі). 5. Фото: особняк Бродських із довідкою та київська міщанська хата. 6. Ліхтарик: оповідь на прикладі Одеси.
4	<u>Сільська громада:</u> Категорії сільського населення першої половини XIX ст.: селяни-кріпаки, казенні селяни, вільні селяни, шляхетські села; статус, повинності й забезпечення землею кожної із цих груп. Селянські реформи: скасування панщини в Австрії та відміна кріпацтва у Російській імперії; обезземелення селян після цих реформ [1]. Громада як форма організації сільського населення, відмінність української сільської громади від російської общини; функції громади у традиційному сільському самоврядуванні. Розпад громади після реформ і відтік селян до промислових зон; приріст міського населення за рахунок вихідців із села [2]. Труднощі адаптації селян до міських умов життя [3].	1. Таблицьсхема з цифрами. Репродукції та фото. 2. Діаграма. Репродукції та фото. 3. Уривок із якоїсь відповідної повісті кінця XIX ст.
5	<u>Формування робітництва:</u> Розширення сфери застосування найманої праці з розвитком промисловості; зростання кількості найманого робітництва після знесення панщини й ліквідації кріпацтва [1]. Взаємини між підприємцем і найманим робітником [2]: оплата праці для забезпечення прожитку робітника і його родини [3], тривалість робочого дня, незадовільні санітарні умови праці й житлових помешкань [4]. Поява люмпен-пролетаріату [5].	1. Діаграма. 2. Уривок із «Борислав сміється» Франка. 3. Таблиця-схема із зіставленням цін. 4. Фото. 5. Пояснення поняття. Уривок із якогось художнього твору відповідного змісту кінця XIX ст.
6	<u>Узагальнення</u>	
7	<u>Резервний час</u>	

	<p><u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей;</p> <p><u>Завдання</u>, зорієнтовані на самостійний критичний аналіз та засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.</p>	
	<u>Тема IV. Влада й судова система (4 год.)</u>	
1	<p><u>Верховна влада:</u></p> <p>Влада імператора в Австрійській імперії: перехід від абсолютизму до конституційної монархії [1]; відмінності в обсягові влади імператора у самодержавній Російській імперії. Постаті монархів-реформаторів Йозефа II і Франца Йозефа та Олександра II [2]. Вищі дорадчі органи при імператорі [3]. Австрійський сейм як орган станового представництва «націй»: процедура виборів, повноваження [4]. Сприйняття особи правителя [5].</p>	<p>1. Ліхтарик: стисла оповідь про конституційні реформи Франца-Йозефа.</p> <p>2. Портрети усіх трьох з довідками. Ліхтарик: короткі характеристики за свідченнями сучасників чи істориків.</p> <p>3. Таблиця-схема із зіставленням російського й австрійського випадків.</p> <p>4. Уривок із промови депутата Капуцака.</p> <p>5. Уривки з відповідних джерел.</p>
2	<p><u>Вища державна влада на місцях: генерал-губернатори і намісники:</u></p> <p>Запровадження та завдання генерал-губернаторств у підросійській Україні [1]. Найпомітніші постаті генерал-губернаторів: Микола Рєпнін, Михайло Воронцов і Дмитро Бібіков [2]; їхня роль у включенні українських територій до загальноімперського простору [3]. Знакові постаті в розбудові Одеси: герцог Арман де Рішельє та Александр Ланжерон [4]. Австрійські намісники Галичини у пошукові компромісу між австрійською владою та польським і українським населенням: графи Франц Стадіон і Казимир Бадені [5].</p>	<p>1. Карта-схема.</p> <p>2. Портрети усіх трьох із довідками.</p> <p>3. Цитата: якесь із висловлювань Бібікова.</p> <p>4. Портрети обох із довідками. Фото одеських будівель.</p> <p>5. Портрети обох із довідками.</p>
3	<p><u>Локальні органи управління й судочинства:</u></p> <p>Органи місцевої державної адміністрації і правопорядку на території Російської та Австрійської імперій [1]. Органи управління освітою: навчальні округи на території підросійської України [2] та церковний контроль над австрійською системою освіти. Орган політичного нагляду в Росії - Третє Відділення Імператорської канцелярії та підпорядковані йому жандармські округи на місцях [3]. Судочинство в підросійській Україні: відміна Литовського Статуту й запровадження загальноімперського законодавства та судових органів, реформування російської судової системи у 1860-х рр. [4]. Правничий кодекс і судочинна система на підавстрійських теренах України [5].</p>	<p>1. Таблиця-схема з короткими коментарями.</p> <p>2. Малюнок-схема. Фото: будівля Київського університету Св. Володимира.</p> <p>3. Малюнок: зображення жандарма у мундирі.</p> <p>4. Ліхтарик: оповідь про новації у судочинстві. Фото: засідателі.</p> <p>5. Уривок із якогось художнього твору кінця XIX ст.</p>
4	<u>Узагальнення</u>	

	<p><u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей;</p> <p><u>Завдання</u>, зорієнтовані на самостійний критичний аналіз та засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.</p>	
	<u>Тема V. Релігія та церковне життя (5 год.)</u>	
1	<p><u>Православна Церква:</u></p> <p>Загальна характеристика «одержавлення» церкви в Російській імперії. Вищі органи церковної влади: Святійший Синод та підлеглі йому консисторії [1]. Найбільші православні монастирі на території України (у тому числі на Буковині) [2]. Церковна освіта: перетворення Києво-Могилянської академії на Київську Духовну академію [3]. Постаті найвідоміших київських митрополитів XIX ст.: Євгеній (Болховитинов) та Філарет (Амфітеатров) [4]. Середовище сільських священиків [5]. Переклад Біблії українською мовою [6].</p>	<p>1. Пояснення слова «консисторія». Фото: будівля Св. Синоду.</p> <p>2. Малюнок-схема. Фото.</p> <p>3. Фото: інтер'єр бібліотеки КДА з інформацією про неї.</p> <p>4. Портрет Євгенія (Болховитинова) з біографічною довідкою.</p> <p>5. Уривок із повісті Нечуя-Левицького.</p> <p>6. Ліхтарик: оповідь про співпрацю Куліша й Пулюя. Фото Пантелеймона Куліша з біографією.</p>
2	<p><u>Греко-Католицька Церква:</u></p> <p>Доля Унійної Церкви в Російській та Австрійській імперіях після поділів Речі Посполитої; останні десятиліття уніатства в підросійській Україні. Греко-Католицька Церква після Толеранційного едикту 1781 р. [1]. Освітня й видавнича діяльність Василянського Чину та найбільші василянські монастирі [2]. Греко-Католицька Церква як лідер «підкарпатських русинів» і середовище гуртування руської еліти [3]. Митрополича династія Шептицьких - попередників митрополита Андрея Шептицького [4].</p>	<p>1. Ліхтарик: стисла оповідь про едикт.</p> <p>2. Фото: Крехівський монастир.</p> <p>3. Уривок з відповідного джерела.</p> <p>4. Ліхтарик: оповідь про митрополитів Атанасія та Льва Шептицьких.</p>
3	<p><u>Римо-Католицька і Євангельська Церкви:</u></p> <p>Структура Римо-Католицької Церкви на території України [1]; більші монастирі чернечих орденів [2], спеціалізація орденів. Римо-Католицька Церква як символ збереження польськості; позиція католицького духовництва у польських повстаннях 1830-1831 та 1863 рр., репресії після повстань [3]. Протестантські конфесії: лютерани, адвентисти і меноніти [4]. Взаємини лютеранських і менонітських громад із православними сусідами [5]. Розповсюдження «штунди» серед православного сільського населення [6].</p>	<p>1. Схема церковно-адміністративного устрою.</p> <p>2. Фото: будівлі Бердичівського монастиря.</p> <p>3. Ліхтарик: оповідь на прикладі чиєїсь долі.</p> <p>4. Фото: Київська кірха. Малюнок-схема розселення менонітів з оповіддю про їх появу на території України.</p> <p>5. Ліхтарик: оповідь про лютеранські села на півдні України.</p> <p>6. Пояснення слова «штунда».</p>
4	<p><u>Юдеї та мусульмани:</u></p> <p>Ортодоксальний юдаїзм та хасидизм в Україні, єврейські релігійні центри [1]. Боротьба між прибічниками традиційного юдаїзму й Гаскалі в</p>	<p>1. Ліхтарик: оповідь про уманського цадика Нахмана з Брацлава. Фото: сучасне</p>

	Галичині [2]. Система єврейської освіти; синагоги та єврейські цвинтарі. Причини й перебіг перших єврейських погромів у «смузі осілости» [3]. Мусульманське духовенство Криму: муфтії і дервіші [4]; мусульманська релігійна освіта. Караїмська спільнота та її громади в Україні [5].	паломництво на могилу Нахмана в Умані. 2. Пояснення поняття «Гаскала». 3. Фото. 4. Фото: якась із кримських мечетей. Репродукція: зображення девіша. 5. Фото: київська кенеса.
5	<u>Узагальнення</u>	
	<u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей; <u>Завдання</u> , зорієнтовані на самостійний критичний аналіз та засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.	
	<u>Тема VI. Процеси індустріалізації (5 год.)</u>	
1	<u>Розвиток важкої промисловості:</u> Зміст поняття «промисловий переворот». Початок індустріалізації: перехід від мануфактур до фабрично-заводського виробництва, втягнення українських підприємств в імперські ринкові обіги [1]. Регіональна спеціалізація промисловості: гірничодобувна промисловість Донбасу й Кривого Рогу, металургія Катеринославщини, машинобудування Харкова та Києва; нафтова промисловість Дрогобиччини [2]. Роль іноземного капіталу в процесах індустріалізації [3]. Помітніші постаті іноземних підприємців [4].	1. Діаграми та графіки. 2. Фото підприємств. Малюнок-схема розміщення осередків важкої промисловості. 3. Графік обсягу капіталовкладень. 4. Ліхтарик: оповідь про Джона Юза та про те, як він заохочував перших шахтарів. Фото: шахтарське селище Юзівка.
2	<u>Сільське господарство й обробна промисловість:</u> Відмінності в основних галузях сільськогосподарського виробництва різних регіонів України [1]; внесок кредитно-банківської справи у розвиток сільськогосподарського виробництва. Вирощування товарного зерна у селянських та поміщицьких господарствах [2]. Тваринництво [3]; садівництво [4]. Цукрова промисловість [5]: організація виробництва, рівень прибутковості цукрових заводів [6]. Борошномельна промисловість і гуральництво [7].	1. Малюнок-схема. 2. Графік із зіставленням. 3. Фото: нові породи худоби. Ліхтарик: оповідь про селекціонерів. 4. Ліхтарик: оповідь про селекціонерів. 5. Малюнок-схема розташування більших цукроварень. Фото. 6. Ліхтарик: оповідь про найбільших цукрозаводчиків. 7. Фото: млин Бродського у Києві.
3	<u>Зміни в транспортному сполученні:</u> Спорудження перших залізниць та подальше розширення залізничної мережі [1]; обсяги вантажоперевезень [2] та їх вплив на розвиток промисловості. Зміни в річковому й морському транспорті: перші пароплави [3] й пароплавні компанії. Перетворення Одеси на ворота транзитної морської торгівлі Російської імперії [4]. Поява перших міських трамваїв [5]. Поява	1. Малюнок-схема: сітка залізниць станом на кінець XIX ст. Фото паровоза. 2. Діаграма зростання. 3. Фото. 4. Фото: Одеський порт. 5. Фото: київський трамвай. Таблиця-схема появи трамваїв

	перших автомобілів [6].	по інших містах підросійської та підавстрійської України. 6. Фото.
4	<p><u>Будівельна лихоманка:</u></p> <p>Будівельна лихоманка другої половини XIX ст., пов'язана із рвучким зростанням міст [1]. Будівельний бізнес, домобудівельні компанії [2]. Поява побутових зручностей у новоспоруджених будинках: освітлення, водопровід, каналізація. Найвідоміші архітектори періоду будівельного буму [3]. Відмінності в архітектурному обличчі нової забудови на підросійській та підавстрійській частинах української території, обумовлені відмінностями столиць-взірців: Відня для Львова й Чернівців, Петербурга для Києва, Харкова та Одеси [4].</p>	<p>1. Діаграма росту міського населення.</p> <p>2. Ліхтарик: оповідь про київських будівельних підрядчиків Гінзбурга і Левінського. Фото зведених ними будівель.</p> <p>3. Фото котрогось із них з довідкою. Фото спорудженого ним будинку.</p> <p>4. Фотовибірка-зіставлення.</p>
5	<u>Узагальнення</u>	
	<p><u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей;</p> <p><u>Завдання</u>, зорієнтовані на самостійний критичний аналіз та засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.</p>	
	<u>Тема VII. Національне питання та національні рухи (10 год.)</u>	
1	<p><u>Нації та націоналізм у сприйнятті людей XIX століття :</u></p> <p>Два розуміння поняття «нація» – або прикладно до всіх мешканців певної держави, або на позначення спільноти людей з однією мовою та культурою [1]. Формування ідеології націоналізму. Спільне й окремішне у націоналізмах, що спиралися на державницьке розуміння нації - «австрійську ідею» та «російську ідею» [2]. Роль мови й народно-пісенної спадщини у націоналізмах народів, що не мали власної державності; гасло «пробудження/відродження» як поштовх до національних рухів цих народів [3].</p>	<p>1. Ліхтарик: зіставлення такого розуміння із сучасним визначенням нації як «уявленої спільноти» (уривок із Грицака).</p> <p>2. Підбірка цитат: якесь із висловлювань Франца Йозефа та формула Уварова «православ'я, самодержавство, народність» з коментарем до неї.</p> <p>3. Ліхтарик: оповідь про перших слов'янських «будителів».</p>
2	<p><u>Початок українського національного руху:</u></p> <p>Збирання народних пісень, видавнича діяльність Харківського гуртка [1]. Дискусія про абетку (латиниця чи кирилиця) в Галичині; збирацька й літературна діяльність гуртка «Руська трійця» [2]. Закарпатські «будителі» Олександр Духнович та Адольф Добрянський. Ідея слов'янського єднання як провідна в ранніх національних рухах слов'янських народів, у тому числі українського [3]. Великодержавний акцент слов'янофільської ідеології у Російській імперії [4].</p>	<p>1. Ліхтарик: оповідь про Миколу Цертелева і Михайла Максимовича. Портрет Максимовича з біографією.</p> <p>2. Портрет Маркіяна Шашкевича з біографією. Ліхтарик: оповідь про «Русалку Дністрову» та фото обкладинки.</p> <p>3. Ліхтарик: оповідь про «Товариство з'єднаних слов'ян».</p>

		4. Пояснення поняття «слов'янофільство». Уривок із Погодіна про «повернення» України «под кров родимый».
3	<p><u>Між слов'янофільством та українською національною ідеєю:</u></p> <p>Польське повстання 1830-1831 рр. [1] як поштовх до урядових заходів «деполонізації» підросійської України: заснування Київського університету та Київської Археографічної комісії; слов'янофільська риторика цих заходів на підкріплення тези про споконвічну приналежність до однієї «народності» українців і росіян [2]. Альтернативна українська версія слов'янофільства: Кирило-Мефодіївське братство, його склад, програмові документи та ідея всеслов'янської республіки-федерації [3]; доля членів Братства після арештів [4]. Доленосна роль «Кобзаря» Тараса Шевченка у становленні української національної ідентичності.</p>	<p>1. Ліхтарик: оповідь про повстання.</p> <p>2. Уривок із установчих документів Київської Археографічної комісії.</p> <p>3. Портрети Миколи Костомарова й Миколи Гулака з біографіями. Уривки з «Книги буття» й «Статуту». Уривок із протоколу допитів Костомарова.</p> <p>4. Автопортрет Тараса Шевченка з часів солдатчини.</p>
4	<p><u>Українофільство як культурницький рух:</u></p> <p>Перша українська громада в Петербурзі, її видавнича діяльність; формування українофільства як усвідомленої течії [1]. Польське повстання 1863 р. як поштовх до виразнішого окреслення українофільських позицій [2]. Створення Київської Громади, її освітньо-видавнича діяльність [3]; поява громад в інших містах. Культурницькі течії в Галичині: старорусини й українофіли-народовці [4]; гасло «органічної праці». Налагодження контактів Київської Громади з галицькими народовцями [5]; зародження ідеї «соборної України» – національної єдності підросійських і підавстрійських частин української території.</p>	<p>1. Пояснення поняття «українофільство».</p> <p>2. Ліхтарик: оповідь про повстання та про його гасла, дотичні України.</p> <p>3. Фото Володимира Антоновича з біографією. Таблиця-перелік членів Громади з короткими довідками.</p> <p>4. Пояснення обох понять.</p> <p>5. Уривок зі спогадів Барвінського.</p>
5	<p><u>Наука й освіта в обґрунтуванні української національної ідеї:</u></p> <p>Наукові дискусії про українську мову та походження українського народу [1]. Історична школа Володимира Антоновича [2]. Діяльність Південно-Західного відділення Російського Географічного товариства [3]. Заснування у Львові Наукового Товариства ім. Шевченка, роль у розгортанні роботи НТШ Михайла Грушевського [4]. Заснування кафедри «руської мови» в Чернівецькому університеті [5]. Створення читалень і недільних українських шкіл в Галичині, підросійській Україні та Буковині.</p>	<p>1. Фото Павла Житецького з біографічною довідкою.</p> <p>2. Таблиця-схема учнів Антоновича з короткими довідками.</p> <p>3. Фото Павла Чубинського з біографією.</p> <p>4. Фото Михайла Грушевського з біографією.</p> <p>Ліхтарик: оповідь про його переміщення до Львівського університету.</p> <p>5. Фото будівлі університету.</p>
6	<p><u>Радикалізація українського національного руху:</u></p> <p>Заходи російського уряду в боротьбі з українським рухом як поштовх до його</p>	<p>1. Уривки з Валуївського циркуляру та Емського указу.</p>

	радикалізації [1]. Постать Михайла Драгоманова у цих процесах: його вимушена еміграція та діяльність у Швейцарії [2]; Драгоманов як перший український соціал-демократ [3]. Вплив Драгоманова на формування «народницької» течії в українському русі підросійської України [4] та погляди Івана Франка й Михайла Павлика в Галичині; їхня політична й видавнича діяльність [5]. Видавничі й особисті контакти між наддніпрянськими та галицькими діячами [6].	2. Фото Михайла Драгоманова з біографією. 3. Пояснення витоків та змісту поняття. 4. Пояснення поняття «народництво». 5. Фото Франка й Павлика з біографіями. Уривок із «Мойсея». 6. Уривок зі спогадів Євгена Чикаленка.
7	<u>Політична фаза українського національного руху наприкінці XIX ст.:</u> Конфлікт між поміркованим старшим і молодим поколіннями українофілів: «Братство Тарасівців» в опонуванні культурницькому спрямуванню Київської Громади [1]. Поява перших праць із закликом до державного усамостійнення України: Микола Міхновський та Юліан Бачинський [2]. Заснування Української національно-демократичної партії в Галичині та Революційної української партії у підросійській Україні [3].	1. Фото Володимира Самійленка з довідкою. Уривок із його вірша «Ще стоїть Україна». 2. Фото: обкладинки обох брошур. Відповідні уривки з обох брошур. 3. Ліхтарик: оповідь про чільні постаті й програмову мету обох партій.
8	<u>Польський, єврейський та кримсько-татарський національні рухи в Україні:</u> Форми польського національного руху після придушення повстань 1830-1831 й 1863 рр.: гуртки й земляцтва студентів; польська преса й польський театр [1]; плекання польської мови та ідентичності в родинях. Зародження та розповсюдження серед єврейської інтелігенції ідеології сіонізму як основи збереження єврейської національної ідентичності [2]. Єврейські організації та гуртки сіоністського спрямування в Галичині та підросійській Україні, створення Єврейської національної партії Галичини. Започаткування кримсько-татарського національного руху, його культурно-просвітницьке спрямування [3].	1. Ілюстрація: об'ява про театральну виставу. 2. Пояснення поняття «сіонізм». Фото Теодора Герцля з довідкою. 3. Фото Гаспринського з біографічною довідкою. Відповідний уривок із джерела.
9	<u>Узагальнення</u>	
10	<u>Резервний час</u>	
	<u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей; <u>Завдання</u> , зорієнтовані на самостійний критичний аналіз та засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.	
	<u>Тема VIII. Наростання соціальної напруги. Перші політичні партії (4 год.)</u>	
1	<u>Соціальна напруга в селі та акції спротиву робітництва:</u> Селянські бунти та стихійні форми опору до відміни панщини й кріпацтва [1]. Наростання соціальної напруги в селі після реформ: участь	1. Ліхтарик: оповідь про Устима Кармелюка. 2. Уривок із відповідного

	селян у судових процесах; боротьба за угіддя та зменшення розмірів викупу землі від поміщиків і репресивні заходи уряду [2]. Ранні акції стихійного робітничого спротиву [3]. Створення перших профспілок у Львові [4]. Робітничі страйки та репресії проти робітництва із застосуванням військової сили [5]. Заснування перших робітничих кас взаємодопомоги.	джерела (за «Селянським рухом»); 3. Уривок із відповідного джерела. 4. Ліхтарик: оповідь про участь львівських делегатів у Першому конгресі профспілок у Берліні 1868 р. 5. Малюнок-схема із позначенням масштабніших страйків.
2	<u>Політичне народництво й тероризм:</u> Зміст поняття «утопійний соціалізм» [1]. Вплив утопійного соціалізму на появу політичного народництва в Російській імперії, ідеали народників та молодіжні середовища розповсюдження народництва. Перші народницькі гуртки в Україні: мета й практика «ходіння в народ» [2]. Українські філії всеросійської організації «Земля і воля» [3]; перехід від агітації до терору: теракти «бомбістів» українського походження [4]. Діяльність осередків організацій «Народна воля» [5] і «Чорний переділ» [6].	1. Пояснення слова «утопія». Ліхтарик: стисла оповідь про утопійні громади рівних виробників у творі Фур'є. 2. Ліхтарик: оповідь про якийсь із епізодів. 3. Уривок зі спогадів Дебагорія-Мокрієвича. 4. Фото Дмитра Лизогуба й Сергія Кравчинського з довідками. 5. Фото Миколи Кибальчина з довідкою. 6. Фото Павла Грабовського з довідкою.
3	<u>Поширення соціал-демократичних ідей та марксизму:</u> Популярність соціал-демократичної ідеології серед української творчої інтелігенції [1]. Заснування перших політичних партій соціал-демократичного спрямування [2]. Зміст ідеології марксизму [3]; перші популяризатори марксизму і його трактування в Україні [4]. Перші марксистські гуртки в Україні [5].	1. Уривок із відповідної жандармської довідки. 2. Таблиця-схема з датами появи Галицької СДП, Польської СДП, Російської СДРП, Бунду, Української СДП. 3. Фото Карла Маркса з короткою біографією. 4. Ліхтарик: оповідь про Миколу Зібера і Сергія Подолинського. 5. Уривок із жандармської довідки.
4	<u>Узагальнення</u>	
	<u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей; <u>Завдання</u> , зорієнтовані на самостійний критичний аналіз та засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.	
	Тема IX. Модернізаційні процеси в освіті, науці, повсякденному житті та мистецькій культурі (10 год.)	
1	<u>Урізноманітнення форм та напрямів освіти:</u>	

	<p>Університет як автономна інституція [1]. Поява вищих навчальних закладів технічного профілю: політехнічні інститути Києва та Львова [2]. Елітарні навчальні заклади підвищеного рівня: Кременецький ліцей [3]; ліцей Безбородька в Ніжині [4]; Рішельєвський ліцей в Одесі; Інститути шляхетних дівчат [5]. Відмінності в освітньому напрямі гімназій та реальних училищ [6]. Започаткування української середньої освіти: приватні українські гімназії в Галичині, київська колегія Павла Ґалагана [7]. Німецька та єврейська середня освіта [8]. Бібліотеки університетів та інших навчальних закладів; поява перших публічних бібліотек.</p>	<p>1. Малюнок-схема університетів на території України з датами заснування. 2. Фото. 3. Фото будівлі. Портрет Юліуша Словацького з довідкою. 4. Ліхтарик: оповідь про навчання тут Гоголя. 5. Фото будівлі Київського інституту. 6. Ліхтарик: оповідь про Академічну гімназію Львова. 7. Фото будівлі. 8. Ліхтарик: оповідь про лютеранську гімназію у Києві.</p>
2	<p><u>Розвиток наукових досліджень:</u> Університети як центри розвитку науки. Найбільш розвинуті наукові галузі в університетах на території України: природознавство і точні науки [1]; медицина [2]; гуманітарні науки: історія, етнологія [3], філологія [4], філософія [5]. Поява наукових часописів [6]; перші наукові конгреси [7]. Заснування наукових товариств [8]. Українці – члени Віденської і Петербурзької академій.</p>	<p>1. Фото Бекетова й Остроградського з відповідними довідками. 2. Те саме: Караваєв і Мечніков. 3. Те саме: Вовк. 4. Те саме: Потебня. 5. Те саме: Юркевич. 6. Таблиця з назвами. Фотоколлаж обкладинок. 7. Ліхтарик: оповідь про Археологічні з'їзди. 8. Ліхтарик: оповідь про Товариство Нестора-літописця та про Наукове Товариство ім. Шевченка.</p>
2	<p><u>Опіка над здоров'ям і медичні служби:</u> Хвилі епідемій на території України, нові засоби боротьби з епідеміями: перші щеплення [1] та покращення стану публічної і приватної гігієни. Засоби боротьби з «хворобою століття» – туберкульозом [2]. Започаткування публічної служби охорони здоров'я: державні, монастирські та приватні лікарні [3]; лікарсько-фельдшерська практика по містах і селах [4].</p>	<p>1. Ліхтарик: оповідь про запровадження щеплень. 2. Ліхтарик: оповідь про хворобу Лесі Українки, Павла Грабовського і Марії Башкирцевої. 3. Фото. 4. Діаграма статистичних даних.</p>
3	<p><u>Зміни в просторовому оточенні людини:</u> <u>міська й сільська забудова:</u> Запровадження генеральних планів забудови міст у підросійській Україні [1]; збереження старої специфіки міського простору у підавстрійських містах. Поява будівель громадського призначення: вокзали, криті ринки, театри [2]. Панський особняк і прибутковий будинок у місті [3]; брукування й освітлення вулиць. Спорудження пам'ятників по містах [4]. Зміни в сільській</p>	<p>1. Ліхтарик: оповідь на прикладі перепланування Полтави. 2. Фотопідбірка з довідками. 3. Фотопідбірка з довідками. 4. Ліхтарик: оповідь про зведення пам'ятника Богданові Хмельницькому у</p>

	забудові із появою шкіл та інших споруд громадського призначення. Церковна архітектура в підросійській Україні: заборона будувати храми «в малоросійському стилі» та розповсюдження типового будівництва за проектами Синоду [5]; мода на псевдовізантійський стиль [6].	Києві. Фото. 5. Фото якогось із храмів. 6. Фото Володимирського собору в Києві.
4	<u>Зовнішній вигляд людини: одяг і зачіска:</u> Загальний напрям змін в одязі й зачісці заможних верств населення: спрощення й рух до функціональності; поява сюртука й панталонів – передвісників сучасного чоловічого костюму; його утвердження наприкінці XIX ст. [1]. Всеєвропейська уніфікація вбрання заможних людей: журнали мод та модні крамниці [2]. Винайдення швейної машинки й поява масового виробництва дешевого одягу. Типовий одяг купця й робітника [3]; етнічна специфіка вбрання євреїв і татар [4]. Початок витіснення традиційного селянського костюма міським через проникнення на село фабричних тканин та наслідування «міської» моди. Зміна моди у радикальному молодіжному середовищі: від романтичного героя до імітації одягу селян та ремісників [5].	1. Фотопідбірка зображень. 2. Фото з журналу мод. Фото: вивіска модної крамниці. 3. Фото. 4. Фото. 5. Фото.
5	<u>Дозвілля, розваги й задоволення культурних запитів:</u> Початок державного нормування вихідних днів на підставі церковних свят [1]. Тривалість робочого дня чиновника, ремісника й робітника на підприємстві [2]. Дозвілля працюючих людей: пікніки, публічні гуляння, трактири й шинки [3], робітничі майовки. Панська садиба як осередок елітарного спілкування [4]. Поява публічно доступного театру; мистецькі виставки, клуби й ресторани. Розповсюдження у Львові взорованої із Відня культури кав'ярень [5]. Народження спорту, поява перших спортивних товариств, перші футбольні змагання [6].	1. Таблиця-перелік вихідних за російським законодавством. 2. Ліхтарик: оповідь про боротьбу робітників за скорочення робочого дня. 3. Фотопідбірка. 4. Ліхтарик: оповідь про Качанівку й Сокиринці як прихисток незаможних митців. Фото палацу в Сокиринцях. 5. Фото: в кав'ярні. 6. Ліхтарик: оповідь про першу футбольну команду в Галичині.
6	<u>Від романтизму до реалізму в літературі й малярстві першої половини - середини XIX ст.:</u> Історична белетристика як «винахід» доби Романтизму: Микола Гоголь і Пантелеймон Куліш. Темі й образи української романтичної поезії; українські сюжети в російській та польській романтичних літературах: Кіндрат Рилєєв [1], Юліуш Словацький, Міхал Грабовський [2]. Витіснення романтизму реалістичним мистецтвом: гасла та стильові ознаки реалізму. «Проста людина» в реалістичному малярстві [3]; українська література в змалюванні «простих людей»: Марко	1. Портрет Кіндрата Рилєєва з біографічною довідкою. 2. Ліхтарик: оповідь про українські козацькі мотиви в творах Міхала Грабовського. 3. Підбірка відповідних репродукцій. 4. Якийсь уривок із повістей Панаса Мирного.

	Вовчок, Панас Мирний та Іван Нечуй-Левицький [4].	
7	<p><u>Вплив модернізації на зміни в світовідчутті людини другої половини XIX ст.:</u></p> <p>Зміни у сприйнятті простору, пов'язані із появою нового транспорту [1], нових способів спілкування на відстані через телеграф і телефон [2] та налагодженням міжнародної поштової служби [3]. Зміни в сприйнятті інформації із перетворенням газет на масовий супровід життя [4]. Посилення інтересу до власного «Я»: масова звичка ведення щоденників; винайдення фотографії та її розповсюдження серед людей різного соціального статусу [5]. Розхитування патріархальної сім'ї: зміна в поглядах на становище жінки [6].</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Відповідний уривок зі щоденника Шевченка. 2. Фото: тогочасний телефонний апарат. 3. Поштова листівка з відповідними адресами. 4. Таблиця-схема орієнтовних накладів популярних газет у підросійській та підавстрійській Україні. 5. Фотопідбірка. 6. Ліхтарик: оповідь про жіночий рух за емансипацію. Фото якоїсь стриженої суфражистки.
8	<p><u>Відлуння модернізаційних процесів у мистецькій культурі кінця XIX ст.:</u></p> <p>Гасла й стильові ознаки модернізму [1]. Прикмети модернізму у творах Лесі Українки, Михайла Коцюбинського та Василя Стефаника [2]. Модерністські віяння в малярстві: Михайло Врубель, Олександр Мурашко, Іван Труш, Михайло Жук [3]. Український модерн в архітектурі [4]. Багатоетнічні мистецькі середовища України кінця XIX ст. як творча коліска всесвітньо відомих митців-авангардистів першої третини наступного, XX ст.: Олександр Богомазов, Давид Бурлюк, Олександра Екстер, Василь Кандинський і Казимир Малевич [5].</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ліхтарик: пояснення поняття та оповідь про західні витоки модернізму в мистецтві. 2. Фото усіх трьох із біографічними довідками. 3. Репродукції. Ліхтарик: оповідь про появу товариств художників у Києві, Одесі та Львові. 4. Фото: будівля Полтавського земства. 5. Репродукції з довідками про початок творчості кожного з них.
9	<u>Узагальнення</u>	
10	Резервний час	
	<p><u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей;</p> <p><u>Завдання</u>, зорієнтовані на засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу; 3) загального підсумку періоду XIX ст. в історії України.</p>	

Програму уклали Ігор Гирич та Наталя Яковенко

10-й клас «Історія України: 1900-1921 роки»
(3 теми [35 год.]

№№ тем і	Описова частина	Пояснення понять, додаткова оповідь,
-------------	-----------------	---

уроки		карти і малюнки-схеми, уривки з джерел, графічний та ілюстративний матеріал
	Вступ (1 год.)	
	Загальне представлення змін у житті Європи в першій чверті нового, XX століття (суголосно з підручником всесвітньої історії). Стисла характеристика періоду, що поклав початок масовому запровадженню великих технічних зрушень: електрифікації, телефонізації, використання автомобілів та авіації. Причини Першої світової війни, яка підштовхнула до розпаду останніх європейських імперій на незалежні національні держави; роль у цьому національних рухів та нового в практиці міжнародних відносин принципу права націй на самовизначення. Представлення Української революції як органічного складника європейських революційних рухів 1917-1921 рр., що стали наслідком розпачатої у XIX ст. модернізації європейських суспільств і, зокрема, формування національних та соціальних ідеологій.	
	Тема I. Україна в 1900-1914 роках (11 год.)	
1	<p><u>Склад населення, міграційні процеси:</u></p> <p>Український етнос та іншоетнічні групи на території України у переддень Першої світової війни [1]. Терени компактного проживання національних меншин на території України: болгари, греки, кримські татари, німці, поляки, росіяни, румуни, угорці та чехи [2]. Мішаний етнічний склад мешканців великих міст [3]. Допливи робітництва з російських теренів. Масові переселенські рухи селян: виїзди з підросійської України до Сибіру, Казахстану й Далекого Сходу [4]; еміграція з підавстрійської України до Північної та Південної Америки [5]. Переселення євреїв до США й Палестини [6].</p>	<p>1. Графік етнічного складу населення.</p> <p>2. Малюнок-схема. Фотовибірка.</p> <p>3. Графіки з цифрами по Києву, Львову, Харкову та Одесі.</p> <p>4. Уривок із джерела. Малюнок-схема напрямів міграції. Фото.</p> <p>5. Уривок з новели Стефаніка. Фото.</p> <p>6. Уривок із якогось сіоністського заклика. Фото.</p>
2	<p><u>Суспільне життя:</u></p> <p>Розмивання станових перегородок у суспільстві, зростання числа інтелігенції – вихідців із низів [1]. Форми самоорганізації суспільства: земське самоврядування та зародження кооперативного руху в підросійській Україні; мережа громадських інституцій у Галичині [2]; єврейські заклади громадської опіки. Формування кадрового робітництва, розширення профспілок [3], поява Робітничих клубів і Народних домів [4]. Розпад патріархального села й поява селян нового типу. Українська парламентська група в I та II Думах Росії [5]; українська репрезентація в австрійському парламенті [6]. Заходи</p>	<p>1. Діаграма зростання числа інтелігенції. Фото якоїсь відомої особи з довідкою.</p> <p>2. Таблиця-схема з переліком товариств та інших громадських інституцій. Фото.</p> <p>3. Діаграма збільшення числа профспілок.</p> <p>4. Фото Троїцького дому.</p> <p>5. Уривок із Жовтневого маніфесту 1905 р. про скликання Думи. Фото Іллі Шрага з біографією.</p> <p>6. Ліхтарик: оповідь про якусь</p>

	російського уряду із притлумлення національного громадського життя: «столипінська реакція» [7].	помітнішу особи чи акцію. 7. Фото Петра Столипіна з довідкою та уривком із його доповідної записки Сенату.
3	<p><u>Господарство й економіка:</u></p> <p>Поява акціонерних товариств-монополій [1]; концентрація задіяного в українських підприємствах капіталу та вміст у ньому іноземної частки [2]. Від економічної кризи початку століття до економічного піднесення напередодні війни у видобувній, металообробній та машинобудівній галузях [3]; запровадження електрики у виробництві. Найбільші центри важкої промисловості в підросійській Україні та нафтопереробна промисловість у Дрогобицько-Бориславському басейні [4]. Нові залізничні магістралі [5]. Успіхи в сільському господарстві та обробній промисловості [6]. Технічний прогрес у засобах озброєння [7]; військові замовлення як поштовх до промислового піднесення.</p>	<p>1. Пояснення понять «акціонерне товариство» та «монополія».</p> <p>2. Графік сумарного складу капіталу. Фото: завод Грете́ра і Криванека в Києві; оповідь про нього.</p> <p>3. Діаграми росту виробництв.</p> <p>4. Малюнок-схема розміщення заводів. Фото.</p> <p>5. Карта-схема заплізнених ліній. Фото якогось вокзалу; фото людей на пероні.</p> <p>6. Діаграми.</p> <p>7. Ліхтарик-оповідь про винайдення кулемета й танка. Фото того й другого.</p>
4	<p><u>Наростання соціальної напруги.</u></p> <p><u>Революція 1905 р.:</u></p> <p>Переpletення соціальних і національних вимог у масовому сільськогосподарському страйку в Галичині 1902 р. та селянських виступах на Харківщині й Полтавщині [1]; поєднання соціальних і політичних вимог у страйках робітництва підросійської України [2]. Студентські політичні демонстрації [3]. Російсько-японська війна як каталізатор незадоволення в Росії [4], початок революції 1905 р. [5]. Револуційні події в Україні: робітничі страйки й селянські повстання [6]; виступи у війську й на флоті [7]. Заходи російського уряду з розв'язання селянської проблеми після революції: столипінська аграрна реформа.</p>	<p>1. Малюнок-схема із позначенням більших виступів. Уривок із джерела.</p> <p>2. Діаграма наростання</p> <p>3. Фото.</p> <p>4. Ліхтарик: оповідь про війну.</p> <p>5. Ліхтарик: оповідь про «Криваву неділю». Фото.</p> <p>6. Ліхтарик: оповідь про Шулявську республіку.</p> <p>7. Уривок зі спогадів матроса Коваленка про повстання на броненосці «Потьомкін». Фото.</p>
5	<p><u>Прояви ксенофобії і шовінізму:</u></p> <p>Загострення ксенофобії і шовінізму як супутне соціальним потрясінням [1]. Шовіністична пропаганда в Російській імперії під час російсько-японської війни та революції 1905 р., хвиля єврейських погромів початку століття по містах [2]. Справа Менделя Бейліса 1911-1913 рр. та її засудження українською інтелігенцією [3]. Заснування російських чорносотенних організацій в Україні [4]; пропаганда антисемітизму та боротьби з «мазепинством» у чорносотенній пресі [5]. Загострення конфлікту між українцями та поляками в Галичині на початку XX ст., студентські сутички [6] й</p>	<p>1. Ліхтарик: пояснення обох понять.</p> <p>2. Малюнок-схема більших погромів. Фото.</p> <p>3. Уривок із відкритого листа Володимира Короленка.</p> <p>4. Пояснення поняття. Таблиця-схема з переліком таких організацій.</p> <p>5. Уривок зі статті відповідного змісту.</p> <p>6. Фото.</p>

	убивство галицького намісника Анджея Потоцького студентом-українцем.	
6	<p><u>Особливості українського національного руху в передвоєнне десятиліття:</u></p> <p>Загострення українського питання в Російській імперії на початку XX ст., боротьба інтелігенції та студентства за відміну заборони української мови в культурно-освітній сфері [1]. Густішання контактів між галичанами й наддніпрянцями [2], утвердження ідеї національної єдності українців («соборності України») понад кордонами. Українська періодика в Галичині [3]; перша щоденна українська газета в Росії [4]. Формування мережі національних осередків із залученням нижчих верств [5]. Набуття українським рухом масового характеру: демонстрація 1914 р. проти заборони вшанування 100-ліття від народження Шевченка [6].</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Уривок із відповідного джерела. 2. Ліхтарик: оповідь про відкриття пам'ятника Котляревському 1903 р. Фото. 3. Перелік з датою заснування, фотоколлаж перших сторінок. 4. Ліхтарик: оповідь про «Раду». Фото Євгена Чикаленка з біографією та довідкою про його меценатську діяльність. 5. Діаграма заснування «Просвіт» у підросійській Україні. 6. Фото.
7	<p><u>Поляризація політичних сил:</u></p> <p>Політичні сили лівої, правої і центристської орієнтацій [1]. Стисле представлення спектру українських партій: поміркованого ліберально-демократичного спрямування [2], соціалістичного спрямування [3], консервативного спрямування [4]. Російські та польські партії у ставленні до українського питання [5]. Єврейські партії національного та соціалістичного спрямування. Участь українців у загальноросійському соціал-демократичному русі: постаті українських діячів у його більшовицькому та меншовицькому відламах [6]. Популярність у підросійській Україні радикальної партії соціалістів-революціонерів (есерів) [7]; анархісти [8].</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ліхтарик: пояснення різниці в змісті таких орієнтацій. 2. Таблиця-схема з датами заснування та іменами лідерів. 3. Те саме. 4. Те саме. 5. Ліхтарик: оповідь про російських кадетів та польських ендеків. 6. Ліхтарик: оповідь про поділ РСДРП. Фото українських діячів РСДРП. 7. Ліхтарик: оповідь про партію есерів. Фото когось із есерів-українців із довідкою. 8. Ліхтарик: пояснення поняття. Фото Нестора Махна з біографією.
8	<p><u>Освіта й масова культура:</u></p> <p>Зростання числа студентів в університетах та учительських інститутах [1]; започаткування професійної освіти [2]; розширення мережі початкового шкільництва в підавстрійській та підросійській Україні [3]. Перетворення преси на щоденний супровід життя; газети і часописи різними мовами [4]. Мережа стаціонарних театрів, поява поруч з російським і польським українського та єврейського стаціонарного театру [5]. Кінематограф, перші кінотеатри («ілюзії») та перші кіностудії в Одесі й Києві; репертуар фільмів-мелодрам [6]; перші кінохроніки [7]. Поширення спорту: перші футбольні чемпіонати та перші спортивні</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Діаграма. 2. Ліхтарик: оповідь про якусь із шкіл такого типу. Фото. 3. Графік по країнах. 4. Репродукція або фото вуличного хлопчика-газетяра. 5. Фото якоїсь театральної зірки. Підбірка різномовних об'яв про спектаклі. 6. Ліхтарик: переказ змісту якоїсь картини та кадри з неї. 7. Кадри. 8. Відповідні фотографії з довідками.

	олімпіади [8].	
9	<p><u>Мистецька культура:</u></p> <p>Світоглядні зрушення у мистецькій культурі зламу XIX – XX ст. (суголосно з підручником всесвітньої історії та підручником історії України XIX ст.). Стильові ознаки еклектизму, модерну та сецесії в архітектурі [1]. Прикмети модернізму у творах українських письменників (на прикладі Лесі Українки, Василя Стефаника, Михайла Коцюбинського та Володимира Винниченка). Виокремлення національних течій у модерному живописі [2]. Внесок художників і скульпторів, вихідців з України, у розвиток європейського авангарду, кубізму та футуризму [3].</p>	<p>1. Ліхтарик: пояснення понять. Фото будинку з химерами у Києві та портрет Владислава Городецького з довідкою. Фото якоїсь сецесійної будівлі у Львові.</p> <p>2. Відповідні репродукції з Георгія Нарбута; його фото з довідкою.</p> <p>3. Ліхтарик: пояснення понять. Ліхтарик: оповідь про українські витоки творчості Олександра Архипенка. Його портрет і фото його робіт.</p>
10	<u>Узагальнення</u>	
11	<u>Резервний час</u>	
	<p><u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей;</p> <p><u>Завдання</u>, зорієнтовані на самостійний критичний аналіз та засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.</p>	
	<u>Тема II. Перша світова війна і Україна (8 год.)</u>	
1	<p><u>Переддень і початок війни. Україна у планах воюючих сторін та в національній думці:</u></p> <p>Витоки й розмах Першої світової війни (стисло за підручником всесвітньої історії) [1]. Україна у стратегіях воюючих сторін: привабливість її промислового комплексу та природних багатств для Німеччини [2]; геополітичні інтереси Австро-Угорщини; мета «визволення підкарпатських русинів» у російському просуванні на Балкани. Розбіжні погляди на майбутнє України серед українських політичних сил у переддень війни на тлі зростання національної свідомості: ідея повного державного усамостійнення та ідея федеративного зв'язку із Росією [3]. Початок війни як поштовх до окреслення проавстрійської та проросійської позицій: створення у Львові лояльних до австрійського уряду Головної Української Ради [4] та Союзу Визволення України [5]. Проросійські патріотичні настрої українців Наддніпрянщини [6].</p>	<p>1. Малюнок-схема країн, втягнутих у війну.</p> <p>2. Уривок із записки німецького штабу 1915 р.</p> <p>3. Уривки з відповідних джерел.</p> <p>4. Фото Костя Левицького з біографією. Уривок із відозви Головної Української Ради.</p> <p>5. Фото Дмитра Донцова з біографією. Уривок із відозви про створення СВУ.</p> <p>6. Уривок зі звернення до уряду.</p>
2	<p><u>Перебіг військових дій на території України. Російська окупація Галичини, Буковини й Закарпаття:</u></p> <p>Україна як один з основних театрів військових дій на сході Європи, стисла оповідь про перебіг бойових операцій [1]. Українці по обидва боки</p>	<p>1. Малюнок-схема Південно-Західного фронту з позначенням місць більших зіткнень.</p>

	фронту в арміях воюючих сторін [2]. Окупація російськими військами Галичини, Буковини й Закарпаття; запровадження «російських начал» у місцеве життя: закриття українських, польських і єврейських громадських організацій; заборона української, польської і єврейської преси; перші в Галичині єврейські погроми. Депортація лідерів «мазепинського руху» вглиб Росії [3]. Пограбування українських культурних і громадських установ російським військом [4].	2. Графік із цифрами. Фото. 3. Ліхтарик: оповідь про Андрея Шептицького; його фото. 4. Таблиця-перелік втрат бібліотеки НТШ. Фото будівлі НТШ.
3	<u>Мілітаризація суспільного життя та економіки:</u> Оголошення більшої частини підросійської України прифронтовою зоною, запровадження тут надзвичайного стану із заборонаю діяльності партій та громадських організацій і закриття неросійських періодичних видань [1]. Евакуація культурно-освітніх закладів вглиб російської чи австрійської територій. Військова цензура і призупинення демократичних свобод; шовіністична пропаганда в проурядовій пресі [2]. Шпигуноманія: табори для «підозрілих» осіб в Австрії [3] та переселення «підозрілих» російських підданих на схід Росії [4]. Мілітаризація економіки: перехід важкої промисловості на виконання військових замовлень [5].	1. Уривок із відповідного розпорядження. 2. Відповідний уривок із газети «Киевлянин». 3. Ліхтарик: оповідь про табір у Талергофі. 4. Ліхтарик: оповідь про депортацію Михайла Грушевського. 5. Діаграма. Фото.
4	<u>Політичні сили під час війни:</u> Загальний огляд розбіжностей у ставленні більших політичних партій Росії та Австро-Угорщини до війни; коливання між націоналістичними та соціал-демократичними пріоритетами у платформах національних партій підросійської України – українських, польських та єврейських [1]. Перенесення українського політичного життя до Відня після окупації Галичини [2], перетворення Головної Української Ради на організацію Загальна Українська Рада після входження до неї емігрантів-наддніпрянців та буковинців [3]. Ідея національно-територіальної автономії українців у складі Австро-Угорщини в інформаційній діяльності віденських еміграційних осередків [4]. Створення Легіону Українських січових стрільців у складі австрійської армії [5].	1. Таблиця-схема зі стислим представленням позицій. 2. Фото. 3. Графік складу. Фото. 4. Фотоколаж обкладинок видань Союзу Визволення України. 5. Ліхтарик: оповідь про участь легіону у бойових діях. Фото Олени Степанів з біографією.
5	<u>Повсякдення війни:</u> «Людина з рушницею»: масові мобілізації [1], жахіття доти незнаних практик масового винищення – повітряні бомбардування, отруйні гази і вогнева зброя масового ураження [2]; епідемії під час позиційної «війни в траншеях» [3]; тисячі полонених, поранених і скалічених як ужинок війни [4]. Життя в тилу: примусові	1. Діаграма числа мобілізованих. Фото. 2. Фото. 3. Фото. 4. Ліхтарик: оповідь про табори полонених. Фото. 5. Фото.

	переселення з прифронтових смуг; біженці з Волині, Холмщини, Галичини й Буковини на території підросійської України [5]; ріст дорожнечі на товари першої необхідності, інфляція [6]; широке використання жіночої праці. Наростання продовольчих нестатків у зв'язку з браком робочих рук у сільському господарстві та, відповідно, зменшенні посівних площ і падінні обсягів тваринництва [7]. Проблеми з опаленням, труднощі пересування. Діяльність комітетів допомоги жертвам війни та біженцям; повсякдення госпіталів [8].	6. Діаграма інфляції. 7. Діаграми. 8. Фото.
6	Підсумок війни: розпад імперій: Наростання антивоєнних настроїв у суспільствах воюючих країн [1]; масове дезертирство та братання солдатів ворожих армій на фронтах. Початок розпаду імперій [2]. Революції в Росії та Німеччині як поштовх до призупинення війни; завершальна фаза війни і сепаратні переговори про її закінчення (суголосо з підручником всесвітньої історії). Принцип права націй на самовизначення у рішеннях Паризьких мирних переговорів [3], остаточний розпад Російської та Австрійської імперій [4]. Українське питання в переговорному процесі [5].	1. Фотовибірка антивоєнних демонстрацій. 2. Ліхтарик: оповідь про фактичне відновлення Польської держави. Фото. 3. Пояснення суті принципу Вудро Вільсона. 4. Карта новопосталих на уламках імперій держав. 5. Ліхтарик: оповідь про загальний хід переговорів – з відсилкою до наступної теми підручника. Фото українських учасників з довідкою.
	Узагальнення	
	Резервний час	
	Таблиці-переліки новозапроваджених понять та основних дат і постатей; Завдання , зорієнтовані на самостійний критичний аналіз та засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.	
	Тема III. Українська революція (15 год.)	
1	Початок Української революції: Лютнева революція в Петрограді, повалення монархії і створення Тимчасового уряду [1]. Активізація громадського та політичного життя в Україні [2]. Створення Центральної Ради, її програмові гасла й склад [3]. Українські партії та громадські організації у Києві. Масова українська маніфестація на Софійському майдані 19 березня [4]. Всеукраїнський національний конгрес та перетворення Центральної Ради на всеукраїнський громадсько-політичний орган [5]. Хвиля українзації у війську [6]. Переговори ЦР з Тимчасовим урядом про надання Україні автономії в складі Російської Республіки. Перший універсал ЦР [7].	1. Фото. 2. Фото демонстрації. 3. Графік кількості членів за партійною і територіальною ознакою. 4. Уривок з мемуарів. Фото. 5. Уривок з мемуарів про конгрес. Фото. 6. Ліхтарик: оповідь про один із конкретних випадків. 7. Текст I Універсалу. Фото: демонстрація та мітинг.
2	Українська Центральна Рада і	

	<p><u>Тимчасовий уряд:</u></p> <p>Між ентузіазмом та сумнівом: реакція української громадськості на проголошення Першого універсалу [1]. Створення Генерального секретаріату як виконавчого органу ЦР [2]. Ставлення до національно-територіальної автономії України російських, польських та єврейських політичних сил [3]. Чергові переговори з Тимчасовим урядом. Вхідження до ЦР представників єврейських і польських партій; політика ЦР щодо національних меншин [4]. Труднощі в діяльності ЦР: протиріччя політичних платформ її членів [5].</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Уривки з відповідних джерел. 2. Фото Володимира Винниченка з біографією. 3. Графічне представлення позицій. 4. Уривок із відповідної заяви. 5. Уривок із мемуарів.
3	<p><u>Українська Народна Республіка:</u></p> <p>Радикалізація суспільних настроїв, стихійний перерозподіл поміщицької землі. Жовтневий переворот у Петрограді, прихід до влади більшовиків [1]. Перехід влади в Україні до ЦР [2]. Третій універсал ЦР: проголошення Української Народної Республіки у складі федеративної Російської Республіки [3]. Ультиматум більшовицького уряду Росії [4], вступ більшовицького війська на територію УНР. Четвертий універсал ЦР: проголошення самостійності УНР [5]. Бій під Крутами, захоплення Києва загонами Михайла Муравйова; червоний терор у місті [6]. Брест-Литовський мирний договір [7], вступ австро-німецького війська в Україну, витіснення більшовицьких загонів з України та відновлення повноважень ЦР.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Фото Леніна і Троцького з довідками. 2. Малюнок-схема територій, які визнали повноваження ЦР. 3. Текст універсалу. Фото мітингу на Софійському майдані. 4. Уривок із тексту ультиматуму. 5. Текст універсалу. Ліхтарик: виклад змісту законів про зміну календаря, герб та впровадження гривні. Фото герба й гривні. 6. Ліхтарик: пояснення поняття. 7. Ліхтарик: виклад змісту договору. Фото українських представників на переговорах з довідками.
4	<p><u>Українська Держава Павла Скоропадського:</u></p> <p>Підготовка та проведення державного перевороту; проголошення гетьманом Української Держави Павла Скоропадського [1]. Відмова від соціалістичних гасел у внутрішній політиці, орієнтація на Німеччину [2]. Спроби наведення порядку: боротьба зі спекуляцією, заборона страйків, примусові заходи в сільському господарстві та викликаний цим селянський опір, придушений за допомоги німецького війська [3]. Київ часу правління гетьмана як мирна оаза в занархізованій більшовицькою революцією Росії [4]. Опозиційні до гетьмана настрої і сили. Курс гетьмана на федерацію з «Великою Росією» після початку революції в Німеччині [5].</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Фото Павла Скоропадського з біографією. Універсал гетьмана до українського народу. 2. Уривок із мемуарів Скоропадського. 3. Малюнок-схема із вказанням місць більших виступів. Фото. 4. Фото якогось із ресторанів або крамниць. 5. Текст звернення гетьмана до українського народу.
5-6	<p><u>Українська Народна Республіка доби Директорії та Західноукраїнська Народна Республіка:</u></p> <p>Революція в Німеччині й розпад Австро-Угорщини. Проголошення Українською Національною Радою ЗУНР [1]; відлуння цієї</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Уривок із закону про назву, герб і прапор ЗУНР. Фото Євгена Петрушевича з

	<p>події в Буковині й Закарпатті [2]. Польсько-українські бої за Львів [3]. Формування Української Галицької армії, розгортання масштабної польсько-української війни [4]. Антигетьманське повстання, відновлення Директорією Української Народної Республіки. Суперечності в діяльності Директорії: незгода правих і лівих політичних сил в уряді. Переговори уряду ЗУНР із Директорією, Акт злуки [5]. Трудовий Конгрес: пошуки політичних перспектив. Спроби порозуміння з Антантою, її військова присутність на півдні України [6]. Українська Народна Республіка у вогні війни та політичного протиборства; анархія і єврейські погроми [7]. Окупація Галичини польською армією, дискусія на Паризькій мирній конференції про територіальну приналежність Галичини та її остаточне приєднання до Польщі на засадах автономії [8]. Спільний похід Української Галицької армії та Дієвої армії УНР на Київ та Одесу. Війна на три фронти: з Червоною та Добровольчою армією і з польським військом. Перший Зимовий похід [9]. Польсько-українська угода 1920 р. й спільні дії польської та української армій: взяття Києва, бої літа-осені 1920 р. Відступ за Збруч; інтернування армії УНР, еміграція уряду. Другий Зимовий похід [10]; трагедія Базару [11].</p>	<p>біографією. 2. Таблиця-схема акцій солідарності. 3. Фото Дмитра Вітовського з довідкою. Ліхтарик: оповідь про це протиборство як останню в Європі «рицарську війну». 4. Малюнок-схема бойових операцій. 5. Фото: урочистість на Софійському майдані в Києві. 6. Фото французьких моряків в Одесі або щось подібне. 7. Фото. Уривок зі звернення уряду із засудженням погромів. 8. Карта-схема територій, що увійшли до складу Польщі. 9. Малюнок-схема бойових операцій. Фото. Уривок із мемуарів. 10. Фото Юрія Тютюнника з біографією. 11. Уривок із мемуарів.</p>
7	<p><u>Український простір у вирі національного та соціального протиборства:</u> Спроба перетворення Криму на татарське ханство: Установчий з'їзд (курултай) татарського населення [1], гасло автономії й збройна боротьба татарських військових сил із червоноармійськими загонами [2]. Калейдоскоп влад у містах Криму й Північного Причорномор'я: боротьба між австро-німецькою, англо-французькою, Добровольчою та Червоною арміями [3]. Південь України: «Анархістська республіка» Нестора Махна [4] і дії отамана Миколи Григор'єва [5]. Дії повстанських отаманів у Наддніпрянщині [6]. Боротьба за Донбас між Червоною і Добровольчою арміями. Волинь у перебігу радянсько-польської війни та її переділ за Ризьким договором [7]. Боротьба за Буковину, Бесарабію і Закарпаття [8].</p>	<p>1. Фото. 2. Ліхтарик: оповідь про кримських лідерів цієї боротьби. 3. Малюнок-схема зміни влад. Відповідні фотографії. 4. Малюнок-схема контрольованої території. Фото Махна з вояками. Уривок із мемуарів. 5. Фото Миколи Григор'єва з довідкою. 6. Ліхтарик: оповідь про Зеленого. 7. Ліхтарик: оповідь про радянсько-польську війну. Карта-схема поділу Волині. 8. Карта-схема остаточного перепідпорядкування цих територій.</p>
8	<p><u>Українська Соціалістична Радянська Республіка:</u> Всеукраїнський з'їзд рад у Харкові,</p>	<p>1. Фото Володимира</p>

	<p>проголошення Донецько-Криворізької робітничо-селянської республіки [1]. Формування українських загонів Червоної гвардії та їхня спільна з російською Червоною армією боротьба за утвердження більшовицької влади [2]. Проголошення Української Соціалістичної Радянської Республіки [3]; підписання договору між УСРР та Російською Федерацією про військово-господарський союз. Перші декрети уряду УСРР у соціальній сфері: націоналізація промисловості та створення комітетів бідноти (комбідів) по селах. Запровадження продрозверстки [4], створення робітничих продзагонів для її виконання [5] та селянський опір цим заходам [6]. Діяльність надзвичайних комісій (ЧК) по боротьбі з «контрреволюцією» [7], табори примусової праці.</p>	<p>Затонського з біографією. Уривок із відозви з'їзду. 2. Малюнок-схема з позначенням поступової радянизації регіонів. 3. Уривок із ухвали. 4. Ліхтарик: пояснення поняття. 5. Таблиця з вказанням числа людей у продзагонах. Фото. 6. Карта-схема селянських виступів. 7. Уривок із відповідного документа. Фото.</p>
9	<p><u>Суспільство і революція:</u> Очікування політичних та соціальних змін [1]. Розбіжні погляди на майбутній суспільний устрій серед політичних сил: соціалістична, національно-демократична і консервативна орієнтації в самостійницькому українському русі [2]; відмінності у політичних платформах прорадянських сил – більшовиків, меншовиків та есерів. Зdezорієнтована солдатська маса, почергове перебування солдатів у протиборчих арміях [3]. Мінлива лояльність селянства: популярність більшовицьких гасел перерозподілу землі та опір спробам контролю над стихійним перерозподілом [4]. Робітництво, поділене у підтримці УНР [5] та в боротьбі проти неї [6]. Зміни в церковному житті: українізація церковних відправ і проголошення Української Автокефальної Церкви [7].</p>	<p>1. Відповідний уривок із мемуарів. 2. Таблиця-схема з коротким представленням. 3. Уривок із відповідного джерела. Фото. 4. Уривок із відповідного джерела. 5. Ліхтарик: оповідь про Український робітничий з'їзд 1917 р. 6. Ліхтарик: оповідь про повстання робітників Арсеналу. 7. Фото Василя Липківського з біографією.</p>
10	<p><u>Освіта, наука й преса доби революції:</u> Діяльність Київського народного університету в УНР; відкриття українських університетів у Кам'янці-Подільському [1] та Полтаві, короткий період існування Єврейського народного університету. Створення Української Академії наук за Скоропадського [2] та підтвердження її статусу в УСРР; перші академіки УАН [3]. Освітні реформи в УСРР: перетворення університетів на Інститути народної освіти [4]; реформування шкільництва та заходи з українізації шкіл [5]; трудова школа-колонія Антона Макаренка [6]. Діяльність видавництва і періодична преса в УНР [7]; запровадження цензури після утвердження радянської влади.</p>	<p>1. Фото. 2. Фото Володимира Вернадського з довідкою. 3. Фото Агатангела Кримського та Сергія Єфремова з довідками. 4. Ліхтарик: оповідь про спрямованість і форму Інститутів народної освіти. 5. Діаграма українізації шкільництва. 6. Фото Антона Макаренка з довідкою. 7. Фотоколаж обкладинок і графік політичних орієнтацій преси доби УНР.</p>
11	<p><u>Мистецтво доби революційних перемін:</u></p>	

	<p>Мистецтво, наснажене духом перемін: авангардизм «Молодого театру» Леся Курбаса [1]; імпресіонізм та революційна романтика молоді поезії [2]. Створення Української Академії мистецтв [3], авангардистське образотворче мистецтво в пошукові національних коренів [4]. Музичне життя: діяльність Київського музично-драматичного інституту; Українська хорова капела та її гастролі за кордоном [5]; творчість Миколи Леонтовича [6]; пісенна спадщина Українських Січових стрільців [7]. Спроби порятунку культурних цінностей з панських садіб у періоди анархії та військових дій.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Фото Леся Курбаса з біографією. Фото: об'ява про виставу. 2. Ліхтарик: пояснення поняття. Фото Павла Тичини та Василя Еллана з довідками. Вірш Еллана «Тобі, Україно». 3. Фото Миколи Бурачека з довідкою. 4. Репродукції. Фото Михайла Бойчука з біографією. 5. Фото Олександра Кошиця з довідкою. 6. Фото Миколи Леонтовича з довідкою. 7. Фото Романа Купчинського з довідкою. Текст якоїсь із пісень.
12	<p><u>Труднощі повсякденного життя:</u> Знецінення людського життя, загальні втрати людності в період революції та визвольних змагань [1]. Жахи червоного та білого терору [2] і єврейських погромів від вояків занархізованих армій [3]. Масові епідемії тифу, холери й іспанки [4]. Проблема бездомності через залишення домівок в умовах військового хаосу; наростання числа сиріт і безпритульних дітей [5]. Розруха на транспорті; неопалювані міста [6]. Знецінення грошей та обіг водночас кількох грошових систем [7]. Нестача продовольства, спекуляція, карткова система розподілу продуктів і товарів першої необхідності, черги по крамницях [8]. Нове в побуті з утвердженням радянської влади: поява комунальних квартир; реквізиції майна у «буржуїв» та церкви [9]. Формування «революційної» моди в одязі й поведінці: образ комісара [10].</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Графік. 2. Фото. 3. Фото. 4. Фото. Ліхтарик: оповідь про іспанку. 5. Таблиця з цифрами. Фото. 6. Уривок із мемуарів. 7. Фотопідбірка різних грошових знаків. Текст анекдоту або якоїсь частушки. 8. Фото. 9. Перелік конфіскованого з Києво-Печерської лаври. Фото. 10. Кадри з фільму «Комісар».
13	<p><u>Причини поразки Української революції:</u> Наведення різних точок зору на причини поразки Української революції [1]. Аналіз і зіставлення цих точок зору з дискусією довкола тез, які в основу пояснення кладуть: 1) недорозвинену національну свідомість українського суспільства та, зокрема, сприйняття ним ідеї державної незалежності України; 2) взаємне поборювання українських політичних сил, що дотримувалися різних партійних платформ, та їхню нездатність до компромісу; 3) прорахунки аграрної та соціальної політики Центральної Ради, уряду Скоропадського й Директорії; 4) перевагу проросійських і пропольських настроїв у містах; 5) привабливість соціальних гасел та обіцянок прорадянських політичних сил; 6)</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Уривки з відповідних мемуарів і текстів істориків.

	неознайомленість країн-учасниць Паризької мирної конференції з українським питанням; 6) незацікавленість країн-учасниць Паризької мирної конференції у його вирішенні.	
14	<u>Узагальнення:</u> Роль Української революції як поштовху до формування української політичної нації – на підставі обговорення статті Івана Лисяка-Рудницького «Українська революція» [1].	1. Текст статті.
15	<u>Резервний час</u>	
	<u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей; <u>Завдання</u> , зорієнтовані на самостійний критичний аналіз та засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.	

Програму уклали Владислав Верстюк, Ігор Гирич і Наталя Яковенко

11-й клас «Історія України: 1921-1945 роки» (5 тем [35 год.])

№№ тем і уроків	Описова частина	Пояснення понять, додаткова оповідь, карти і малюнки-схеми, уривки з джерел, графічний та ілюстративний матеріал
	<u>Вступ (1 год.)</u> Загальна характеристика міжвоєнного періоду (суголосно з підручником всесвітньої історії). Зневіра „втраченого покоління” учасників і жертв Першої світової війни та економічна криза як сприятливі чинники для розповсюдження радикальних ідеологій: фашизм і нацизм [1]. Еволюція СРСР від авторитарної більшовицької влади до тоталітарного режиму [2]; Українська РСР у лещатах тоталітарної держави: колективізація і трагедія Голодомору. Друга світова війна: масштаби людських втрат на фронтах і в тилу, Голокост, економічна руйнація. Поділ Європи на зони контролю переможців і масові „обміни населенням” та депортації як підсумок війни. Остаточне з’єднання української території у складі СРСР.	1. Пояснення понять фашизм» і «нацизм». 2. Пояснення поняття «тоталітаризм».
	<u>Тема І. Територія і населення України у міжвоєнні десятиліття (2 год.)</u>	
1	<u>Чисельність та етнічний склад населення:</u> Українське населення у складі чотирьох держав [1]. Чисельність та етнічний склад населення УРСР [2], напрям демографічних процесів і зміни в соціальному складі людності [3].	1. Карта-схема. 2. Графік складу. 3. Діаграма динаміки. 4. Таблиця-схема з цифрами.

	Розселення українців по Радянському Союзу за межами УРСР: Курська та Воронежська області, Кубань і Північний Кавказ, Далекий Схід [4]. Співвідношення поляків, українців та євреїв у Другій Речі Посполитій (Польщі) станом на кінець 1930-х рр. [5], компактні терени українського проживання [6]. Мешканці Буковини й Закарпаття в складі Румунії і Чехо-Словаччини [7].	5. Графік складу. 6. Малюнок-схема. 7. Графіки чисельності й етнічного складу.
2	<u>Політико-адміністративний статус українських територій:</u> Доля українських етнічних територій у рішеннях Паризької мирної конференції (повтор із підручника для 10-го класу). Утворення та юридичне оформлення Союзу Радянських Соціалістичних Республік [1], декларований і реальний статус України в Радянському Союзі. Кордони, територія, столиця й система владних органів в УРСР [2]; входження Молдавської Автономної республіки до УРСР [3]; автономні національні райони в УРСР [4]. Адміністративний статус та органи управління Східної Галичини, Волині й Холмщини у Польській державі. «Підкарпатська Україна» («Підкарпатурський Край») у складі Чехо-Словаччини [5]; Буковина та Бессарабія у складі Румунії [6].	1. Ліхтарик: оповідь про позицію української сторони в дискусії щодо характеру зв'язку. 2. Карта-схема УРСР; таблиця-схема владних структур. 3. Фото Григорія Котовського з довідкою. 4. Малюнок-схема розміщення національних районів. 5. Малюнок-схема із позначенням густішого розселення українців. 6. Те саме.
	<u>Тема II. Радянська Україна у 1921–1929 роках (7 год.)</u>	
1	<u>Деклароване народовладдя і партійна диктатура:</u> Підміна революційного гасла „диктатури пролетаріату” диктатурою ВКП(б): ліквідація багатопартійності [1]; перетворення професійних спілок на знаряддя партійної політики [2]. Вибіркові засади виборчої системи; групи людності, позбавленої виборчих прав [3]. Створення комсомолу як органу більшовизації молоді [4]. Місце і роль комнезамів в укріпленні позицій партійної влади на селі після придушення повстанського руху 1921–1923 рр. [5]. Роль Всеукраїнської надзвичайної комісії (ВУЧК) у насадженні партійної диктатури [6]. «Ленінський призов» і його наслідки для зміни соціального та етнічного складу КП(б)У [7].	1. Ліхтарик: оповідь про «боротьбістів». 2. Уривок із відповідного джерела. 3. Ліхтарик: оповідь про «лишенців». 4. Репродукція картини «Комсомолка» з коментарем. 5. Фото. 6. Уривок із відповідного джерела. 7. Діаграма зростання чисельності. Графік етнічного складу. Фото: робітники київської Деміївки, які вступили в партію за «ленінським призовом».
2	<u>Господарська політика:</u> Економічні наслідки політики «воєнного комунізму» [1]. Причини й масштаби голоду 1921–1922 рр. на півдні України [2]. Запровадження Нової економічної політики (НЕП) та її особливості в Україні [3]. Специфіка	1. Діаграма показників. 2. Малюнок-схема вражених голодом територій. 3. Таблиця-схема основних господарських показників за

	торгівельної сфери; грошові реформи в СРСР і фінансова дискримінація України [4]. Суперечливий характер госпрозрахунку [5], відміна НЕПу, згорання ринкових стосунків і приватного підприємництва [6]. Місце української добувної і металургійної промисловості в економіці СРСР [7]. Хлібозаготівельні кризи 1927–1929 рр. [8].	1923–1927 рр. 4. Фото: грошові одиниці. 5. Уривок зі щоденника Сергія Єфремова; фото Єфремова з біографією. 6. Діаграма показників. 7. Графік станом на кінець 1920-х рр. 8. Діаграма спаду.
3	<u>Прищеплення радянської системи цінностей через засоби пропаганди:</u> Налагодження системи регулярної пропаганди через політшколи й політкурси [1], візуальна пропаганда в плакаті й карикатурі [2]. Упровадження до масової свідомості уявлень про «класову боротьбу» та «визволення трудящих» як неухильний шлях розвитку людства [3]. Пропагування «більшовицького аскетизму» - невибагливості в побуті та готовності жертвувати собою задля перемоги «світової революції» [4]. Прищеплення ідеї підпорядкування особистості волі колективу [5], колективістські теорії виховання [6]. Розгортання атеїстичної пропаганди [7]. Творення радянської історичної пам'яті: героїзація громадянської війни [8].	1. Діаграма зростання кількості політшкіл і політкурсів. 2. Підбірка плакатів і карикатур. 3. Фото: святкування 1 травня у Харкові, 1925 р. 4. Репродукція якоїсь картини з коментарем. 5. Фото зборів. 6. Уривок із Макаренка. 7. Фото: обкладинка „Войовничого безбожника”; фото „суду” на Торою. 8. Репродукція якоїсь картини з коментарем; кадри з Довженкового „Щорса”.
4	<u>Освіта й мистецька культура:</u> «Культурна революція»: загальний огляд явища. Боротьба з неписьменністю: лікбез [1] та підготовка освічених кадрів на робітфаках [2]; єврейське і татарське шкільництво [3]. Політика українізації («коренізації») в державних і партійних установах, дискусії довкола українізації [4]. Мистецька культура в контексті українізації: загальна характеристика. Сильове й ідейне розмаїття літератури: неокласики [5] та „пролетарські письменники” [6]. Авангардизм і традиційний театр [7]. Конструктивізм в архітектурі [8]. Неовізантизм („бойчукізм”) та перші „соцреалістичні” твори у малярстві [9]. Здобутки кіномистецтва [10].	1. Плакат; фото. 2. Фото. 3. Фото. 4. Фото Олександра Шумського та Миколи Скрипника з біографіями. 5. Фото Миколи Зерова з біографією. 6. Ліхтарик: оповідь про об'єднання „Плуг”, „Гарт” і Вапліте. Фото Миколи Хвильового з біографією. Фото: засідання членів Одеської секції «Гарту», 1926 р. 7. Фото Миколи Куліша з довідкою. Ліхтарик: оповідь про харківські театри. 8. Фото Держпрому в Харкові. 9. Репродукції з коментарем. 10. Ліхтарик: оповідь про міжнародний успіх Довженкової „Землі”; кадри.
5	<u>Повсякденне життя:</u> Побутові труднощі й нестача товарів першої необхідності в місті та селі на початку 1920-х	1. Фото: українські селянки на початку 1920-х рр.

	<p>рр. [1] і покращення забезпечення в період НЕПу [2]. Стиснутість і вимушений колективізм житла мешканців міста: робітничі бараки та гуртожитки [3], комунальна квартира [4]. Одяг „непманів” [5] і одяг „трудящих” [6]; особливості „комсомольської” моди [7]. Зміна уявлень про місце жінки в родині й суспільстві, зростання частки жіночої праці в промисловості [8] та чиновницько-бюрократичному апараті [9]. Призвичаєння до радянських свят і символів [10].</p>	<p>2. Фото: у київській крамниці, 1927 р. 3. Фото. 4. Уривок із Зоценка. 5. Фото з журналу дамської моди. 6. Фото. 7. Фото. 8. Діаграма. 9. Фото дівчини-друкарки. 10. Фото: демонстрація в Києві на шосту річницю революції.</p>
6	<u>Узагальнення</u>	
7	<u>Резервний час</u>	
	<p><u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей; <u>Завдання</u>, зорієнтовані на самостійний критичний аналіз та засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.</p>	
	<u>Тема III. Радянська Україна за тоталітарного режиму (1930–1939 роки) (8 год.)</u>	
1-2	<p><u>Утвердження тоталітарного режиму і його карально-репресивна система:</u> Природа та генеза радянського тоталітаризму в порівнянні з нацистським тоталітарним режимом. Формування тоталітарної системи: контроль партійно-державного апарату над усіма сферами життя; культ особи Йосифа Сталіна [1]. Карально-репресивні органи режиму: НКВС, ДПУ, ОДПУ. Згортання українізації та антиукраїнське спрямування перших судових процесів в Україні: процес «Спілки визволення України» (СВУ) [2] і «Спілки української молоді»; справи «Українського національного центру» і «Союзу Кубані та України» [3]. Розмах діяльності каральних органів у період „Великого терору” [4]; методи й практики виявлення „ворогів народу» [5]. Система „правосуддя”: «судитрійки» та «особливі наради» [6]. Радянські концтабори: розбудова системи ГУЛАГу [7]. «Розстріляне відродження»: масові арешти серед української творчої та наукової інтелігенції [8]; доля в’язнів і їх родин [9]. «Велика чистка» в партійно-державному апараті УРСР [10]. Ліквідація національних автономних районів [11].</p>	<p>1. Фото Сталіна з біографією. Плакат. 2. Фото: на процесі. 3. Ліхтарик: уривок зі спогадів О. Горової. 4. Таблиця-схема „квот” на виявлення „ворогів народу” в Україні. 5. Фото: донос. Ліхтарик: оповідь про вибивання свідчень. Уривок із мемуарів. 6. Фото: уривок судового вироку. 7. Малюнок-схема таборів. Діаграма росту чисельності в’язнів. 8. Фото Остапа Вишні з довідкою. Діаграма числа репресованих. 9. Фото Соловецького табору. Графік із вказанням числа розстріляних тут українських науковців і митців. 10. Фото Панаса Любченка з біографією. 11. Ліхтарик: оповідь про кінець „татаризації” Криму й про депортації поляків.</p>
3	<u>Форсована індустріалізація:</u>	

	<p>Підготовка до майбутньої війни з "імперіалістами" як поштовх до форсованої індустріалізації СРСР. План ГОЕРЛО і його втілення в Україні [1]. Проголошення курсу на індустріалізацію, утворення Держплану та впровадження командної моделі економіки, директивні плани перших «п'ятирічок» [2]. Використання праці в'язнів на будівництві великих промислових об'єктів [3]. Специфіка та наслідки форсованої індустріалізації в Україні: нерівномірність розташування промислових об'єктів по різних регіонах [4] та домінування важкої промисловості [5]. Місце України в індустріальному комплексі СРСР станом на кінець 1930-х рр. [6].</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Фото: мітинг у Запоріжжі на початку будівництва Дніпрогесу, 1927 р. 2. Таблиця-схема очікуваних показників для України. 3. Уривок із джерела. Фото: металургійний комбінат у Запоріжжі. 4. Малюнок-схема. 5. Графік співвідношення. 6. Графік співвідношення.
4	<p><u>Колективізація:</u></p> <p>Продаж зерна за кордон як основне джерело фінансування розбудови важкої промисловості в СРСР [1]. Курс на „суцільну колективізацію” сільського господарства: ідеологічна мета й потреба збільшення надходжень зерна [2]. Селянський опір колективізації [3]. Боротьба з заможними селянами („куркулями”) як основною перешкодою на шляху колективізації [4]: «розкуркулення» [5] та депортації на північ Росії („на Соловки”) [6]. Безпосередні наслідки колективізації: зменшення посівних площ і скорочення поголів'я худоби [7].</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Діаграма експорту. Фото з Одеського порту. 2. Агітаційний плакат. Діаграма колективізації українського села у 1930–1932 рр. 3. Ліхтарик: оповідь про „бабські бунти”. Діаграма терактів проти представників влади. 4. Плакат; карикатури. 5. Фото: сім'ю куркуля виганяють з двору. 6. Цифрова таблиця виселень. Ліхтарик: оповідь про статус „спецпоселенців”. 7. Діаграма.
5	<p><u>Голодомор:</u></p> <p>Загальна характеристика соціальних і політичних причин голоду в Україні 1932–1933 рр. Надзвичайні хлібозаготівельні комісії; «Закон про п'ять колосків» [1]. Діяльність органів ДПУ та місцевих активістів по конфіскації продовольства у селян [2]. Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У про занесення на „чорну дошку” сіл, які не виконали плану хлібозаготівлі [3]: контроль за переміщенням населення [4]; загороджувальні загани для перешкоджання виїзду селян з охоплених голодом регіонів [5]. Трагедія голоду по селах [6]. Замовчування голоду на Заході [7]. Заборона на поширення інформації про голод в СРСР як причина труднощів із встановленням загальної кількості жертв. Сучасні інтерпретації людських втрат під час Голодомору, вшанування пам'яті загиблих [8].</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ліхтарик: виклад змісту закону. 2. Уривок зі спогадів учасника рейдів (за Конквестом). 3. Уривок тексту постанови. 4. Ліхтарик: оповідь про запровадження „внутрішніх паспортів”. 5. Малюнок-схема з позначенням зон Голодомору. 6. Фото. Уривки зі спогадів. 7. Ліхтарик: оповідь про Уолтера Дуранті. 8. Фото: меморіал пам'яті жертв Голодомору.
6	<p><u>Повсякденне життя:</u></p> <p>Зростання української частки населення міст за</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Діаграма.

	рахунок утікачів із села [1], труднощі адаптації селян до міського способу життя. Міський побут робітництва та інтелігенції. [2]. Творення усередненої „радянської людини”: уніфікація одягу різних груп населення [3]. Карткова система розподілу продовольства й товарів широкого вжитку [4] на тлі привілеїв партноменклатури [5]. Пропаганда культу „героїчної праці” й матеріальне заохочення соцзмагання [6]. Подальше збільшення обсягу і сфер застосування жіночої праці [7], забезпечення умов для цього: дитячі садки та ясла. Шпигуноманія [8]. Моральний клімат суспільства: мовчанка як стратегія виживання [9].	2. Фото: святкування Нового року у київській сім’ї. 3. Фото. 4. Ліхтарик: оповідь про наповненість картки. 5. Фото: на відпочинку в урядовому санаторії. 6. Фото Олексія Стаханова з довідкою. 7. Репродукція картини Рязького «Колгоспниця-бригадир», 1932 р. 8. Ліхтарик: оповідь про депортацію німецьких селян з півдня України в Поволжя та Казахстан. 9. Уривок зі спогадів.
7	<u>Узагальнення</u>	
8	<u>Резервний час</u>	
	<u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей; <u>Завдання</u> , зорієнтовані на самостійний критичний аналіз та засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.	
	<u>Тема IV. Західна Україна у міжвоєнний період (8 год.)</u>	
1	<u>Влада і суспільство:</u> Порівняльне представлення відмінностей у політиці урядів Польщі, Румунії і Чехо-Словаччини щодо національних меншин. Асиміляційні заходи польського уряду; „санація” і „пацифікація” [1]; неуспішні спроби українсько-польського порозуміння в Галичині та на Волині у 1930-х рр. [2]. Період „стану облоги” на Буковині та відносно пом’якшення румунських асиміляторських тенденцій у 1930-х рр. [3]. Ліберальна національна політика Чехо-Словаччини в Підкарпатській Русі (Закарпатті) [4]. Розбудова структур громадянського суспільства: кооперативний, жіночий і молодіжний спортивний рухи в Галичині [5]; українські об’єднання вчителів і студентської молоді Закарпаття [6]; молодіжний рух на Закарпатті [7]. Єврейський сіоністський рух. Мовне та політичне розмаїття преси [8].	1. Уривок зі спогадів. Фото. 2. Фото Генрика Юзевського з довідкою. 3. Уривки з відповідних джерел. 4. Фото Томаша Масарика з біографією. 5. Фото Мілени Рудницької з біографією. Фото: спортивне свято в Стрию, 1931 р. 6. Ліхтарик: оповідь про з’їзд. 7. Ліхтарик: оповідь про „Пласт”. 8. Графік чисельності пресових органів по трьох країнах. Фотоколлаж заголовків різномовних газет у Львові.
2	<u>Економічне становище:</u> Порівняння відмінностей у господарському розвитку Польщі, Румунії і Чехо-Словаччини [1]. Особливості земельних реформ у кожній із країн [2]. Модернізація агрокультури та розвиток сільськогосподарських інфраструктур у Закарпатті [3]; відсталі форми	1. Графік співвідношень промисловості й аграрного сектору. 2. Графічне представлення розмірів селянського землеволодіння.

	господарювання у Галичині, на Волині та Буковині [4]. Кампанія польського уряду з надання землі в Галичині та на Волині польським ветеранам („осадникам”) [5]. Наростання безробіття в роки Великої депресії [6]; перенаселеність сіл та нестача землі як поштовх до нової хвилі заробітчанської еміграції в Канаду, США й Аргентину [7]. Особливості єврейської еміграції до США і Палестини [8].	3. Діаграма. Фото. 4. Фото: жнивує волинська родина, 1930-ті рр. 5. Таблиця з цифрами. Малюнок-схема густіших зон осадництва. Фото. 6. Фото: євреї за роботою в каменоломні на Волині, 1930-ті рр. 7. Ілюстрація: оголошення пароплавної компанії про рейси. Діаграма виїздів. 8. Фото.
3	<u>Політична активність і міжнаціональні стосунки:</u> Політичні орієнтації більших партій [1]. Курс на „органічну працю” в діяльності Українського національно-демократичного об’єднання (УНДО) [2]; українські, польські та єврейські партії націонал-комуністичного спрямування [3]; групи радянофільської орієнтації [4]. Українська національна партія на Буковині [5]. Депутати від українських партій у парламентах Польщі, Чехо-Словаччини та Румунії [6]. Зміцнення українських політичних сил у Підкарпатській Русі, символічне проголошення автономії Карпатської України [7] та її окупація угорцями [8]. Загострення українсько-польського антагонізму [9]. Наростання антисемітських настроїв [10].	1. Графічне представлення. 2. Фото Дмитра Левицького з біографією. 3. Ліхтарик: оповідь про КПЗУ. 4. Фото Антона Крушельницького з біографією. 5. Фото Володимира Залозецького з біографією. 6. Графічне представлення. 7. Фото Августина Волошина з біографією. 8. Ліхтарик: оповідь про збройний опір Карпатської Січі. Фото. 9. Уривок із спогадів. 10. Ліхтарик: оповідь про „лавкове гетто” у Львівському університеті.
4	<u>Радикальний націоналістичний рух:</u> Специфіка радикальних націоналістичних ідеологій у міжвоєнній Європі (суголосно з підручником всесвітньої історії), українська версія такої ідеології („інтегральний націоналізм”) [1]: культ самопосягати в боротьбі за українську державність, гасло „Нація понад усе” [2]. Діяльність молодіжних підпільних осередків Української військової організації (УВО) та перший Конгрес українських націоналістів, де вони об’єдналися в Організацію українських націоналістів (ОУН) [3]. Засада вождизму в організаційній структурі, конспіративні методи та практики діяльності ОУН: теракти, підпали й експропріації [4]. Конфлікт у проводі ОУН, розлам організації на поміркованішу й радикальну течії [5].	1. Пояснення поняття «інтегральний націоналізм». 2. Фото Дмитра Донцова з біографією. Текст Декалогу. 3. Фото Євгена Коновальця з біографією. Фото обкладинки часопису «Розбудова Нації». 4. Ліхтарик: оповідь про вбивство Броніслава Перацького. Фото Степана Бандери з біографією. 5. Фото Андрія Мельника з біографією.
5	<u>Церковно-релігійне життя:</u> Позиція Греко-Католицької Церкви щодо українсько-польських конфліктів і терористичних акцій ОУН [1]; освітне	1. Фото Андрея Шептицького з біографією. 2. Фото будівлі.

	зміцнення церкви: заснування Львівської Богословської академії [2]. Проголошення автокефалії Православної Церкви в Польщі [3]; статус християнських конфесій за конкордатом Польщі з Ватиканом [4]. Маніпулятивна політика польського уряду в церковній сфері: підтримка православного русофільського руху на Лемківщині й репресивні антиправославні акції на Холмщині [5]. Українське православне населення Буковини у Румунському патріархаті [6]; створення Празької православної архієпископії у Чехо-Словаччині [7]. Юдейські громади в Західній Україні: між секуляризацією і збереженням конфесійної відособленості [8].	3. Фото митрополита Діонісія (Валединського) з біографією. 4. Графік чисельності вірних християнських конфесій у Другій Речі Посполитій. 5. Малюнок-схема територій Лемківщини й Холмщини. Ліхтарик: оповідь про закриття храмів на Холмщині. Фото лемківського й холмського храмів. 6. Фото будівлі. 7. Графік чисельності вірних християнських конфесій на Закарпатті. 8. Фото.
6	<u>Освіта, наука і мистецька культура:</u> Заходи з денаціоналізації українського шкільництва в Польщі та Румунії [1]. Таємний Український університет у Львові [2] та мережа приватних навчальних закладів «Рідна школа». Різноструменні течії у єврейському шкільництві [3]. Діяльність Наукового Товариства ім. Шевченка та його міжнародні зв'язки [4]. Освітньо-наукові заклади, засновані емігрантами з підрадянської України: Український вільний університет у Празі [5]; Український науковий інститут у Варшаві [6]. Видатні західноукраїнські митці міжвоєнного періоду [7]; стильове розмаїття літератури [8]; модерністське малярство [9].	1. Уривок із румунського джерела. 2. Фото: на занятті в таємному університеті. 3. Фото. 4. Ліхтарик: оповідь про обрання дійсними членами НТШ Альберта Ейнштейна і Макса Планка. 5. Таблиця-схема числа студентів і професорів. 6. Фотоколлаж обкладинок видань. 7. Сценічне фото Соломії Крушельницької з біографією. 8. Фото Ігоря-Богдана Антонича, Євгена Маланюка та Уласа Самчука з біографіями. Вірш Антонича. 9. Ліхтарик: оповідь про Бруно Шульца і його малюнок.
7	<u>Узагальнення</u>	
8	<u>Резервний час</u>	
	<u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей; <u>Завдання</u> , зорієнтовані на самостійний критичний аналіз та засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.	
	<u>Тема V. Україна у роки Другої світової війни (9 год.)</u>	
1	<u>Початок Другої світової війни і радянізація Західної України (1939–1941 рр.):</u> Радянсько-німецька домовленість щодо української території у пакті Молотова-Рібентропа [1]. Напад нацистської Німеччини на	1. Відповідний уривок із пакту. Фото: підписання пакту. 2. Фото: підрозділи німецьких

	<p>Польщу [2]; вторгнення Червоної армії до Галичини й Західної Волині [3] і його легітимація Народними Зборами у Львові [4]. Приєднання Галичини, Волині та Північної Буковини до УРСР. Національна та соціальна політика на приєднаних теренах: заборона громадських організацій та вільної преси; кампанія „деполонізації” [5]; запровадження карткової системи постачання [6]. Примусові виселення з прикордонних районів; початок репресій серед українців та поляків [7]. Зміна ставлення мешканців до радянського режиму: від у цілому приязної зустрічі до ворожості [8].</p>	<p>військ на марші. 3. Фото: перехід радянсько-польського кордону Червоною армією. 4. Радянський плакат. Фото Кирила Студинського з біографією 5. Ліхтарик: оповідь про перейменування Львівського університету. Фото. 6. Фото: хлібна картка 1940 р. 7. Ліхтарик: оповідь про процес 59-ти; уривок із вироку. 8. Уривок із агентурного донесення.</p>
2	<p><u>Початок німецько-радянської війни:</u> Вторгнення військ Німеччини та Румунії на радянську територію [1]. Мобілізаційні заходи літа 1941 р.: евакуація населення та матеріальних цінностей [2]; руйнування промислових об'єктів [3], транспортної інфраструктури і житлового фонду [4]; мінування культурних об'єктів [5]. Масове винищення політв'язнів під час евакуації [6]. Бойові дії на південно-західному та південному напрямках [7]; оборона Києва, Одеси, Севастополя і Керчі, бої під Харковом [8]. Оточення та розгром з'єднань Червоної армії в перші місяці війни [9], головні причини поразок [10].</p>	<p>1. Малюнок-схема наступу німецької армії на українських фронтах. Фото бомбардування.. 2. Фото. Таблиця-схема числа евакуйованого населення. 3. Фото. 4. Фото зруйнованого Хрещатика. 5. Ліхтарик: оповідь про долю Успенського собору Києво-Печерської лаври. Фото: руїни собору. 6. Фото: мешканці Львова виносять тіла в'язнів. 7. Малюнок-схема основних боїв. 8. Фото. 9. Таблиця-схема втрат і числа полонених. Кадр німецької кінохроніки: вервечка полонених. 10. Графік співвідношення сил і техніки.</p>
3	<p><u>Окупаційний режим та колаборація:</u> Плани Гітлера щодо України [1]. Окупаційний адміністративний устрій: Генеральна Губернія, Райхскомісаріат Україна, Південна Україна під владою Румунії [2]. Органи влади на місцях, запровадження німецького «нового порядку» [3]. Економічна політика окупаційної влади: виробництво для потреб армії, збереження колгоспів, натуральне оподаткування та примусові роботи. Вивіз молоді в Німеччину: «остарбайтери» [4]. Нацистська расова політика: єврейські облави, створення гетто [5] та перша хвиля винищення євреїв [6]; винищення циган і душевнохворих.</p>	<p>1. Вибірка цитат. 2. Карта-схема. 3. Плакат. Фото: німецьке оголошення. Фото: німецька комендатура. 4. Таблиця-схема чисельності остарбайтерів з України. Фото. Уривок зі спогадів. 5. Фото єврея з зіркою Давида. 6. Ліхтарик: оповідь про Бабин Яр. Фото. 7. Пояснення поняття «колаборація».</p>

	Колабораціонізм [7]: співпраця з окупантами задля виживання та з антирадянських переконань [8]. Українці в допоміжній поліції [9] та в національних підрозділах збройних сил Німеччини [10]; дивізія «Галичина» [11].	8. Уривок зі щоденника Аркадія Любченка. 9. Фото. 10. Ліхтарик: оповідь про Російську визвольну армію Власова із вказанням числа в ній українців. 11. Плакат із закликом вступати до дивізії. Ліхтарик: оповідь про її участь у бойових діях. Фото дивізійників.
4	<u>Опір окупантам. Контрнаступ Червоної армії та звільнення України:</u> Розгортання радянського підпілля на окупованих територіях. Організація та матеріальне забезпечення партизанських загонів і з'єднань [1]. Диверсійна діяльність і рейди партизан [2]. Дискусійний характер оперативної важливості та виправданості партизанського руху з огляду на несуттєві втрати противника й масштаб репресивних заходів окупаційних влад проти мирного населення в зоні партизанських дій [3]. Розгортання контрнаступу Червоної армії та витіснення окупантів з Харкова, Донбасу й Києва [4]. Бойові операції на Наддніпрянщині [5], Волині [6], в Західній Україні та Закарпатті [7].	1. Карта-схема зони партизанських дій. Фото Сидора Ковпака, Тимофія Строкача і Олексія Федорова з довідками. 2. Малюнок-схема рейдів. Фото з партизанського побуту. 3. Перелік спалених німцями сіл. Фото каральної акції. 4. Малюнок-схема розгортання наступу. Фото. 5. Ліхтарик: оповідь про Корсунь-Шевченківську битву. Кадри з кінохроніки. 6. Ліхтарик: оповідь про Рівненсько-Луцьку операцію. Фото. 7. Фото: встановлення бійцями прикордонного стовпа з написом „СРСР”.
5	<u>ОУН і УПА в боротьбі за самостійну Україну:</u> Проголошення Української держави у Львові 30 червня 1941 р. [1]; арешт німецькою владою провідників цієї акції [2]. Створення «похідних груп» ОУН, розгортання мережі антинацистського націоналістичного підпілля в Україні [3]. Утворення Української Повстанської Армії, її антинімецькі партизанські дії на Волині й Поліссі [4]. Наступ Червоної армії та переміщення центру опору в Галичину, розгортання партизанської війни з радянськими каральними загонами [5]. Бойова структура УПА: військові ранги та звання [6]; пропагандистська преса [7]; дискусії довкола чисельності вояків УПА. Напрямок у взаєминах з польською партизанською Армією Крайовою; українсько-польський збройний конфлікт на Волині, Холмщині та в Галичині: причини, наслідки й жертви серед мирного населення [8].	1. Уривок із тексту Акта. Фото Ярослава Стецька з біографією. 2. Фото: концтабір Заксенгаузен. 3. Фото Олега Ольжича та Олени Теліги з біографіями. 4. Фото Тараса Бульби-Боровця з біографією. 5. Фото Романа Шухевича з біографією. 6. Схема. 7. Фотоколаж обкладинок. Малюнки Ніла Хасевича. 8. Ліхтарик: оповідь про „Волинську трагедію”. Фото. Оповідь про дискусії щодо числа жертв.
6	<u>Людина на фронті і в тилу:</u> <u>жорстоке повсякдення війни:</u>	

	<p>Фронтові будні: у боях, на відпочинку [1] і в госпіталях [2]; неафішований бік війни: штрафбати й загороджувальні загопи [3]. Нелюдські умови виживання у таборах для військовополонених: голод і хвороби [4]. Умови життя в тилу: біженці [5], голод, бомбардування, бездомність внаслідок руйнації жител [6], деморалізація внаслідок страху за власне життя [7]. Трагедія Голокосту [8]. Умови життя в евакуації: жіноча й підліткова праця за нормами воєнного стану [9]; напівголодні дитячі будинки [10]. Тиск радянської та німецької пропаганди [11].</p>	<p>1. Документальний кінокадр: атака. Фото: концерт для бійців. Уривки з солдатських листів. 2. Фото. 3. Таблиця-схема числа штрафбатів на українських фронтах. 4. Фото: розстріл полонених. Фото концтабору. 5. Фото. 6. Фото. 7. Уривок зі спогадів з оповіддю про пасивних спостерігачів єврейських облав. 8. Таблиця з цифрами жертв. Уривок із спогадів. Фото. 9. Фото. 10. Уривок зі спогадів Крикуна. 11. Листівки; плакати й карикатури.</p>
7	<p><u>Жертви і підсумок війни:</u> Загальні демографічні втрати України у роки Другої світової війни: загиблі на фронтах і в таборах для військовополонених; жертви Голокосту; жертви «Волинської трагедії» [1]. Депортація татар із Криму [2]. Дискримінація мешканців окупованих територій в СРСР, репресії щодо «остарбайтерів» і військовополонених після завершення війни. Руйнація господарства та економіки України [3]. Україна в повоєнному облаштуванні Європи за рішеннями Ялтинської і Потсдамської конференцій [4]: домовленість про західний кордон УРСР після приєднання Закарпаття [5]. Внесок України у перемогу антигітлерівської коаліції.</p>	<p>1. Графік. 2. Уривок із розпорядження. Таблиця-схема числа депортованих. Ліхтарик: оповідь про статус „спецпоселенців”. 3. Графік. Фото. 4. Фото: перемовини в Ялті. 5. Карта-схема.</p>
	<p><u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей; <u>Завдання</u>, зорієнтовані на самостійний критичний аналіз та засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.</p>	
8	<p><u>Узагальнення:</u> Спірні моменти в історичній пам’яті українців, поляків та євреїв про Другу світову війну та перші повоєнні роки. Увічнення пам’яті героїв та жертв війни; повернення замовчуваної в СРСР пам’яті про Голокост і Волинську трагедію. Дискусії над сучасними інтерпретаціями війни.</p>	
9	<p><u>Резервний час</u></p>	

**12-й клас «Історія України: 1945-2010 роки»
(6 тем [70 год.])**

№№ тем і уроків	Описова частина	Пояснення понять, додаткова оповідь, карти і малюнки-схеми, уривки з джерел, графічний та ілюстративний матеріал
	Вступ (1 год.)	
	Загальна характеристика повоєнного періоду: усталення сучасного територіального обшину України, входження УРСР до складу ООН; поява ядерної зброї та нові чинники глобального домінування. Холодна війна і формування двополосного світу; гонка озброєнь та її негативні наслідки для економіки СРСР. Науково-технічна революція і поступ економіки Заходу, творення об'єднаної Європи. Системна криза СРСР та «соціалістичного блоку» як поштовх до розпаду Радянського Союзу. Незалежна Україна у посткомуністичній Європі. Розширення НАТО та новий формат системи європейської безпеки. Глобальні виклики сучасності.	
	Тема І. Повоєнне десятиліття (11 год.)	
1	<p align="center"><u>Зміни в територіальному обширі України. „Обміни населенням”, депортації та демографічна ситуація:</u></p> <p>Нові кордони України із західними сусідами [1]. „Обміни населенням” між Польщею і Чехо-Словаччиною та УРСР [2]. Депортації до Сибіру осіб, що перебували на примусових роботах у Німеччині, та людей, звинувачених у співпраці з німецькими окупантами і в підтримці УПА [3]. Внутрішні міграційні процеси в Україні й доплив робочої сили з Росії: загальний напрям демографічних змін [4]. Входження Кримської області до складу УРСР; національна структура населення повоєнного Криму [5]. Чисельність населення та адміністративний поділ української території станом на середину 1950-х рр. [6].</p>	<p>1. Малюнок-схема. 2. Графік із вказанням числа переселених. Фото. 3. Графік із вказанням числа депортованих. 4. Діаграма. 5. Графік етнічного складу. Фото: повоєнне кримське село. 6. Карта-схема областей.</p>
2	<p align="center"><u>Важка ціна відбудови:</u></p> <p>Повоєнна відбудова енергетичних об'єктів [1], шахт Донбасу [2] та металургійного комплексу [3]. Перехід економіки України на мирні рейки [4]. Відновлення міської інфраструктури [5] і мережі транспортних сполучень. Роль репарацій у відновленні економіки. Використання праці військовополонених, брак трудових ресурсів [6]. Жіноча й дитяча праця у налагодженні сільського господарства [7]. Посуха та завищені</p>	<p>1. Фото: відбудова Дніпрогесу, 1946 р. 2. Фото. 3. Фото. 4. Діаграма. 5. Фото: відбудова Хрещатика, 1948 р. 6. Ліхтарик: оповідь про штрафні бригади у колгоспах.</p>

	держпоставки як причина голоду 1946–1947 рр. [8].	7. Фото. 8. Малюнок-схема охоплених голодом регіонів. Фото.
3-4	<p><u>Повторна радянізація: ідеологічні акценти й політичні процеси:</u></p> <p>Відновлення партійно-державних структур [1]. Зміна статусу УРСР у контексті розширення прав союзних республік; конституційний устрій УРСР, повноваження виконавчої влади та локальної адміністрації [2]. Компартійна верхівка: атмосфера взаємної недовіри [3]. Радянізація західних областей України в сфері управління; кампанія колективізації тутешнього села [4]. Ліквідація Української Греко-Католицької Церкви [5]. Львівський собор 1946 р. та його рішення, доля ієрархів і священників ліквідованої Церкви [6]; антицерковна пропаганда [7]. Останні роки правління Сталіна: очікування чергових „чисток” в Україні.</p>	<p>1. Таблиця-схема підпорядкування.</p> <p>2. Фото: Лазар Каганович і Микита Хрущов у Києві, 1947 р.</p> <p>3. Уривок із мемуарів.</p> <p>4. Таблиця-схема з цифрами. Фото.</p> <p>5. Уривок листа Хрущова Сталіну про організацію роботи з ліквідації УГКЦ.</p> <p>6. Фото: митрополит Йосиф Сліпий на засланні; біографія Сліпого.</p> <p>7. Уривок із Ярослава Галана.</p>
5-6	<p><u>Збройний опір радянському режимові:</u></p> <p>Діяльність націоналістичного підпілля та загонів УПА в західних областях України: між самовідданим героїзмом і жорстокістю [1]. Боротьба репресивно-каральної системи СРСР проти українського визвольного руху: бойові операції [2] та депортації співчуваючих до Сибіру [3]. Згорання діяльності УПА та підпілля ОУН в Україні. Рейди УПА поза межі України: військово-політичний та ідейно-пропагандистський аспекти [4]. Збройні дії УПА на Закерзонні [5]. Операція «Вісла»: ініціатори, причини, перебіг, наслідки [6]. «Спецпоселенці»: чисельність і розселення окремих груп „спецпоселенців” із Західної України [7]. Участь українців у повстаннях в таборах ГУЛАГу 1953–1954 рр. [8].</p>	<p>1. Фото Романа Шухевича і Василя Кука з біографічними довідками.</p> <p>2. Фото з коментарем.</p> <p>3. Уривок зі спогадів.</p> <p>4. Уривки з відповідних джерел.</p> <p>5. Малюнок-схема Закерзоння. Фото: загін УПА на Лемківщині.</p> <p>6. Графік з вказанням числа осіб, переселених на захід Польщі й тих, що виїхали до УРСР. Фото.</p> <p>7. Уривок зі спогадів.</p> <p>8. Малюнок-схема. Фото.</p> <p>9. Уривок із Соженіцина. Уривок зі спогадів.</p>
7-8	<p><u>Культура та наука в лещатах ідеології:</u></p> <p>Загальносоюзні ідеологічні кампанії та їх прояви в Україні: боротьба з „космополітами” [1]; «Ждановщина» [2]; кампанія боротьби з „буржуазним націоналізмом” 1951-1952 рр. [3]. Література й мистецтво під страхом звинувачень у формалізмі та „безідейності”, zagrożене становище творчої інтелігенції [4]. Формування доктрини «Великої перемоги», пропагованої через кінопродукцію [5]. Волонтаризм у керуванні наукою: «лисенківщина», розгром генетики та нападки на кібернетику. Обов’язковість принципу „партійності” в гуманітарних і суспільних науках; утвердження концепції ролі Росії у зближенні радянських народів. Міфологізація</p>	<p>1. Ліхтарик: оповідь про антиєврейські чистки.</p> <p>2. Уривок із якоїсь із постанов.</p> <p>3. Уривок із протоколу відповідних зборів або в Інституті історії, або в якійсь іншій науковій чи культурній установі.</p> <p>4. Фото Олександра Довженка з біографією. Уривок зі щоденника Довженка.</p> <p>5. Перелік фільмів; кадри з пропагандистських фільмів.</p> <p>6. Репродукція картини Хмелька „Навіки разом” із коментарем.</p>

	історії українсько-російських стосунків напередодні відзначення 300-ліття Переяславської ради [6]. Зміни в шкільництві: розгортання мережі ремісничих училищ і фабрично-заводських шкіл [7]; створення нових педінститутів для заповнення браку вчительських кадрів; запровадження обов'язкової 7-річної освіти й започаткування системи вечірньої та заочної освіти [8].	Уривок із „Тез про возз'єднання”. 7. Фото. 8. Фото: у вечірній школі.
9	<u>Повсякдення повоєнних років:</u> Умови життя міських та сільських мешканців: брак продуктів і товарів першої необхідності; функціонування карткової системи [1]; житлова проблема по містах; мізерна оплата роботи колгоспників за „трудоднями” й обкладення непосильними податками сільського населення [2]. Воєнний спадок в одязі [3]. Спалах побутової злочинності та бандитизму [4]. Труднощі адаптації переселенців із Західної в Центральну Україну: господарсько-побутове облаштування, культурний та психологічний аспекти [5]. Стратегії виживання населення західних областей в умовах протистояння радянської влади та ОУН і УПА [6].	1. Ліхтарик: перелік продуктів на картку. 2. Таблиця-схема з переліком податків. Фото повоєнного села. 3. Підбірка фотографій цивільних людей у військовому одязі. 4. Ліхтарик: оповідь про якусь із банд. 5. Фото: переселенці у Миколаївській області. 6. Фото: у карпатському селі. Уривок зі спогадів.
10	<u>Узагальнення</u>	
11	<u>Резервний час</u>	
	<u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей; <u>Завдання</u> , зорієнтовані на самостійний критичний аналіз та засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.	
	<u>Тема II. Хрущовська відлига (10 год.)</u>	
1	<u>Лібералізація режиму після смерті Сталіна:</u> XX з'їзд КПРС і початок лібералізації суспільного життя [1]. Часткова реабілітація політичних в'язнів і репресованих [2], скорочення особового складу Радянської Армії. Ставлення українського населення та партійної верхівки до змін у політичному курсі [3]. Демонстративна «українізація» партійно-державного апарату [4]. Розширення чисельності й складу членів КПУ [5] та збільшення повноважень республіканських ЦК [6].	1. Фото Микити Хрущова з біографією. 2. Таблиця-схема з цифрами. Фото. 3. Уривок із мемуарів. 4. Фото Олександра Кириченка і Семена Стефаніка з біографічними довідками. 5. Графік. 6. Фото Миколи Підгорного з біографічною довідкою.
2	<u>Комуністична утопія в новій програмі КПРС:</u> Декларація про «повну і остаточну перемогу соціалізму» на XXI з'їзді КПРС; підготовка й ухвалення нової програми КПРС – «програми побудови комунізму» [1]. Утопійний характер нової програми та 7-річного плану економічного розвитку [2]. Пропагандистська кампанія із прищеплення уявлень про	1. Уривок програми. 2. Таблиця-схема із передбаченими тут цифрами. 3. Тогочасний плакат. 4. Тогочасний анекдот про пропагандистську обіцянку „перегнати Америку”. Кілька

	наближення комунізму [3]; реакція на цю пропаганду в масовій свідомості [4]. „Тихий переворот” у владній верхівці, усунення Микити Хрущова [5].	анекдотів про наближення комунізму. 5. Ліхтарик: оповідь про роль в усуненні Хрущова „дніпропетровського клану”.
3-4	<u>Суперечливі явища в економіці:</u> Диспропорція в господарському розвитку УРСР: високі темпи приросту у видобувній та важкій галузях [1] і відставання легкої та обробної галузей [2]. Перетворення України на всесоюзний центр важкої індустрії [3]; прискорений розвиток військово-промислового комплексу та вклад українських підприємств у початок освоєння космосу [4]. Кризові явища в командно-адміністративному управлінні економікою: спроби його реформування шляхом створення раднаргоспів та повернення до централізованого управління. Освоєння нових будівельних технологій і розгортання масового житлового будівництва: його переваги й вади [5]. «Кукурудзяна епопея» та її негативні наслідки для сільського господарства [6]. Збиткова кампанія освоєння цілинних земель [7]. Проекти «перетворення природи» без врахування екологічних наслідків [8]. Грошова реформа 1961 р. [9] й спричинене нею підвищення цін.	1. Діаграма. 2. Графік питомої ваги галузей. 3. Малюнок-схема концентрації відповідних підприємств. 4. Ліхтарик: оповідь про 1-й супутник і 1-й запуск космічного корабля та український вклад у це. Фото. 5. Фото: „хрущовка” початку 1960-х рр. 6. Фото: Євгенія Долинюк ділиться досвідом вирощування кукурудзи з пензенськими колгоспниками. 7. Таблиця-схема з вказанням числа участі в ній українців. Фото проводів на цілину. 8. Фото: будівництво Кременчуцької ГЕС. 9. Фото грошових знаків.
5-6	<u>Зміни у соціальній сфері та повсякденному житті:</u> Соціальні реформи середини 1950 – середини 1960-х рр.: підвищення соціальної захищеності громадян, зменшення податків, паспортизація і пенсійне забезпечення селян, скорочення робочого дня. Розвиток мережі закладів громадського харчування [1]. Матеріальний рівень життя: хронічний дефіцит товарів широкого вжитку, спекуляція [2]. Від комунального житла до квартир сімейного типу: черги на квартиру [3]. Модернізація повсякденного побуту: розвиток телебачення [4]; поява холодильників [6] і пральних машин. Специфіка радянської системи розподілу суспільних благ: привілеї партійної та державної номенклатури [6]. Форсована атеїстична кампанія, закриття храмів [7]. Ідеологічна кампанія пропагування „радянського способу життя” [9] та морального кодексу „будівника комунізму” [9] і зворотня хвиля молодіжного протесту: „стиляги”, джаз і рок-н-рол як прояви контркультури [10].	1. Ліхтарик: оповідь про кампанію створення „чайних”. 2. Ліхтарик: оповідь про черги. Фото. 3. Діаграма росту забезпечення житлом. Фото: переїзд новоселів. 4. Фото тодішнього телевізора. Ліхтарик: оповідь про перших київських дикторів; їх фото. 5. Фото тодішнього холодильника. 6. Фото: урядовий будинок відпочинку у Кончі-Заспі під Києвом. 7. Таблиця-схема з цифрами. Фото храму без хрестів. 8. Плакат. 9. Уривок із „Морального кодексу”. Плакат. 10. Карикатури на „стиляг”.
7-8	<u>Шістдесятництво: нові культурні орієнтири:</u> Явище „шістдесятництва”: загальна характеристика. Лібералізація культурного	1. Фотоколаж обкладинок видань Миколи Куліша, Миколи

	життя: послаблення ідеологічного тиску та вибіркоче повернення репресованих імен в літературний обіг [1]. Новий образ села в літературі [2]. Відкриття вікна у світ через переклади й публікації західних творів: середовище часопису „Всесвіт” [3]. Спалах молодих імен у поезії та літературній критиці: Микола Вінграновський, Іван Дзюба, Іван Драч, Ліна Костенко, Євген Сверстюк, Іван Світличний, Василь Симоненко, Василь Стус [4]. «Шістдесятництво» в малярстві: Алла Горська [5]. Українське поетичне кіно: Сергій Параджанов [6]. Гуртування шістдесятників у київському Клубі творчої молоді [7] та львівському клубі „Пролісок” [8]. Поява перших самвидавців. Есей Івана Дзюби „Інтернаціоналізм чи русифікація” як віддзеркалення поглядів шістдесятників на переоблаштування суспільства [9].	Зерова та Євгена Плужника. 2. Фото Григора Тютюнника з довідкою. 3. Фото Миколи Лукаша з довідкою. Якесь із епіграм Лукаша. 4. Фотоколаж портретів. 5. Фото Алли Горської з біографічною довідкою. Репродукція: ескізи вітражів у Київському університеті. 6. Фото Сергія Параджанова з біографічною довідкою. Кадр із „Тіней”. Ліхтарик: оповідь про тріумф фільму на міжнародній арені. 7. Фото Леся Танюка з біографічною довідкою. 8. Фото братів Горинів з довідкою. 9. Фото самвидавівського варіанту. Уривок із праці.
9	<u>Узагальнення</u>	
10	<u>Резервний час</u>	
	<u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей; <u>Завдання</u> , зорієнтовані на самостійний критичний аналіз та засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.	
	<u>Тема III. Радянська Україна „доби застою” (середина 1960-х середина 1980-х років) (14 год.)</u>	
1	<u>Населення України: динаміка змін:</u> Уповільнення темпів природного приросту, старіння населення [1]. Політика зближення народів СРСР: спрямування трудових ресурсів з інших радянських республік в Україну та вплив українців за її межі [2]; вихідці з України на ключових будовах Радянського Союзу [3]. Урбанізаційні процеси та зростання числа мешканців міст [4]; етнічний склад великих міст [5], їх прогресуюча русифікація. Загальні зміни в соціальній та національній структурі населення [6].	1. Графік. 2. Таблиця-схема з цифрами. 3. Фото: українські робітники на монтажі бурового устаткування в Тюменській області. 4. Діаграма. Фото будівництва житлового кварталу в Сумах. 5. Графіки для Києва, Харкова, Львова, Донецька й Одеси. 6. Діаграма.
2-3	<u>Стосунки республіканської влади з центром.</u> <u>Економічна ситуація:</u> Чотириступенева ієрархія державності в СРСР, Україна як «друга серед рівних» республік. Українці в складі Президії ЦК КПРС (з 1966 р. Політбюро) [1]; «територіальний патріотизм» української партійної та державної верхівки: Петро Шелест і спроби автономного курсу	1. Графік. 2. Фото Петра Шелеста з біографією. Ліхтарик: оповідь про його книгу «Україна наша радянська». 3. Фото Володимира

	українського керівництва [2]. Усунення Шелеста, посилення бюрократичного централізму за Володимира Щербицького [3]. Кадрові зміни в партійному та державному апараті УРСР, зміцнення позицій республіканського КДБ та апарату керування ідеологією [4]. Нова Конституція УРСР (1977 р.). Світова енергетична криза 1970-х років та її наслідки в СРСР та Україні; господарство УРСР наприкінці 1970-х – на початку 1980-х рр.: диспропорції в розвитку галузей промисловості [5]; домінування військово-промислового комплексу і дефіцит товарів широкого вжитку [6]; прогресуюча збитковість сільського господарства [7].	Щербицького з біографією. 4. Ліхтарик: оповідь про одіозну постать Валентина Маланчука. 5. Графік. 6. Фото черги. 7. Діаграма.
4-5	<u>Суспільство «добі застою»: ілюзія стабільності й подвійна мораль:</u> Ключові постаті «добі застою» [1]. Розбудова державного патерналізму: система соціального захисту в освіті, охороні здоров'я та житловій політиці [2]. Штучне заниження цін на продукти й товари першої необхідності. Апологія радянського благополуччя у візуальній пропаганді [3]; пропагування через засоби масової інформації відчуття впевненості у завтрашньому дні [4]. Використання болючої пам'яті про війну для прищеплення негативного образу „імперіаліста - палія війни” [5], система обмежень на контакти із західним світом. Лицемірний характер суспільної моралі: гасло рівності усіх членів суспільства та розквіт побутових привілеїв і кар'єрних можливостей панівної верхівки [6]. Лицемірне ставлення до „народного майна”: декларації і масове розкрадання [7]. Фальшивий інтернаціоналізм: гасла „братерської солідарності трудящих” і прихований антисемітизм [8]. Подвійне життя пересічного українця: членство в комсомолі та компартії як необхідна умова професійної кар'єри та антирадянські „кухонні розмови”; розквіт антирадянського анекдота [9].	1. Фото Леоніда Брежнєва з біографією. Фото: Щербицький і Брежнєв серед піонерів. 2. Малюнок-схема найвідоміших оздоровчих закладів. 3. Відповідний плакат. 4. Фото: збирання врожаю в колгоспі «Широкий» на Донеччині. 5. Карикатури „паліїв війни”. 6. Ліхтарик: оповідь про кар'єру когось із дітей апаратників. 7. Карикатура „несуна”. 8. Ліхтарик: оповідь про неписані антиєврейські тенденції на вступних іспитах до вузів. 9. Ліхтарик: кілька анекдотів про Брежнєва та Політбюро.
6-8	<u>«Незгодні»: дисидентський рух:</u> Перші прояви опору: Українська Робітничо-Селянська Спілка та ідея „повернення до справжнього марксизму” [1]; підпільні опозиційні групи в Західній Україні: орієнтація на традиції ОУН-УПА. Розгортання протестного руху в 1960-х рр., його ідейні засади та форми [2]. Перша хвиля арештів шістдесятників [3], протести й виступи на захист арештованих [4]. Активізація опозиційного руху в другій половині 1960-х - на початку 1970-х рр.: культурні й політичні	1. Фото Левка Лук'яненка та Івана Кандиби з біографіями. 2. Уривок із доповідної записки голови КДБ Семичасного про розповсюдження антирадянських листівок у першій половині 1965 р. 3. Таблиця-схема з іменами. 4. Фото Василя Стуса з біографією. 5. Фото В'ячеслава Чорновола з

	<p>вимоги дисидентів [5], започаткування самвидавівського журналу «Український Вісник» [6]. Ухвала Політбюро ЦК КПРС про боротьбу з „антирадянщиною”, „буржуазним націоналізмом” і самвидавом та спровокована нею репресивна кампанія 1972-1973 рр.: масові арешти серед української інтелігенції [7], кампанія боротьби з „ідеологічними помилками” в гуманітарній науці й літературі [8]. Гельсинські угоди [9] й поява в СРСР нелегальних груп сприяння їх виконанню. Українська група сприяння виконанню Гельсинських угод: поєднання боротьби за права людини з національними вимогами [10]; група боротьби за право повернення депортованих кримських татар на батьківщину [11]. Релігійне дисидентство; Греко-Католицька Церква в підпіллі [12]. Форми покарання дисидентів [13]; кількість українців у загальному числі політв’язнів СРСР „добри застою” [14].</p>	<p>біографією. Уривок із його есе „Лихо з розуму”.</p> <p>6. Фото титульної сторінки.</p> <p>7. Уривок зі спогадів.</p> <p>8. Ліхтарик: оповідь про „чистки” в інститутах Академії наук та про негласну заборону друкування праць шельмованих авторів.</p> <p>9. Ліхтарик: виклад змісту.</p> <p>10. Фото Миколи Руденка з біографією.</p> <p>11. Фото Петра Григоренка з біографією. Уривок із відповідного джерела.</p> <p>12. Ліхтарик: оповідь про Комітет захисту УКЦ.</p> <p>13. Малюнок-схема таборів і таблиця-схема із вказанням строків ув’язнення та заслання.</p> <p>14. Графік.</p>
9-10	<p><u>Наука, освіта, культура:</u></p> <p>Диспропорції в розвитку науки: успіхи в галузі фундаментальних і точних наук [1] та участь українських науковців і інженерів в авіакосмічних програмах СРСР [2] на тлі стагнації і провінціалізації гуманітарних галузей. Наступ на академічні інститути гуманітарного профілю, „зміцнення” їх керівництва працівниками партійно-ідеологічного апарату [3]. Освітні реформи: запровадження обов’язкової 10-річної освіти, подальше розгортання закладів професійно-технічної освіти [4] та вечірнього й заочного навчання. Мовна політика в шкільництві: виопуклення ролі російської мови як засобу „міжнаціонального спілкування” та різке зменшення числа шкіл з українською мовою викладання [5]. Наступ русифікації у видавничій справі [6]. Штучна фольклоризація української мистецької культури [7]. Альтернативні напрями в українському живописі: офіційний і невизнаний живопис [8]. Розбіжні течії пісенної творчості [9]; стилістичні шукання в українській прозі [10]; продовження традицій українського „поетичного кіно” [11].</p>	<p>1. Ліхтарик: оповідь про інститути ядерної фізики, електрозварювання та кібернетики та. Фото.</p> <p>2. Ліхтарик: оповідь про Південмаш. Фото.</p> <p>3. Ліхтарик: оповідь про директорів Ін-ту історії Скабу й Кондуфора.</p> <p>4. Таблиця-схема з цифрами. Фото: учні профтехучилища на виробничій практиці.</p> <p>5. Діаграма.</p> <p>6. Діаграма падіння випуску україномовної літератури.</p> <p>7. Фото: «урядовий» концерт у палаці «Україна».</p> <p>8. Репродукції якоїсь картини з „героїкою праці” та роботи Івана Марчука.</p> <p>9. Фото Олександра Білаша та Володимира Івасюка з довідками.</p> <p>10. Фото Володимира Дрозда з довідкою.</p> <p>11. Ліхтарик: оповідь про фільм „Вавилон” Івана Миколайчука. Кадри з фільму.</p>
11-12	<p><u>Переваги й вади радянського ладу в повсякденні:</u></p> <p>Система соціального захисту: доступність</p>	<p>1. Уривок із якогось фейлетону.</p>

	закладів оздоровлення, відпочинку й громадського харчування, проте низький рівень обслуговування в них [1]. Хронічний дефіцит продуктів харчування як поштовх до появи „дач”: виділення дачних ділянок городянам [2]. Присадибні ділянки в сільській місцевості, їх роль у компенсації продовольчого дефіциту [3]; важка праця на присадибній ділянці та в колгоспі як реалії сільського життя; старіння сільського населення [4]. Насиченість ринку товарами легкої промисловості, проте їх низька якість [5]; притік якісніших імпортованих товарів і труднощі з їх здобуванням: спекуляція та продаж „з-під прилавка”. Типові меблі в житлах [6]. Переплетення елементів традиційного побуту з радянськими урочистими датами: відзначення радянських свят [7] нарівні з церковними [8]; охрещення дітей всупереч атеїстичній пропаганді, родинні й товариські застілля. Кіно як наймасовіша форма дозвілля [9]; клуби й клубна самодіяльність [10]. Молодіжна культура: орієнтація на західні музичні взірці [11] та західну моду в одязі й зачісках [12]. Релігійні практики віруючих: національні і місцеві відмінності.	2. Фото. 3. Графік торгового обігу. 4. Фото: покинуте село. 5. Фото якогось неоковирного виробу. 6. Фото. 7. Фото демонстрації на Жовтневі свята. 8. Фото. 9. Кіноафіша якогось популярного радянського фільму. 10. Фото. 11. Фото: виступ Вокально-інструментального ансамблю. 12. Фото.
13	<u>Узагальнення</u>	
14	<u>Резервний час</u>	
	<u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей; <u>Завдання</u> , зорієнтовані на самостійний критичний аналіз та засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.	
	Тема IV. Перебудова (10 год.)	
1-2	<u>Ідеологія і практики «перебудови»:</u> Стагнація комуністичних режимів, передумови і чинники «перебудови» в СРСР. Посилення кризових явищ в командно-адміністративній економіці [1]. Михайло Горбачов: «нове мислення» і політика «розрядки» [2]. Спроба «перебудови» соціалістичного господарства в СРСР. Економічна програма «прискорення» та її практичне втілення в Україні; проблеми й протиріччя процесу перетворень у другій половині 1980-х рр. Чорнобильська катастрофа: техногенні та соціальні причини [3]. Зниження рівня життя населення. Соціальні заворушення другої половини 1980-х рр.: наростання страйкового руху, створення перших страйкових комітетів [4].	1. Діаграма. 2. Фото Михайла Горбачова з біографією. Фото зустрічі Горбачова з Роналдом Рейганом. 3. Фото: зруйнований реактор. Уривок із якоїсь з офіційних статей про нібито незначний характер загрози. Фото: Чорнобиль – мертве місто. 4. Фото: шахтарський страйк на Донбасі влітку 1989 р.
3-4	<u>«Гласність» та лібералізація суспільного й культурного життя:</u> Причини уповільненого характеру	1. Фотоколаж обкладинок.

	<p>«перебудови» в Україні. Перші прояви «гласності» в офіційних ЗМІ, поява альтернативної самвидавницької преси [1]. Реабілітація репресованих та звільнення політичних в'язнів [2]. Чорнобильська катастрофа як каталізатор незадоволення: перші дозволені владою мітинги у Києві [3]. Пожвавлення громадської активності, формування перших політичних партій та громадських організацій [4]. Початок переосмислення історії радянської доби: товариство „Меморіал” [5]. Мовне питання: створення Товариства української мови. Релігійне відродження, вихід Греко-Католицької Церкви з підпілля та боротьба за її легалізацію [6]. Відродження соборницької ідеї, організація Ланцюга Злуки [7].</p>	<p>2. Фото: пікетування приміщення КДБ в Києві. 3. Фото. 4. Ліхтарик: оповідь про Український Культурологічний Клуб і Товариство Лева. 5. Фото: демонтаж пам'ятника Леніну у Львові. 6. Фото: демонстрація у Львові. 7. Фото: у «живому ланцюзі».</p>
5-6	<p><u>Радикалізація політичного життя:</u> Форми та вимоги національно-демократичного руху: Українська Гельсінська Спілка [1]; створення Народного Руху України за перебудову [2]. Відставка Володимира Щербицького, втрата КПРС монополії на владу; перехід частини партійної номенклатури на національні позиції. Вибори до Верховної Ради СРСР 1989 р. [3] та УРСР 1990 р. Політичний склад Верховної Ради України, обраної в 1990 р. [4], створення фракції „Народна Рада” в опозиції до компартійної більшості [5]. Студентська «революція на граніті» [6]. «Парад суверенітетів» в СРСР і ухвалення «Декларації про державний суверенітет України» [7].</p>	<p>1. Уривок із декларації. 2. Фото Івана Драча з біографією. Фото дискусії Драча й Мирослава Поповича з Леонідом Кравчуком на телебаченні. 3. Фото: Андрій Сахаров з українськими членами Міжрегіональної групи. 4. Графік політичного складу. 5. Фото Ігоря Юхновського з біографією. 6. Фото. 7. Текст декларації. Фото демонстрації.</p>
7-8	<p><u>Людський чинник «перебудови»:</u> <u>реалії повсякдення:</u> Погіршення продовольчого постачання наприкінці 1980-х рр. [1]. Від настороженої недовіри до очікування змін [2]; зростання політичної активності, участь у масових мітингах і демонстраціях [3]. Регіональна специфіка вимог: переважання гасел демократичних свобод у центрі, соціальних вимог на сході й національно-патріотичних вимог на заході [4]. Спалах інтересу до „білих плям” історії - заборонених доти постатей і подій та репресій сталінської доби [5]. Призвичаєння до нових форм економіки: „човникова” торгівля [6]; зародження приватного підприємництва; організація перших кооперативів та форми їх діяльності [7] і сприйняття населенням [8].</p>	<p>1. Фото: порожні прилавки продовольчого магазину. 2. Фото: Горбачов розмовляє з робітниками Львівського виробничого об'єднання «Електрон». 3. Діаграма кількості мітингів по великих містах. 4. Фото: мітинг у Харкові. 5. Фотоколлаж обкладинок видань. Діаграма росту накладів історичної продукції. 6. Фото „човника” з валізами. 7. Фото. 8. Уривок із джерела.</p>
9	<u>Узагальнення</u>	
10	<u>Резервний час</u>	

	<p><u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей;</p> <p><u>Завдання</u>, зорієнтовані на самостійний критичний аналіз та засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.</p>	
	<u>Тема V. Незалежна Україна (17 год.)</u>	
1-2	<p><u>Проголошення незалежності:</u></p> <p>Загострення політичного протистояння в СРСР: розбіжність підходів центру й компартійного керівництва республік щодо проекту нового союзного договору [1]. Спроба державного перевороту в СРСР: Серпневий путч [2]. Акт проголошення Незалежності України Верховною Радою [3]. Референдум 1 грудня 1991 р. [4], вибори першого Президента України [5]. Визнання Української держави у світі [6]. Утворення Союзу Незалежних Держав (СНД) [7]. Відмова України від ядерної зброї [8]. Створення українських збройних сил [9].</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ліхтарик: виклад змісту проекту нового договору. 2. Фото: У дні путчу. Кияни слухають радіоповідомлення з Москви. 3. Текст Акту. Фото: мітинг у Києві. 4. Таблиця-схема з цифрами. 5. Фото Леоніда Кравчука з біографією. 6. Перелік першого десятка країн, які визнали Українську державу. 7. Фото трійки в Біловезькій пущі. 8. Фото: підписання угоди в Москві. 9. Фото: складання військової присяги на вірність Україні; підняття прапора ВМС України на сторожовому кораблі «Гетьман Сагайдачний».
3-4	<p><u>Система влади та управління:</u></p> <p>Державотворчі процеси: розбудова законодавчої, виконавчої та судової влади [1]; становлення інституту президентства [2]. Президентські вибори 1994 р. [3]. Формування партійно-політичної системи [4]. Конституційний процес [5]; ухвалення Конституції України [6]. Виконавча вертикаль влади і проблеми місцевого самоврядування [7]. Створення Кримської автономної республіки, структура влади й управління в ній [8]. Дискусії довкола формування національних пріоритетів та державної стратегії: представлення розбіжних позицій та їх аргументації.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Таблиця-схема владних структур. 2. Фото: передача повноважень Державного центру УНР Леонідові Кравчуку. 3. Графік розкладу голосів. Фото Леоніда Кучми з біографією. 4. Графік політичних орієнтацій партій. 5. Фото: урочиста церемонія підписання Конституційного Договору. 6. Фото: депутати вітають ухвалення Основного закону. 7. Таблиця-схема державного управління на місцях та місцевого самоврядування. 8. Таблиця-схема владних структур. Фото: прапор і герб Кримської автономної республіки.
5-7	<u>Суспільство незалежної України:</u>	

	<p>Становлення форм громадянського суспільства: неурядові організації та спілки, проблема незалежності засобів масової інформації. Соціальна диференціація суспільства, поява нових соціальних груп [1]. Обставини і джерела формування олігархічних груп, шляхи нагромадження капіталу „нових багатих” [2]. Включення населення у ринкові відносини, зростання малого й середнього бізнесу [3] та його форми. Власники підприємств і працівники: труднощі в налагодженні соціального партнерства [4]. Соціальні наслідки економічної нестабільності, майнове розшарування суспільства [5], групи людей за межею бідності, проблема пенсіонерів [6] і бездомних („бомжів”) [7]. Зміна ціннісних орієнтацій та моральних критеріїв, кримінальні угруповання й кримінальні війни середини 1990-х рр. та поступове притлумлення криміналітету [8]. Національні меншини, їх організаційне оформлення [9] та форми культурного життя [10]. Регіональна специфіка міжнаціональних стосунків: проживання національних меншин компактними масивами [11]; дрібніші вкраплення національних меншин [12]. Російськомовне населення на сході України: мовна проблема. Повернення кримських татар до Криму, труднощі його облаштування та налагодження стосунків із місцевим населенням [13].</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Графік. 2. Фотоколаж найбагатших людей України з вказанням розміру їх капіталу. 3. Діаграма. 4. Ліхтарик: оповідь про якийсь із конфліктів. 5. Графік. 6. Фото: літня жінка з «кравчучкою». 7. Фото. 8. Ліхтарик: оповідь про якусь кримінальну війну за сфери контролю. Фото арешту бандитів. 9. Ліхтарик з оповіддю про польську громаду. 10. Фотоколаж обкладинок видань національних меншин. Фото Київської синагоги. 11. Малюнок-схема етнічного складу Закарпаття. 12. Малюнок-схема етнічного складу Одещини. Фото: панорама „шведського” села Зміївка на Херсонщині. 13. Фото: мітинг у Криму до 55-ї річниці депортації в 1999 р.
8-9	<p><u>Зміни в економіці:</u></p> <p>Розпад планового господарства СРСР і падіння виробництва в Україні [1]. Реформування економіки та ринкові перетворення: роздержавлення й недосконалі форми приватизації [2]. Конверсія підприємств військово-промислового комплексу [3]. Зміни в системі господарювання на селі: розпад колгоспів, великі орендні підприємства і кооперативні та приватні господарства [4]. Формування національної фінансово-банківської системи [5], грошова реформа початку 1990-х рр. [6] та впровадження національної грошової одиниці - гривні [7]. Головні тенденції розвитку економіки в другій половині 1990-х рр., економічна стабілізація на початку XXI ст. [8]. Авіакосмічні програми України [9]. Динаміка житлового будівництва [10] й транспортної інфраструктури [11]. Подорожчання енергоносіїв і пов’язані з ним труднощі в економіці України [12]. Світова фінансово-економічна криза 2009–2010 рр. та її негативні наслідки для української економіки.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Діаграма. 2. Діаграма. 3. Фото: «Південмаш» освоїв випуск тролейбусів і трамваїв. 4. Графік. 5. Фото: будинок Нацбанку. 6. Фото купона. 7. Фотоколаж ювілейних і пам’ятних монет. 8. Діаграма. 9. Фото: презентація літака АН–70 на авіакосмічному салоні «Ле Бурже–99». 10. Фото. 11. Фото: автошлях Київ–Одеса. 12. Малюнок-схема газотранспортної системи України. 13. Фото: стадіон «Донбас-Арена».

	Підготовка до проведення Євро–2012 [13].	
10	<p><u>Плюралізація політичного життя:</u></p> <p>Розбудова багатопартійності [1], партійна преса [2], розклад політичних пріоритетів по регіонах [3]. Партійні блоки у Верховній Раді [4] та політичні партії у виборчих кампаніях [5]. Зловживання у виборчій кампанії 2004 р [6] як поштовх до «Помаранчевої революції» 2004 р.: її причини, перебіг і наслідки [7]. Розклад політичних сил на президентських виборах 2010 р. [8].</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Таблиця-схема більших партій з короткою характеристикою. 2. Фотоколлаж обкладинок газет. 3. Малюнок-схема. 4. Графік. Фото: у залі засідань Верховної Ради. 5. Графік отриманих голосів. 6. Фото Віктора Ющенка та Віктора Януковича з біографіями. 7. Фото: Майдан Незалежності. Уривок статті з журналу «Таймс». 8. Фото Юлії Тимошенко з біографією. Графік розподілу голосів по регіонах.
11	<p><u>Плюралізація релігійного життя:</u></p> <p>Відновлення релігійних практик, повернення віруючим християнських храмів та культових споруд нехристиянських конфесій [1]; спорудження нових та реставрація старих культових об'єктів [2]. Палітра релігійного життя України [3]. Розпад українського православ'я: Православна Церква Київського і Московського патріархатів та Українська Автокефальна Православна Церква [4]. Українська Греко-Католицька Церква. Ідея єдиної помісної християнської церкви в Україні. Візити в Україну найвищих церковних ієрархів: Папи Римського Івана Павла II [5], Вселенського Патріарха Варфоломія [6], Московського Патріарха Кирила [7].</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Уривок із закону. 2. Фото: Михайлівський собор у Києві; мусульманська мечеть у Криму; Крехівський монастир на Львівщині; Київська синагога. 3. Таблиця-схема основних конфесій. 4. Графік числа громад. 5. Фото. 6. Фото. 7. Фото.
12	<p><u>Освіта й мистецька культура:</u></p> <p>Реформування системи освіти, поява приватних освітніх закладів середнього та вищого рівня [1]. Поява недержавних університетів [2]. Приєднання України до Болонської системи [3], її впровадження у вищій школі; перспективи університетської автономії. Запровадження тестового оцінювання знань [4], зміни в правилах прийому до університетів. Оновлення української культури: поява нових театрів [5] і нових течій та імен в літературі [6]. Зміна експозицій у старих музеях, поява нових музеїв [7]; нові виставково-музейні практики: спорудження „Мистецького Арсеналу” в Києві [8].</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Графік з вказанням пропорції державних і приватних закладів. 2. Фото: «Києво-Могилянська академія». 3. Ліхтарик: виклад суті Болонської системи. 4. Фото: випускники шкіл Харкова беруть участь у зовнішньому тестуванні. 5. Фото. 6. Фото Юрія Андруховича з довідкою. Фото: на книжковому форумі у Львові. 7. Перелік новостворених музеїв. 8. Фото.
13	<u>Реалії повсякдення в умовах ринкової економіки:</u>	

	<p>Нерівномірність зростання доходів населення та цін у процесі становлення ринкових взаємин [1]; «прожитковий мінімум» і реалії повсякдення [2]. Динаміка зростання оплати праці та доходів [3]; проблеми зайнятості й безробіття [4]. Занепад радянської системи соціального захисту й нагальна потреба реформування системи охорони здоров'я. Труднощі виживання пенсіонерів та дискусії довкола пенсійної реформи. Масові виїзди за кордон у пошуках краще оплачуваної праці [5]. Зміни пріоритетів молоді: неформальні сім'ї та зниження народжуваності. Різниця у життєвих стандартах заможних і пересічних груп населення [6].</p>	<p>1. Таблиця-схема зіставлення доходів з цінами на продовольство й житло. 2. Фото: на продуктовому ринку в Миргороді. 3. Діаграма. 4. Фото: напівпокинуте шахтарське селище на Донбасі. 5. Діаграма росту виїздів. Фото. 6. Фото: елітне котеджне містечко й житловий масив у Запоріжжі.</p>
14-15	<p><u>Україна і світ:</u> Україна в міжнародних програмах обміну в сфері науки, освіти й культури [1]. Українські співаки на сценах світових опер [2]. Масова заробітчанська еміграція з України [3] та її вплив на зміну уявлень про зовнішній світ. Поширення інформації про Україну завдяки масовим її відвідуванням українцями з діаспори [4]. Українські спортсмени як репрезентанти позитивного образу України за кордоном [5]. Зростання інтересу до української історії в західних наукових центрах [6]; запровадження українських студій до програм західних університетів [7]. Громади старої української діаспори на Заході, культурна та церковно-релігійна діяльність цих громад [8]. Започаткування українського культурно-освітнього життя на теренах колишнього СРСР [9].</p>	<p>1. Фото: українські студенти на літній школі Гарвардського університету. 2. Фото когось із них з довідкою. 3. Графік із вказанням країн та числа в них українських заробітчан. 4. Фото: Другий Всесвітній форум українців 1997 р. 5. Фото Оксани Баюл, братів Кличків та Андрія Шевченка з довідками. 6. Фото Марка фон Гагена з довідкою. Фотоколлаж обкладинок зарубіжних наукових праць про Україну. 7. Малюнок-схема з вказанням відповідних університетів. 8. Фото: український храм у Торонто. 9. Таблиця-схема з переліком осередків. Фото: сцени українського весілля у виконанні Української народної хорової капели Культурного центру України в Москві, 1998 р.</p>
16	<u>Узагальнення</u>	
17	<u>Резервний час</u>	
	<p><u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей; <u>Завдання</u>, зорієнтовані на самостійний критичний аналіз та засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.</p>	
	<u>Тема VI. Україна перед глобальними викликами XXI століття (7 год.)</u>	
1-2	<p><u>Вибір зовнішньополітичних орієнтирів:</u> Основні принципи та практика зовнішньої</p>	<p>1. Фото: перший візит</p>

	політики України наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. «Багатовекторність», її переваги та вади [1]. Україна в міждержавних об'єднаннях та в міжнародних організаціях. Українське представництво в Раді Європи. Співпраця України з НАТО. Участь України у миротворчих акціях ООН [2]. Українсько-американське стратегічне співробітництво. Ідеологічні, політичні та економічні чинники українсько-російських взаємин. Динаміка українсько-польських стосунків [3]. Суспільство та державні еліти перед цивілізаційним вибором. Передумови й альтернативи європейської інтеграції України. Внутрішні реформи як умова європейського майбутнього України.	Президента США Біла Клінтона в Україну, 1995 р. 2. Фото: українські миротворці в Боснії та Герцеговині, 1992 р. 3. Фото: контрольно-пропускний пункт «Краковець» на українсько-польському кордоні.
3-4	<u>Глобальні проблеми сучасності:</u> Процеси глобалізації в економіці, політиці та культурі. Інтеграція української економіки в європейський та світовий економічний простір [1]. Проблема видобування, розподілу і транспортування сировинних ресурсів та енергії. Місце України в міжнародному поділі праці [2]. Глобальні демографічні тенденції, міграція трудових ресурсів та їх наслідки. Стан навколишнього середовища й проблеми охорони довкілля в Україні. Кліматичні зміни та їх загроза для людства. Сучасні санітарно-гігієнічні стандарти та здоров'я людини. Епідемії та пандемії, важкі хвороби, наркоманія. Міжнаціональні, міжетнічні та релігійні конфлікти і позиція України [3]. Боротьба з міжнародною злочинністю і тероризмом. Досягнення науки і технологій та їх прогнозовані наслідки для людства. Інтеграція України у світовий інформаційний та освітній простір.	1. Фото: українські лідери на Всесвітньому економічному форумі в Давосі. 2. Фото: старт української ракети «Зеніт»–3SL з морської платформи «Одісей». 3. Фото: український військовий клінічний госпіталь в Іраку, 2005 р.
5	<u>Узагальнення</u>	
	<u>Таблиці-переліки</u> новозапроваджених понять та основних дат і постатей; <u>Завдання</u> , зорієнтовані на самостійний критичний аналіз та засвоєння: 1) описової частини; 2) джерел та ілюстративного матеріалу.	
6	<u>Підсумки курсу історії України</u>	
7	<u>Резервний час</u>	

Програму уклад Олександр Павлишин